

Željko Klaić

Gospodarska škola Varaždin

Božene Plazeriano 4, HR-42000 Varaždin

zeljko.klaic.vz@gmail.com

Nacionalni pokret istarskih Hrvata i Slovenaca na prijelomu XIX. u XX. stoljeće i utemeljenje Političkoga društva za Hrvate i Slovence u Istri 1902.

Prethodno priopćenje | Preliminary communication

UDK 323.1(497.5-3 Istra)"18/19"

323.1(497.5-3 Istra=163.42)"18/19"

323.1(497.5-3 Istra=163.6)"18/19"

Primljeno | Received: 11. X. 2013.

Izvadak

Rezultati izbora za Istarski pokrajinski sabor na prijelazu XIX. u XX. st. ukazali su na stagnaciju nacionalnoga pokreta Hrvata i Slovenaca u Istri, da bi na zastoj u razvoju pokreta još više ukazali rezultati izbora za Carevinsko vijeće 1897. i 1901. godine. Pogotovo će rezultati ovih drugih izbora za bečki parlament – kada je kao jedini predstavnik istarskih Hrvata i Slovenaca izabran Vjekoslav Spinčić – potaknuti istarske narodnjake da utemelje vlastitu političku organizaciju, Političko društvo za Hrvate i Slovence u Istri sa sjedištem u Pazinu. Oslabljene pozicije nacionalnoga pokreta nisu se očitovale samo u političkim, već i u gospodarskim odnosima. Ovaj se rad bavi krizom hrvatskoga i slovenskoga nacionalnog pokreta u Istri na prijelazu XIX. u XX. st. te osnivanjem i djelovanjem Političkoga društva za Hrvate i Slovence u Istri na temelju uvida u neobjavljenu arhivsku građu iz Državnoga arhiva u Pazinu i Hrvatskoga državnog arhiva u Zagrebu, pisanje tadašnjega tiska i druge izvore.

Abstract

The results of the elections for Istrian Provincial Parliament at the turn of the 20th century were an indication of Croatian and Slovenian national movement's stagnation in Istria. The development of the movement came to a halt, as was further proved by the results of the elections for The Imperial Council in 1897 and 1901. The results of the second elections for the Viennese Parliament – the time when Vjekoslav Spinčić was elected as the only representative of Croatian and Slovenian Istrians – incited Istrian nationals to establish their own political organisation,

Political Society for Croats and Slovenians in Istria situated in Pazin. Weakened positions of national movement were not only obvious in political, but in economy relations as well. This text talks about the crisis of Croatian and Slovenian national movement at the turn of the 20th century, as well as about establishing and the activity of Political Society for Croats and Slovenians in Istria, and is based on unpublished documents from State Archives in Pazin and Croatian State Archives in Zagreb, articles from the newspapers of the time, and other sources.

Ključne riječi: Političko društvo za Hrvate i Slovence u Istri, Vjekoslav Spinčić, Dinko Trinajstić, Matko Laginja, *Naša sloga*, *Obzor*, *Narodni list*, talijanski liberali

Key words: Political Society for Croats and Slovenians in Istria, Vjekoslav Spinčić, Dinko Trinajstić, Matko Laginja, *Naša sloga*, *Obzor*, *Narodni list*, Italian liberals

Politička društva u Istri na prijelazu iz XIX. u XX. stoljeće i izborni sustav

Političko društvo Edinost iz Trsta počelo je djelovati u drugoj polovini 1874. godine. Od početka siječnja 1876. izlazi i društveno glasilo *Edinost*, isprva kao tjednik, a od 1898. kao dnevnik. Društvo je 1878. proširilo svoju aktivnost na čitavo Austrijsko primorje, koje je bilo pod upravom Namjensništva u Trstu. Kada je Edinost obavijestila uredništvo *Naše sloge* da je proširila aktivnost na Istru, list u broju od 1. kolovoza 1878. obavještava Istrane da ono postaje slovensko-hrvatsko političko društvo, a ne samo slovensko kao dotad i poziva ih da stupe u nj. Međutim, već od 1874. – čim je utemeljena Edinost – pojavila se među istarskim Hrvatima misao o vlastitom političkom društvu. To se nije ostvarilo jer je, prema mišljenju kruga oko *Naše sloge*, za to trebalo pripremiti narod. I upravo u trenutku kada je sazrijevala ideja o formiranju političkoga društva za Hrvate u Istri, Edinost je u dogovoru s istarskim Hrvatima u Trstu odlučila proširiti aktivnost na cijelo Primorje.¹

1 Vjekoslav Bratulić, „Hrvatski zastupnici u Istarskom saboru i Carevinskom vijeću devedesetih godina XIX. stoljeća i suradnja južnoslavenskih naroda“, *Jadranski zbornik*, III, 1958., 143-203; isti, „Političke stranke u Istri za vrijeme narodnog preporoda“, *Hrvatski narodni preporod u Dalmaciji i Istri*, Zagreb 1969., 299; isti, „Zapisnici sjednica »Hrvatsko-slovenskog kluba« zastupnika u Istarskom saboru (1884-1901)“, *Vjesnik Historijskog arhiva u Rijeci i Pazinu*, XI-XII, 1966.-1967., 123-199; isti, „Zapisnici sjednica »Hrvatsko-slovenskog kluba« zastupnika u Istarskom saboru 1901-1909“, *Vjesnik historijskih arhiva u Rijeci i Pazinu*, XIV, 1969., 299-384; Mirjana Gross, *Povijest pravaške ideologije*, Zagreb 1973., 279, 297; Petar Strčić, „Vjekoslav Spinčić o zrinsko-frankopanskoj uroti 1871.“, *Historijski zbornik*, XXV-XXVI, 1972.-1973., 327-341; isti, „O pravaštvu u Istri i na Kvarnerskim otocima krajem 60-ih i početkom 70-ih godina 19. stoljeća“, *Historijski zbornik*, XXIX-XXX, 1976.-1977., 347-364; Dragovan Šepić, „O procesu integracije hrvatske nacije u Istri“, *Društveni razvoj u Hrvatskoj od 16. do početka 20. stoljeća*, Zagreb 1981., 261-263; Janez Kramar, *Narodna prebuja istrskih Slovencev*, Koper 1991., 116-133; Salvator Žitko, „Slovensko-hrvaški politični odnosi v Istri v času ustavne dobe 1861-1914“, *Annales*, 12, 1, 2002., 36-39, 44-45; Darko Dukovski, *Svi svjetovi istarski*, Pula 1997., 151-152; isti, „Hrvatsko-slovenska narodna stranka“, *Istarska enciklopedija*, ur. Miroslav Bertosa i Robert Matijašić, Zagreb 2005., 311.

Kako je Edinost proširila svoju aktivnost na Istru, širila je i svoje političke nazore u smislu jedinstva i sloge, bez obzira na pravaško usmjerenje hrvatskoga političkog vodstva oko *Naše sloge*. Mladi naraštaj – Matko Laginja, Matko Mandić, Vjekoslav Spinčić – koji osamdesetih godina XIX. st. zamjenjuje generaciju biskupa Jurja Dobrile u vodstvu nacionalnoga pokreta, polazeći od pravaške ideologije Ante Starčevića, nastupit će snažnije i borbenije. Prilike u Istri i na Kvarnerskim otocima nisu istovjetne onima u Banskoj Hrvatskoj pa je pravaštvo trebalo prilagoditi složenim domaćim prilikama. Istarski pravaši branili su hrvatsko državno pravo, ali nisu negirali posebnost slovenskoga naroda. „Slogaštvo“ istarskoga nacionalnog pokreta bilo je stalno prisutno kao posljedica političkih prilika koje su vladale u Istri u drugoj polovini XIX. st. i početkom XX. st., gdje su Hrvati i Slovenci jedinstveno nastupali protiv vladajućega talijanskoga veleposjedničkog sloja i građanstva. To jedinstvo pogotovo je došlo do izražaja u zajedničkom i organiziranom radu druge generacije političara na prijelomu stoljeća, u radu istarskih poslanika u Hrvatsko-slovenskom klubu zastupnika u Istarskom saboru, utemeljenom 10. lipnja 1884. godine. Tadašnji članovi Kluba bili su zastupnici Vinko Zamlić, Slavoje Jenko, Antun Križanac, Matko Laginja i Vjekoslav Spinčić. Zamlić je izabran za predsjednika, a Jenko za tajnika. Bila je to ujedno i godina kada nastaje Hrvatsko-slovenska narodna stranka (u skraćenom obliku Narodna stranka), u čijem su organizacijskom oblikovanju – uz navedene političare – sudjelovali i drugi zastupnici, kao Dinko Vitezić, Matko Mandić te Matko i Dinko Trinajstić. Stranka nije postojala kao čvrsta politička organizacija, već kao izborna koalicija hrvatskih i slovenskih političara. Pravi se politički rad do 1902., kada je ustanovljeno Političko društvo za Hrvate i Slovence u Istri sa sjedištem u Pazinu, odvijao kroz Političko društvo Edinost. Program političkih predstavnika istarskih Hrvata i Slovenaca u prvom je redu bio program gospodarskoga i socijalnoga oporavka seljaštva, stvarne snage nacionalnoga pokreta. U političkom smjeru djelovanja borba Narodne stranke za ravnopravnost naroda očitovala se u borbi za proširenje izbornoga prava građana, tj. za provođenje reformi u izbornom zakonodavstvu, čime bi se omogućilo osvajanje općinskih vlasti i postizanje veće zastupljenosti Hrvata i Slovenaca u Istarskom saboru i Carevinskom vijeću. Narodna stranka zalagat će se za ravnopravnost jezika u autonomnim tijelima Pokrajine te za razvoj hrvatskih i slovenskih prosvjetnih i kulturnih institucija.²

² Na ist. mj.

Istarski su Talijani utemeljili svoju političku organizaciju 1884. u Pazinu, nešto prije nego što je ustanovljen u Istarskom saboru Hrvatsko-slovenski klub zastupnika. Utemeljenje Istarskoga političkog društva (*Società Politica Istriana*) treba povezivati s naraslom političkom snagom istarskih Hrvata koji su već postali glavni protivnici talijanskih nacionalnih liberala u Pokrajini. Pazin je prema zamislama talijanskoga osnivačkog odbora trebao biti „stražar“ protiv „slavenske opasnosti“. Kako je pisao Carlo De Franceschi, uz pokretanje tjednika *L'Istria*³ u Poreču s namjerom prosvjeđivanja naroda, posebno onoga na selu, i to „u pogledu njegovih pravih kulturnih i gospodarskih interesa i borbe protiv rušilačkih nastojanja protivničkog tiska“, utemeljeno je i Istarsko političko društvo sa sjedištem u Pazinu, „s osnovnim ciljem da Slavenima, koji već kane osvojiti ovu i druge općine, te većinu zastupničkih mjesta u saboru i parlamentu, suprotstavi jaku i discipliniranu izbornu organizaciju, štiteći i unapređujući svim sredstvima što ih dopušta zakon talijansku nacionalnost i civilizaciju Istre“.⁴ Istarsko političko društvo, ustanovljeno s ciljem da potpomogne ostvarenje nacionalnoga programa istarskih Talijana, imalo je i svoj ekonomsko-socijalni program. Njime se težilo potpomagati siromašne talijanske seljake zbog škrte zemlje, pomagati seljake zbog posljedica čestih suša ili ih potpomagati u sprječavanju bolesti vinove loze. Isticanje važnosti Pazina u djelovanju Istarskoga političkog društva vidi se po izabranoj upravi na prvom društvenom sastanku održanom 14. siječnja 1884. godine. Pri osnivanju je od ukupno 301 člana njih 25 bilo iz Pazina, a od 10 imenovanih u upravu Društva iz Pazina su bila četvorica. Na sastanku je pazinski odvjetnik Francesco Costantini, inače idejni začetnik Istarskoga političkog društva, izabran za prvoga predsjednika; iz Pazina je bio i prvi potpredsjednik, bivši pazinski načelnik Adamo Mrach; u prvu upravu izabrani su kao revizori još dvojica iz Pazina, trgovac i posjednik Leandro Camus i Egidio Mrach, Adamov brat, i on bivši načelnik. Posebno su Costantino Costantini i

3 Tjednik *L'Istria*, službeno glasilo Zemaljskoga odbora u Poreču, izlazi od 1. siječnja 1882. do 19. prosinca 1903. Nakladnik je, i odgovorni urednik lista, bio Marco Tamaro, tajnik zemaljske uprave. Početku izlazenja lista pridonijela je činjenica što je u Poreču bilo sjedište Istarskoga sabora, kao i to što od 1876. započinje u Poreču djelovati tiskara Coana, godinu dana prije preseljena iz Rovinja. List je u političkom usmjerenju predstavljao poglede talijanskoga liberalnog kruga, objavljujući članke iz istarske zavičajne povijesti, poljodjelstva, industrije i trgovine. Luciano Giuricin, „La stampa italiana in Istria (dalle origini ai giorni nostri)“, *Pazinski memorijal 1970.*, 2, 1971., 167, 181; Marino Budicin, „Istria, L“, *Istarska enciklopedija*, 342; Nadia Bužeta, „Tiskarstvo i nakladništvo u Istri 1859.-1941.“, *Vjesnik bibliotekara Hrvatske*, 48, 3/4, 2005., 212-214.

4 Carlo De Franceschi, *Uspomene*, Pula – Rijeka 1989., 171-172.

Vittorio Mrach, sinovi F. Costantini i E. Mracha, bili glavni talijanski oslonci u mreži političkih i nacionalnih odnosa u Pazinu početkom XX. stoljeća. Ettore Costantini, također sin prvoga predsjednika Istarskoga političkog društva, bio je odvjetnik i političar u Voloskom, protivnik tamošnjih prvaka Narodne stranke te podupiratelj djelatnosti i rada Ivana Krstića – uz druge pripadnike vladajućih talijanskih liberala – oko izdavanja *Prave naše sloge*. Djelovanje Krstića i njegovoga istrijskoga pokreta neće se odnositi samo na kastavsko-liburnijski prostor, već i na središnje dijelove pokrajine.⁵ Iako utemeljeno u Pazinu, gdje je održana i prva skupština, Istarsko političko društvo premještalo je svoje sjedište. Talijansko političko društvo predstavljat će u Istri Talijansku nacionalno-liberalnu stranku (*Partito Liberale Nazionale*, odnosno *Partito Liberale Italiano*; u daljnjem tekstu u skraćenom obliku Talijanska stranka ili Talijanska liberalna stranka). U Pravilima Istarskoga političkog društva naveden je kao dan donošenja datum održavanja osnivačke skupštine u Pazinu. Namjesništvo u Trstu temeljem zakona od 15. studenoga 1867. potvrdilo je društvena pravila 29. veljače 1884.⁶

Kurijalni izborni sustav pogodio je bogatijim, posjedničkim i građanskim slojevima, a tu su se talijanski nacionalni liberali kao predstavnici tih slojeva u Istri nalazili u prednosti. Izborni se sustav zasnivao na ekonomski snažnijima i politička je zastupljenost trebala razmjerno odgovarati prinosu koji se davao državi.⁷ Izbornici su bili popisani i podijeljeni po kurijama pridajući važnost posjedničkim i građanskim slojevima.

5 Ivan Krstić, Hrvat iz Arbanasa kod Zadra, već od 1895. i 1896. djeluje na kastavsko-liburnijskom prostoru protiv hrvatstva i istarskih hrvatskih nacionalnih prvaka. Isticao se najprije kao veliki Hrvat da bi, očito inspiriran talijanskim liberalima, pokretanjem *Prave naše sloge* pisao i djelovao protiv Narodne stranke i njezinih prvaka. „Kako gospodare istarski Talijani z našemi beći. Interpelacija zastupnika Spinčića i drugova na Njegovu Preuzvišenost gospodina ministra predsjednika kao upravitelja ministarstva nutarnjih poslova i na Njegovu Preuzvišenost gospodina ministra financija.“, *Narodni list*, Volosko-Opatija, 27. studenog 1902.; „Kamo jadrino?“, *Narodni list*, 11. prosinca 1902.; Vjekoslav Spinčić, *Narodni preporod u Istri*, u: Dane Gruber, *Povijest Istre – Vjekoslav Spinčić, Narodni preporod u Istri*, Zagreb 1924., 280-281.

6 *Statuto dell'associazione politica 'Società Politica Istriana'*, Parenzo 1884., 3-10; Miroslav Bertoša, „Bilješke i komentari“, u: C. De Franceschi, isto, 226; Giovanni D'Alessio, „Nacionalna društva i politička borba u Pazinu krajem habsburške vladavine“, *Hrvatska čitaonica u Pazinu*, Pazin u drugoj polovini 19. i početkom 20. stoljeća, zbornik radova, Pazin 1999., 83, 88-89.

7 U vrijeme diskusija pokrenutih u bečkom parlamentu oko prijedloga novoga izbornog zakona za Carevinsko vijeće, predsjednik se vlade Paul Gautsch 28. studenoga 1905. ogradio od prijedloga da se podjela mandata temelji na postotnom udjelu stanovništva smatrajući da treba voditi računa o povijesnom položaju pokrajina, o velikim razlikama što postoje između pojedinih narodnosti u pogledu njihovoga ekonomskog i kulturnog razvitka te o važnosti koju one imaju u državi i za državu. Dragovan Šepić, „Nacionalna borba u Istri i izbori za Carevinsko vijeće 1907.“, *Hrvatski narodni preporod u Dalmaciji i Istri*, 412.

Istarski je sabor imao kuriju veleposjeda, trgovačko-obrtničku komoru, kuriju gradova, kuriju seoskih općina te tri virilna člana (istarske biskupe). Hrvati i Slovenci, koji su većinom živjeli na selu, bili su brojniji u odnosu na Talijane, ali ekonomski slabiji, tako da je sustavom izbornih kurija talijanskim liberalima omogućena odlučujuća uloga u autonomnim političkim, ali i gospodarskim i kulturnim tijelima. Hrvati i Slovenci nisu mogli uzimati u obzir kuriju veleposjeda i najveći dio gradske kurije. Početkom XX. st. od 54 mjesne općine u Istarskoj markgrofoviji 22 su se nalazile u rukama Narodne stranke.⁸ Prve mjesne općine koje prelaze u ruke istarskih narodnjaka osamdesetih godina XIX. st. bile su Kastav, Pazin, Buzet, Žminj, Tinjan i Vrbnik.⁹ Slovenski narodnjaci u isto vrijeme drže pozicije u općinama Dekani, Dolina, Pomjan, Podgrad, Materija i Jelšane.¹⁰ Talijanski su liberali pod pritiskom bečke vlade, kao i hrvatski narodnjaci,¹¹ u ožujku 1908. prihvatili

8 Stjepan Radić, „Neoprostiv grieh“, *Novi list*, 17. travnja 1904.

9 Božo Milanović, „Nekadašnje istarske općine“, *Istarska Danica 1977.*, Pazin 1976., 94–98.

10 Kramar, *Narodna prebujna istrskih Slovencev*, 74–88.

11 Narodnjaci su često bili bogatiji i nacionalno svjesni seljaci i svećenici, kao i drugi intelektualci koji su u XIX. i drugoj polovini XX. st. djelovali među istarskim Hrvatima i Slovencima na podizanju i očuvanju nacionalne svijesti, zalagali se za njihova politička, gospodarska i kulturna prava. Narodnjaštvo se kao politički pokret u prvom redu povezuje s hrvatskim nacionalnim pokretom, kada u drugoj polovini XIX. st. u Istri hrvatski nacionalni prvaci pokreću borbu za hrvatsko-talijansku ravnopravnost u školstvu, sudstvu i upravi te protiv nastojanja talijanskih građanskih liberala za talijanizaciju Slavena. Djelovanje biskupa Jurja Dobrile i njegovih suradnika, kao i djelovanje mladega naraštaja – Matka Laginje, Vjekoslava Spinčića, Matka Mandića, Dinka Trinajstića – upravo će među narodnjacima na istarskom selu imati najveću podršku. *Naša sloga* je preko pismenijih i nacionalno svjesnijih seljaka narodnjaka širila ideje među nepismenim pukom. Narodnjaci su se isticali, djelujući u *Družbi sv. Ćirila i Metoda za Istru*, na otvaranju škola i čitaonica, organiziranju tabora i osnivanju zadruga u seoskim općinama. Biskup je Dobrila cijeloga života sagledavao težak položaj svojih sunarodnjaka te je i koncepcija *Naše sloge* imala od samoga početka takvo obilježje. Osnovna je poruka *Naše sloge* – ocjenjuje Zvane Črnja – bila da selo mora izići iz zanemarenosti, da bi se kroz daljnje članke i komentare u vezi s tim problemom pokazalo kako su osim nacionalnih interesa, nedvojbeno uključeni i značajni socijalni interesi mase težaka. Teški životni uvjeti istarskih Hrvata bili su za narodnjačko glasilo osnovni politički argument i trajan poticaj za akciju. S druge strane, da bi se politički održao, Dobrilin narodnjački princip društvene pravednosti nije se mogao odnositi samo na Hrvate, nego se podjednako ticao i društvenoga položaja Talijana. Onaj koji je u uvjetima obespravljenosti zahtijevao pravo za sebe, morao je to pravo priznati i drugima. Za hrvatski narodnjački pokret maksimalna je mogućnost bila ta da se za Hrvate i Slovence u Istri ostvari ravnopravnost s Talijanima. U uvjetima prevlasti građanskoga sloja ideja o ravnopravnosti pokazat će se iluzijom. Črnja piše da se pokret biskupa Dobrile vezao uz tradicionalnu liniju pučko-demokratske misli, uz sve ono što bi se moglo nazvati permanentnom pobunom patrijarhalne težačke civilizacije protiv nasilja što su nad podčinjenom sirotinjom provodile druge društvene strukture. Piše i to da su narodnjaci bili „neka vrsta narodnih prvaka“ koji su utjecaj stekli primjerenim držanjem, spremni da brane nacionalne interese. Opredjeljivali su se po „seljačkom instinktu“, a njihova politička svijest izgrađivala se na pučko-demokratskim osnovama te pogotovo na spoznaji da su nacionalna i socijalna pitanja nerazdruživo povezana u jedinstveno „narodno“ pitanje. Zvane Črnja, *Obećana zemlja*, Pula 1978., 56. Vidi o narodnjacima i narodnjaštvu u Istri i: Božo Milanović, *Hrvatski narodni preporod u Istri*, I, Pazin 1967., 53–138, 181–272, 280–321; isti, *Hrvatski narodni preporod u Istri*, II, Pazin 1973., 13–423, 435–445, 455–461; Josip Percan, *Obzori istarskog narodnjaštva*, I, Pula – Rijeka 1986., 39–412; isti, *Obzori istarskog narodnjaštva*, II, Pula – Rijeka 1986., 9–350; isti, *Obzori istarskog narodnjaštva*, III, Pula – Rijeka 1989., 7–330; Zvane Črnja, „Predgovor“, u: Percan, *Obzori istarskog narodnjaštva*, I, 7–13; Josip Bratulić, „Narodnjaci“, *Istarska enciklopedija*, 525–526.

djelomičnu demokratizaciju izbornoga sustava, a novom je izbornom geometrijom talijanskim liberalima u Saboru i dalje bila osigurana prevlast. Od hrvatskih nacionalnih prvaka i zastupnika sporazum nisu odobrili Vjekoslav Spinčić i Matko Mandić, a od talijanskih liberala odvjetnik Felice Bennati. Kao predsjednik Talijanske liberalne stranke, nezadovoljan politikom carsko-kraljevske vlade, on podnosi ostavku na zastupničko mjesto i ne sudjeluje u Saboru pri donošenju novoga zemaljskog izbornog reda.¹² Bez obzira na sporazum iz 1908.,¹³ rad u Saboru nije se mogao odvijati zbog čestih suprotstavljanja i prekida rada. Austrijski imovinsko-dohodovni i kurijalni izborni sustav i nadalje je omogućavao talijansku većinu u gotovo

12 Novim izbornim zakonom Hrvati i Slovenci mogli su povećati broj zastupnika u Saboru na 19 od ukupno 47. Prije ih je bilo 9. Među tih 47 ubrojena su i tri istarska biskupa kao virilisti. Po kurijama je bilo predviđeno 5 predstavnika velikoga zemljišnog posjeda, 2 predstavnika trgovačko-obrtničke komore, 14 predstavnika gradova, trgovišta i obrtnih mjesta, 15 predstavnika seoskih općina i 8 predstavnika općega razreda. Od 19 hrvatsko-slovenskih predstavnika 3 su se odnosila na kuriju gradova, 12 na kuriju seoskih općina i 4 na kuriju općega razreda, u kojoj su imali pravo glasa muškarci s navršene 24 godine. Zemaljski odbor, kao upravni i izvršni organ zemaljskoga zastupstva, sastojat će se od 5 prisjednika: jednoga će birati veliki zemljišni posjed, dvojicu će birati gradovi, trgovišta, obrtna mjesta te trgovačko-obrtnička komora, a dvojicu će birati seoske izvanjske općine. Od 5 prisjednika za Hrvate i Slovence predviđena su njih 2, koji se biraju u seoskim općinama. Određena su bila i jamstva za manjinu, zbog mogućega preglasavanja. Za donošenje odluke od određene važnosti u Saboru moraju biti prisutna 32 člana, od njih najmanje mora biti 7 slavonskih predstavnika kada su, kao što je bilo uobičajeno, nedostajali istarski biskupi. U Zemaljskom odboru za pravovaljanost odluke trebala su, uz zemaljskoga kapetana ili njegovoga zamjenika, biti prisutna najmanje 3 člana, od kojih je 1 morao biti od predstavnika gradova, dakle Talijan, a drugi od predstavnika seoskih općina, dakle Slaven. Talijanski povjesničar Bernardo Benussi promatra garancije za manjinu kao ustupak carsko-kraljevske vlade Slavenima, koji su uvijek mogli blokirati buduću rad Sabora, a svojim privilegiranim glasom služiti se kao sredstvom ucjene. Dragovan Šepić, „Politika 'narodnog mira' u Istri 1908.-1913.“, *Analni Jadranskog instituta*, III, 1961., 69-95; Milanović, *Hrvatski narodni preporod u Istri*, II, 144-146; Bernardo Benussi, *L'Istria nei suoi due millenni di storia*, Collana degli Atti 14, Rovigno 1997., 599-600; isti, *Povijest Pule u svjetlu municipalnih ustanova do 1918. godine*, Pula 2002., 618-622.

13 Na izborima za Istarski sabor u listopadu i studenom 1908., temeljem novoga izbornog zakona, u kuriji velikoga zemljišnog posjeda izabrani su talijanski liberali Giovanni Benussi, Ettore Costantini, Vittorio Mrach, Agostino Tomasi i Guglielmo Varetton; u kuriji gradova talijanski liberali Lodovico Rizzi, Cosmo Albanese, Carlo Frank, Nicolò Belli, Giuseppe Giubba, Matteo Bartoli, Tullio Sbisà, Giovanni Festi, Giovanni Cleva, Alessandro G. Nicolich i Innocente Chersich, jedan talijanski socijalist, Francesco Zorzenon, i dva slavska narodnjaka, Matko Laginja i Antun Zidarić; u trgovačko-obrtničkoj komori talijanski liberali Felice Bennati i Nicolò Zaroti; u kuriji seoskih općina talijanski liberali Andrea Davanzo, Benedetto Marchi Polesini i Francesco Salata, slavonski narodnjaci Matko Mandić, Josip Valentić, Gjuro Červar, Dinko Trinajstić, August Rajčić, Ivan Sancin, Šime Červar, Luka Kirac, Ivan Zuccon, Anton Andrijić i Šimun Kvirin Kozulić; u općoj kuriji talijanski liberali Carlo Apollonio, Giovanni Pesante, Giorgio Candussi Giardo, talijanski socijalist Agostino Ritossa, slavonski narodnjaci Josip Pangerc, Fran Flego, Šime Kurelić i Vjekoslav Spinčić. Matko Mandić izabran je dvostruko, na Koparštini i u kotaru Volosko-Podgrad. Odreka se mandata u kotaru Volosko-Podgrad i umjesto njega mandata je dobio Ivan Poščić. Tako su u Saboru bila 24 talijanska liberala, 2 talijanska socijalista i 18 slavonskih narodnjaka. Izbor Carla Franka u trećem izbornom kotaru grada Pule nije odgovarao sporazumu i to je dalo povoda hrvatskim kritičarima novoga zemaljskog izbornog zakona, koji su optuživali nacionalno vodstvo zašto se uopće pregovaralo s talijanskim liberalima koji ne poštuju dogovor. Nakon smrti C. Franka u Puli je krajem rujna 1912. u trećem izbornom kotaru izabran narodnjak Josip Stihović. Paolo Ziller, „Sistema elettorale e rappresentanza politica in Istria nel periodo costituzionale asburgico (1861-1918)“, *Atti del Centro di ricerche storiche*, XXIV, 1994., 545-546; Milanović, *Hrvatski narodni preporod u Istri*, II, 84, 144-159, 425-431.

svim istarskim općinama.¹⁴

Kriza nacionalnoga pokreta istarskih Hrvata i Slovenaca

Širenje nacionalnoga pokreta istarskih Hrvata i Slovenaca osamdesetih godina XIX. st., kada je Hrvatsko-slovenska narodna stranka u središnjoj i sjevernoj Istri preuzimala općinu za općinom, kao da je bilo zaustavljeno. U odnosu na općine zapadne i južne Istre nacionalni pokret nije ostvarivao uspjehe. U izborima za zemaljski sabor Narodna stranka čuvala je pozicije koje je zadobila u kuriji seoskih općina kotara Kopar, Pazin, Volosko i Lošinj, i to ostvarenih osam mandata. Nije postigla izborne uspjehe u seoskim općinama kotara Poreča i Pule, a jedan mandat ostvarila je u kuriji gradova u istočnoj Istri.

Godine 1883. u Istarski sabor izabrano je pet hrvatskih i slovenskih zastupnika, a 1889. prvi je put u Sabor izabrano devet hrvatskih i slovenskih zastupnika. Na izborima 1895. izabrano ih je ponovno devet, kao i na izborima održanima krajem 1901. Broj od devet zastupnika ostat će sve do izborne reforme 1908.¹⁵

14 Izbornici su u općini bili podijeljeni prema pravilu u tri izborna tijela, a na dva tijela tamo gdje je bio malen broj izbornika, o čemu je odlučivala kotarska vlast. Svako od triju tijela izabiralo je jednak broj zastupnika. No, u tijelima nije bio jednak broj izbornika. U prvo izbornu tijelo spadali su svi počasni članovi općine i one osobe koje su imale aktivno izbornu pravo bez obzira na to jesu li plaćale izravni porez. U to tijelo spadale su i one osobe koje su davale najveći iznos poreza. Naime, osobe koje su plaćale izravni porez u općinama stavljene su na popis određenim redoslijedom – prvi na popisu bio je onaj koji je plaćao najviši iznos poreza. Ukupan iznos poreza podijelilo se na tri dijela, pa su oni kojima su iznosi ulazili u prvu trećinu poreza spadali u prvo izbornu tijelo, druga trećina u drugo tijelo i treća trećina u treće izbornu tijelo. Očito je u prvo izbornu tijelo spadalo najmanje izbornika i čitav je općinski izborni zakon išao u prilog onima koji su plaćali najviše poreze. Prva dva tijela mogla su izabirati većinu općinskih zastupnika, ali oba ta tijela nisu imala ukupno toliko birača koliko je imalo samo treće izbornu tijelo. *Zbirka zakona potrebnih u javnom životu u Istri i druguda*. Preveo i priredio Ivan Zuccon, prisjednik Zemaljskog odbora, Knjiga prva, Pula 1911., 17-56, 61-75; Ivan Beuc, *Istarske studije. Osnovni nacionalni problemi istarskih Hrvata i Slovenaca u drugoj polovini XIX i početkom XX stoljeća* (dalje: *Istarske studije*), Zagreb 1975., 43-141, 201-202, 273; Fran Barbalić, *Narodna borba u Istri od 1870. do 1915. godine*, Zagreb 1952., 71-72, 95; isti, „Prvi istarski sabori (1861.-1877.)“, *Rad JAZU*, 300, 1954., 281-429; Angelo Ara, *Ricerche sugli austro-italiani e l'ultima Austria*, Roma 1974., 247-328; Petar Strčić, „Prilog povijesti Istarskog sabora (1861-1914)“, *Arhivski vjesnik*, 35-36, 1992., 53-64; Angelo Vivante, *Jadranski iredentizam*, Zagreb 2002., 152; Vasilij Melik, „Demokratizacija volilnoga sistema (1907) in njeni učinki“, *Zgodovinski časopis*, 33, 2, 1979., 221-227; Salvator Žitko, „Slovenska Istra v 19. stoletju s političnoga, upravnoga in nacionalnoga vidika“, *Acta Histriae*, I, 1993., 109-115; isti, „Slovensko-hrvaški politični odnosi v Istri v času ustavne dobe 1861-1914“, 32-50; Šepić, „Politika 'narodnog mira' u Istri 1908.-1913.“, 69-123; V. Bratulić, „Zapisnici sjednica »Hrvatsko-slovenskog kluba« zastupnika u Istarskom saboru (1884-1901)“, 123-131; Ziller, „Sistema elettorale e rappresentanza politica in Istria nel periodo costituzionale asburgico (1861-1918)“, 533-552; Benussi, *Povijest Pule u svjetlu municipalnih ustanova do 1918. godine*, 618-622, 671.

15 Nevio Šetić, *O povezanosti Istre s ostalim hrvatskim zemljama: Naša Sloga 1870.-1915.*, Zagreb 2005., 95-96; Željko Klaić, „Dva izborna proglašenja u vezi s kandidaturom Matka Laginje za Carevinsko vijeće u Beču 1891.“, *Zbornik Društva za povijesnicu Klana*, 6, 2001., 47-61; F. Barbalić, *Narodna borba u Istri od 1870. do 1915. godine*, 59-63; V. Bratulić, „Hrvatski zastupnici u Istarskom saboru i Carevinskom vijeću devedesetih godina XIX. stoljeća i suradnja južnoslavenskih naroda“, 149-157; Milanović, *Hrvatski narodni preporod u Istri*, II., 43-61, 88-92, 99-101, 117-118, 133-134, 144-145; Spinčić, *Narodni preporod u Istri*, 291.

Rezultati izbora za Istarski sabor na prijelazu stoljeća ukazivali bi na stagnaciju nacionalnoga pokreta u Istri jer se broj od 9 zastupnika nije mijenjao od 1889. Daleko više na zastoj u razvoju pokreta ukazuju rezultati izbora za bečki parlament. Na izborima 1891. Hrvati i Slovenci dobivaju u Carevinskom vijeću dva predstavnika, Matka Laginju i Vjekoslava Spinčića kao zastupnike kurije seoskih općina. Izjednačili su se tako s Talijanima, koji su izabrali dva svoja predstavnika u kuriji gradova, trgovačko-obrtničkoj komori i kuriji veleposjeda. Laginja je izabran u seoskim općinama zapadne Istre, a Spinčić u onima istočne Istre. Prvi put Hrvate i Slovence u bečkom parlamentu zastupaju dva predstavnika od ukupno četiri koliko ih je Istru zastupalo u Carevinskom vijeću. Dvojica su od njih bili talijanski nacionalni liberali, Lodovico Rizzi i Matteo Bartoli. Matko Laginja pobijedio je nakon ponovljenih izbora u listopadu 1891. godine. Upravo su prethodni izbori u ožujku 1891. primjer sustavnoga nanošenja nepravde hrvatskom i slovenskom narodu u Istri. *Naša sloga* je vjerodostojno i argumentirano pratila političko nadmetanje i objašnjavala puku razna lukavstva, zloupotrebe i podvale suprotstavljene političke strane. Naime, u ožujku je talijanska strana pretrpjela veliku blamažu i javnu kompromitaciju u krivotvorenju i namještanju izbornih rezultata u vanjskim općinama sudskih kotara Poreč, Motovun, Buje, Kopar, Piran, Buzet, Vodnjan, Pula i Rovinj, gdje su se kandidirali Matko Laginja i Tommaso Vergottini, što je nedvojbeno utvrdio legitimacijski odbor Carevinskoga vijeća. Nakon što je već bio prisegnuo, pod pritiskom je javnosti i usvojenom žalbom Verifikacijskoga odbora Vergottini bio prisiljen podnijeti ostavku na mjesto zastupnika. Na ponovljenim izborima u listopadu Laginjin protukandidat bio je Benedetto Polesini. Tada su fiducijari seoskih općina koparskoga kotara za Laginju dali 53 glasa. Značajnu ulogu odigrali su i glasovi hrvatskih seljaka iz okolice Oprtlja, Kanfanara i Savičente, koji su na izborima u tim mjestima osigurali pobjedu hrvatskih pouzdanika, odnosno fiducijara. Sveukupno Laginja dobiva 108 glasova, a Polesini 104 glasa. Bila je to pobjeda koja je značajno utjecala na buđenje nacionalne svijesti istarskih Hrvata i Slovenaca. Izbori su bili drastičan primjer onoga što su Hrvati doživljavali u svojoj političkoj borbi za ravnopravan položaj s Talijanima u vrijeme nacionalne integracije u Istri.¹⁶

U zagrebačkom *Obzoru* dopisnik Istranin ocjenjivao je izborne rezultate iz 1891. najsajnijom političkom pobjedom istarskih Hrvata nakon

16 Na ist. mj.

koje sedam do osam godina nije bilo nikakva napretka i dodao da su izbori za bečki parlament na početku 1901. te općinski izbori – pogotovo oni u Tinjanu početkom 1903. – ukazivali na zastoju u razvoju toga pokreta. Isticao je kako hrvatske pozicije u Istri slabe te prozivao Političko društvo za Hrvate i Slovence u Istri.¹⁷ Istranin je bio Kastavac Milan Marjanović.¹⁸ Bio je pripadnik Napredne omladine, aktivnoga sudionika u Narodnom pokretu 1903. u Banskoj Hrvatskoj, te njegovo pisanje treba promatrati u kontekstu nastupajućega mlađeg i radikalnijeg naraštaja, koji će u Istri zahtijevati drugačiji način rada nacionalnoga vodstva.

Kada je reformom 1896. uvedena peta generalna kurija u izborima za bečki parlament, u kojoj su sveopće izborno pravo imali muškarci s navršene 24 godine, provedeni izbori početkom 1897. talijanskim nacionalnim liberalima donose tri mandata, a hrvatsko-slovenskim narodnjacima dva. U petoj kuriji pobijedio je predstavnik talijanskih liberala Matteo Bartoli. U kuriji seoskih općina zapadne Istre pobjeđuje Matko Laginja, a u kuriji seoskih općina istočne Istre Vjekoslav Spinčić. U kuriji gradova i trgovačko-obrtničkoj komori izabran je Lodovico Rizzi, a u kuriji veleposjeda Pier Antonio Gambini.¹⁹

Izbori održani početkom 1901. bili su porazni za Hrvatsko-slovensku narodnu stranku. Talijanski nacionalni liberali osvojili su četiri mjesta, a slavenski narodnjaci jedno mjesto u Carevinskom vijeću. Od 4191 glasa dana kandidatima, talijanski su liberali dobili 3118, a narodnjaci 1073 glasa. Lodovico Rizzi, pulski gradonačelnik, izabran je u okrugu zapadnih seoskih općina. Narodnjaci su tako nakon 1891. i 1897. izgubili mandat u kuriji seoskih općina zapadne Istre. U kuriji seoskih općina istočne Istre mandat je osvojio Vjekoslav Spinčić. Felice Bennati osvojio je mandat u petoj kuriji. U kuriji gradova i trgovačko-obrtničkoj komori izabran je Matteo Bartoli. Benedetto Polesini izabran je u kuriji velikoga zemljišnog posjeda. Na tim izborima bilo je primjera da su za talijanske liberalne kandidate dolazili glasovi od hrvatskih i slovenskih izbornika.²⁰

17 Istranin, „Hrvatstvo u Istri“, *Obzor*, 23. siječnja 1903.

18 Matko Rojnić – Nikola Žic, „Popis glavnih 'Obzorovih' članaka“, *Obzor*, spomen-knjiga 1860-1935, Zagreb 1936., 275.

19 Vjekoslav Bratulić, „O suradnji južnoslovenskih zastupnika Carevinskog vijeća (1894-1900) i o problemu nacionalnosti u Austriji“, *Anali Jadranskog instituta*, III, 1961., 17-26; Benussi, *L'Istria nei suoi due millenni di storia*, 581-582; isti, *Povijest Pule u svjetlu municipalnih ustanova do 1918. godine*, 587, 594; Kramar, *Narodna prebujna istrskih Slovencev*, 49-57, 157; Ziller, „Sistema elettorale e rappresentanza politica in Istria nel periodo costituzionale asburgico (1861-1918)“, 539-540, 544.

20 Na ist. mj.

Državni izbori provedeni od 3. do 14. siječnja 1901., koji su bili pokazateljem zastoja u razvoju nacionalnoga pokreta Hrvata i Slovenaca u Austrijskom primorju, temom su sastanaka Političkoga društva Edinost iz Trsta. Na sastanku 13. listopada 1900., na kojem se raspravljalo o pripremama za izbore, napadalo se protalijansku austrijsku politiku te isticalo nepravednu razdiobu izbornih kotara. Ocjenjivalo se politiku austrijske Vlade dvosmjernom, zato što, kažu, ona drži Slavene za branitelje i čuvare protiv talijanske iredente kada joj to koristi i odgovara. Vjekoslav Spinčić, koji je često istupao na sastancima Edinosti, govorio je da u bečkom parlamentu Nijemce i Talijane podupire predsjednik vlade Ernest Koerber (Ernst Körber, Ernest von Koerber)²¹ kao privrženike politike gospodstva nad drugim narodnima. U parlamentu da su na suprotnoj strani Slaveni i Katolička pučka stranka. Na sastanku Edinosti 27. listopada 1901. istupalo se protiv stranačke podjele na liberalce i klerikalce u Kranjskoj i Goričkoj, koja šteti politici Slovenaca i Hrvata u Trstu i Istri. Spinčić je tada kritizirao političku upravu u Primorju da ne priznaje zakone za Hrvate i Slovence, da nekadašnje austrijsko pravilo da je pravo temelj kraljevstva, *Iustitia regnorum fundamentum*, više ne vrijedi, danas da je pravo pogubnost za kraljevstva, *Iustitia perimentum regnorum*, te da su državni izbori u Trstu i Istri održani po sistemu *Camorre*.²²

Iako izborni rezultati iz 1897. i 1901. ukazuju na slabljenje hrvatskih i slovenskih pozicija u Istri i Trstu, a jačanje pozicija talijanskih liberala, treba ipak napomenuti da se slovenski izborni neuspjeh u trećem izbornom kotaru u Trstu 1897. i 1901. ponajprije dogodio zbog prekida apstinencije Talijanske liberalne stranke. Nakon izbora jačao je i talijanski iredentizam, koji će u Kraljevini Italiji početkom XX. stoljeća stjecati sve veću afirmaciju, a njegov će utjecaj prodirati i među Talijane u Austro-Ugarskoj. Društvo Edinost sagledavalo je izlaz iz kriznoga stanja prvenstveno u Sjedinjenoj Sloveniji.²³

Rezultati državnih izbora utjecat će na istarske narodnjake kako bi utemeljili vlastitu političku organizaciju – buduće Političko društvo za Hrvate i Slovence u Istri. Uz utemeljenu političku organizaciju i njezino djelovanje, značajan moment koji će također pridonositi prevladavanju zastoja u razvoju nacionalnoga pokreta na prijelomu stoljeća bile su zadružne organizacije,

21 E. Koerber imenovan je za predsjednika vlade u siječnju 1900. te bio predsjednikom do kraja prosinca 1904. Vasilij Melik, „Slovinci v državnem zboru 1893-1904“, *Zgodovinski časopis*, 33, 1, 1979., 50-51.

22 Kramar, *Narodna prebujna istrskih Slovencev*, 54-55, 133-134.

23 Ferdo Šišić, *Predratna politika Italije i postanak Londonskog pakta*, Split 1933., 42-52; Žitko, „Slovensko-hrvaški politični odnosi v Istri v času ustavne dobe 1861-1914“, 45; Melik, „Slovinci v državnem zboru 1893-1904“, 53-54.

koje su oslobađale seljaštvo zaduženosti i stvarale uvjete za njegovu gospodarsku neovisnost i tako seljaštvu omogućile izražavanje vlastite volje kod raznih izbora, općinskih, zemaljskih, državnih. Istodobno na prijelomu stoljeća djeluju i jačaju razne kulturne organizacije te će uz novi izborni zakon za bečki parlament, kada su izbori 1907. provedeni na temelju općega, jednakoga, izravnoga prava glasa, Narodna stranka ostvariti uspjeh, čime su bile prevladane poteškoće u razvoju nacionalnoga pokreta s prijeloma stoljeća.

O društveno-političkom položaju Hrvata i Slovenaca te o poteškoćama u razvoju njihova pokreta u Istri na kraju XIX. st. često se raspravljalo u političkoj stvarnosti istarskih Hrvata i Slovenaca.²⁴ Hrvatski i slovenski

24 Bila je to tema razgovora i na sjednici Hrvatsko-slovenskoga kluba u Trstu 21. rujna 1898. godine. Nazočni su bili Vjekoslav Spinčić, Matko Laginja, Slavoj Jenko, Matko Mandić, Andrija Stanger, Dinko Trinajstić, Matko Trinajstić i Vinko Zamlić. Mandić je prenio mnijenje Ivana Nabergoja i Ivana Gorjupa iz Trsta da su Slovenci i Hrvati žrtvovani Italiji. Laginja je govorio kako nema smisla ništa pitati Vladu jer će ona odgovoriti kako je sada najvažnije češko pitanje i da treba prvo to riješiti, a da će se druga pitanja rješavati poslije. Isticao je podnesene interpelacije raznim ministarstvima, izrečene govore u parlamentu, upućenu spomenicu samom vladaru o političkim i gospodarskim problemima Hrvata i Slovenaca, ali rezultata nije bilo. Mi smo, navodio je Laginja, žrtva vanjske politike Monarhije, Trojnoga saveza. Tajni ugovor s Italijom „glasi tako, da se neima Talijanom u ničem povriediti; oni mogu sve kod nas u Istri i Primorju, pa i u samoj Dalmaciji im se popušta. Sad se ima riešiti bosansko-hercegovačko pitanje, misli se valjda pokloniti kao dar Njeg. Velič. prigodom 50-godišnjice Njegove Bosnu i Hercegovinu, a dok se to nerieši stalno neće biti kod nas bolje“. Položaj Spinčićev i njegov u parlamentu, dodaje Laginja, grozan je. Kada bi htjeli povući konzekvence, nastavlja Laginja, morali bi položiti svoje mandate, ali to se ne smije učiniti kako se ne bi dovelo narod „u kušnju“. Trebalo bi dati izjavu u parlamentu da se cijeli sustav smatra pogubnim te da će se glasovati protiv Vlade i njezinih prijedloga. To bi trebalo učiniti u sporazumu barem s pravašima iz Dalmacije i nekim Slovencima, kao što su Janez Evangelist Krek i Ignacij Žitnik. Istupio je na sjednici i Dinko Trinajstić. U svojoj je diskusiji naveo da se govori da su Hrvati i Slovenci napredovali posljednjih petnaest do dvadeset godina, ali sve što se ostvarilo, dogodilo se suprotno postupanju vladinih organa i vladajuće klike. Oni koji govore da su Hrvati i Slovenci napredovali ne znaju koliko se potalijančilo krajeva u Istri te koliko se povećao broj Talijana protivnih Monarhiji, a ne znaju ni kakva je bila Istra 1848. i kakva je danas. Hrvatsko-slovenski klub donio je zaključak: 1. Da skupština Stranke prava u Sušaku 15. listopada treba sastaviti adresu na Kralja „prigodom njegovog jubileja za ujedinjenje svih hrvatskih zemalja, odnosno i slovenskih“ te onda nastojati da adresu prihvati Neodvisna narodna stranka u Banovini i po mogućnosti stranke u Dalmaciji. Mora se nastojati da adresu potpišu „svi zastupnici pravaški i neodvisni Hrvatske-Slavonije kao i oni iz Dalmacije, po mogućnosti također svietovni velikaši“. U zaključku se dalje navodi: „Mi iz Istre ne bismo imali podpisati te adrese niti doći na skupštinu stoga, što narod u Istri nije još zrio za tu ideju, pak bi ga i oblasti i narodni protivnici nam lahko nahuckali“. 2. „Mi iz Istre bismo imali zajedno sa slovenskimi zastupnici podastrieti posebnu adresu, u kojoj bi naglasili: Naše nevolje i izrazili uvjerenje, da bi te nevolje jedino onda prestale, kad bi se ujedinile sve zemlje, u kojih stanuju Hrvati i Slovenci. Da pak – ako to nije moguće lahko doseći, ako je to sa prevelikimi poteškoćama spojeno, prepuštamo stvar uvidavnosti Njeg. Velič. i molimo ga, da ujedini bar u jedno upravno tjelo Istru, i sve zemlje ili prediele, u kojih stanuju Slovenci.“ U toj adresi moglo bi se pozvati na izbor kralja Ferdinanda 1527., na Pragmatičku sankciju, kao i na Napoleonovu Iliriju „i još danas u porabi stojeći kraljevstvo Ilirije“. V. Bratulić, „Zapisnici sjednica »Hrvatsko-slovenskog kluba« zastupnika u Istarskom saboru (1884–1901)“, 186–188. Zaključak hrvatskih i slovenskih zastupnika ukazuje na zastoje u razvitku nacionalnoga pokreta Hrvata i Slovenaca u Istri, gdje je zahtjev za ravnopravnošću Hrvata i Slovenaca u pokrajini, kao i zahtjev za ujedinjenjem hrvatskih zemalja bilo u konkretnim prilikama teško ostvariti. Nedovoljno razvijena nacionalna svijest te izražena talijanizacija, kao i utjecaj talijanske države, sprječavali su hrvatskim i slovenskim prvacima pokretanje određene političke aktivnosti. Pretpostavljamo da se bojazan hrvatskih i slovenskih zastupnika da bi politički protivnici protiv njih lako mogli nahuškati narod mora u prvom redu odnositi na Ivana Krstića i njegov istrijski pokret. Zastupnici Hrvatsko-slovenskoga kluba su smatrali da je za interese Hrvata i Slovenaca poguban cijeli sustav vladanja, a krizno stanje barem bi se donekle moglo ublažiti ujedinjenjem Istre i zemalja u kojima žive Slovenci. Pesimizam zastupnika proizlazio je iz njihovih promišljanja i tumačenja da su Hrvati i Slovenci žrtvovani Italiji, a da je i Monarhija ovisna o Trojnom savezu. Također, smatrali su da ni vlastima u Beču u postojećim prilikama hrvatsko i slovensko pitanje nije bilo u prvom planu.

zastupnici upozoravali su vlasti na prilike u Istri, Trstu i Goričkoj. U spomenici *Denkschrift über die Zustände im Küstenlande*, koju su 17. svibnja 1899. uputili bečkoj Vladi, dali su prikaz prilika u tim krajevima, žaleći se na postupanje Talijanske liberalne stranke i na sustav pomoću kojega se upravlja u Istri. Na prvom mjestu ističe se nepravедnost kurijalnoga izbornog sustava. Navodi se da on omogućuje talijanskim liberalima većinu u Istarskom saboru – 21 zastupnik talijanskih liberala prema 9 hrvatskih i slovenskih zastupnika, bez obzira na to što je u Istri većina Hrvata i Slovenaca – 185.000 prema 118.000 Talijana. Isto tako, optužuje se carske i kraljevske vlasti da su pristrane i da pri posljednjim izborima za bečki parlament i zemaljski sabor nisu skrivale svoju naklonost prema talijanskoj liberalnoj stranci. Upozorava se na opasnost od jačanja talijanskoga iredentizma i dodaje da se vlasti ne trebaju zavaravati time da su Hrvati u Istri posljednjih desetljeća dobili nekoliko općina jer se neke slavenske općine talijaniziraju i dolaze u ruke Talijanima. Zatim, da statistike o popisu stanovništva pokazuju kako se broj Talijana u Istri povećao sa 72.000 na 118.000, od 1851. do 1890., dok se broj Hrvata i Slovenaca u istom razdoblju povećao samo sa 170.000 na 185.000, te da će se Istra s vremenom talijanizirati ako vladina politika ne osigura ravnopravnost s Talijanima.²⁵

I Političko je društvo za Hrvate i Slovence u Istri već na početku djelovanja pokrenulo pitanje nepravедnosti kurijalnoga izbornog sustava u svojoj predstavi Vladi u Beču 26. rujna 1902. godine. Predstavka je bila naslovljena na ministra predsjednika Ernesta Koerbera.²⁶ U njoj se Političko društvo poziva na spomenuti *Denkschrift* od 17. svibnja 1899. slovenskih i hrvatskih zemaljskih zastupnika Trsta, Goričke i Istre, gdje su prikazivani i odnosi u Istri, koji se od onda nisu promijenili, zapravo su se i pogoršali. Političko društvo spomenicom se predstavlja Vladi kao društvo koje želi zastupati interese hrvatskoga i slovenskoga naroda, prikazati pred kakvim se pravno-političkim, gospodarskim, etničkim, kulturno-školskim problemima, pa i u pogledu vjerskoluturgijskih pitanja, nalazi hrvatski i slovenski narod u Istri. Cilj mu je postizanje ravnopravnosti Hrvata i Slovenaca, a kurijalni izborni sustav vidi se kao glavni uzrok nemogućnosti da Hrvati,

25 Šepić, „Nacionalna borba u Istri i izbori za Carevinsko vijeće 1907.“, 404, 406-407.

26 Šepić je dijelom prikazao sadržaj spomenice. Na ist mj.

pogotovo u zapadnom dijelu Istre, dođu do svojih predstavnika.²⁷ Političko društvo upozorava na talijanizaciju Istre, koja se tako priprema za drugu državu, tj. za Kraljevinu Italiju. Ovakvu opasnost, kažu, uviđaju već i odlučujući čimbenici u Monarhiji jer su upravo posljednjih dana održane vojne vježbe u slučaju potrebe obrane istočne obale Jadranskoga mora, osobito glavne vojnopomorske luke Monarhije. Ali sve utvrde, svi vojni brodovi i ubojito oružje neće obraniti Istru, kao ni ostalo Primorje, za Monarhiju, ako se pokrajina potalijani, a potalijaniti će se ako se ne krene posve drugim putem u cijeloj javnoj upravi. Postojeći sustav koji traje već više od 20 godina, kojim se na sve moguće načine pogoduje Talijanima, tvrde u Političkom društvu, treba promijeniti tako da se Hrvatima i Slovencima nadomjesti ono što im se dosad u duhovnom i materijalnom smislu uskraćivalo i da se prema njima postupa po načelu potpune ravnopravnosti u duhovnim i materijalnim stvarima. Bilo bi nužno da se u tom smislu dadu upute svim državnim činovnicima te postupa strogo prema svima onima koji se tih uputa ne bi htjeli pridržavati. Tamo gdje bi trebalo namjestiti nove činovnike mora se imenovati takve osobe za koje se već unaprijed može jamčiti da su sposobni za odnosna mjesta te da će postupati pravedno i zakonito. Na kraju predstavke ističe se da bi činovnici odgovorni za upravu Monarhije morali pokazati u svako doba i u svemu samosvijest, kako prema Kraljevini Italiji i njezinim raznim čimbenicima, tako i prema onima u Istri i u drugim pokrajinama Primorja, koji hoće da se Istra potalijani i združi s Kraljevinom Italijom. Naglašava se kako se ne pita ni za kakve povlastice, nego se traži pravednost i primjena zakona ravnopravnosti i prema istarskim Hrvatima i Slovencima.²⁸

Predstavka Političkoga društva karakterizira i način djelovanja istarskih narodnjaka. Polazeći od iskustva dugogodišnje borbe s talijanskim liberalima, koji im u autonomnim pokrajinskim tijelima nisu priznavali ravnopravnost, oni svoje zahtjeve upućuju vlastima u Beč, pozivajući se pritom

27 „Saborski izborni red prikrojen je proti njim. Izbori naročito u zapadnom dielu pokrajine kao, da se obavljaju prema načelu, da se mora i u tom uzdržati posjedno stanje Talijana, tako, da Hrvati već načelno nemogu doći do svojega zastupstva. Pokrajinski sabor i pokrajinski odbor, u svojih većinah, zajedno sa saborskim predsjednikom i pokrajinskim poglavarom, neće, da pripoznadu ravnopravnosti hrvatskoga i slovenskoga jezika. Njihovo je načelo, da je Istra talijanska pokrajina, i prema tomu rade; a znajući ipak, da još ima Hrvata i Slovenaca u Istri čine sve moguće, da jih potalijane. Pri tom nežacaju se nit najnemoralnijih sredstava nit najodurnijih individua. Novce porezovnika razbacuju na sve načine jedino u svrhe talijanstva pokrajine, demoralizirajući upravo pučanstvo, dočim jih nejmaju ni za skrajne duševne i materijalne potrebe hrvatskoga i slovenskoga pučanstva.“ Hrvatski državni arhiv u Zagrebu, Inventar Rukopisne ostavštine Vjekoslava Spinčića, *Zahtjevi, spomenice, memorandumi hrvatsko-slovenskih zastupnika Istre austrijskoj vladi (1891-1906)*, kutija 7 (dalje: HR-DAZ, kutija).

28 Na ist. mj.

na legitimnost, na temeljne državne zakone kojima se proklamirala ravnopravnost. Pozivanje na legitimnost bit će kontinuitet u djelovanju i radu istarskih narodnjaka, najprije kroz Političko društvo Edinost pa od 1902. kroz Političko društvo za Hrvate i Slovence u Istri. Bio je to dugogodišnji uporan, sustavan rad, ne samo u pravno-političkoj sferi, nego i u gospodarskom i kulturno-prosvjetnom smjeru, ali i u pogledu vjerskih pitanja, kao što je problem uporabe glagoljice i staroslavenskoga jezika u bogoslužju; bio je to rad koji nije uvijek morao donositi rezultate. U tom smislu mnogi održani govori, mnogobrojni podneseni zahtjevi i interpelacije u Istarskom saboru i Carevinskom vijeću te spomenice podnesene papi Piju X. predstavljaju način uobičajenoga legitimnog rada hrvatskih i slovenskih predstavnika.²⁹

Početak XX. st. nadolazeći mlađi naraštaj, pod utjecajem Narodnoga pokreta u Banskoj Hrvatskoj te Frana Supila s *Novim listom* u Rijeci, zahtijevat će odlučniji nastup u traženju nacionalnih prava. Između ostaloga, *Novi list* se zalagao za pokretanje skupština u Istri po uzoru na skupštine u Banovini.³⁰ Kritički su se na rad Političkoga društva za Hrvate i Slovence u Istri osvrtni i dopisnici *Obzora*. Pod utjecajem prilika u Banovini zahtijevalo se promjenu u uređivanju *Naše sloge* i borbeniji pristup u pisanju.³¹

Narodni pokret u Banskoj Hrvatskoj 1903. imao je velikoga udjela u podizanju nacionalne svijesti Hrvata i Slovenaca u Istri te kod primorskih Slovenaca. Skupljali su se novčani prilozi za stradale, a neke su se hrvatske općine u Istri – kao Pazin, Buzet, Kastav, Volosko i Vrbnik – povodom nasilja u Banovini obratile Caru.³² Ali Narodni je pokret djelovao i na radikalizaciju stavova kod pripadnika mlađega naraštaja kada je u pitanju bilo djelovanje Političkoga društva. Premda se neposredno ne primjećuje utjecaj zbivanja u Banskoj Hrvatskoj – kao što je provedeno ujedinjenje hrvatske građanske oporbe protiv bana Dragutina Khuen-Héderváryja – na pisanje Istranina u *Obzoru*, on je očito postojao. Istranin piše svega nekoliko dana

29 V. S. [Vjekoslav Spinčić], *Slavensko bogoslužje u Istri*, Pula 1913., 82-126, 148-163, 183-245; Percan, *Obzori istarskog narodnjaštva*, I, 167-412; isti, *Obzori istarskog narodnjaštva*, II, 9-151; Kramar, *Narodna prebuja istarskih Slovenaca*, 116-153.

30 L., „Iz Istre“, *Novi list*, 19. prosinca 1903. Jedna takva skupštinska akcija održana je na Krku. „Javni polit. sastanak držan u Omišlju dne 2. t. mj. pod vedrim nebom. Omišalj, dne 6. junija 1903.“, *Naša sloga*, 11. lipnja 1903.

31 Željko Klaić, „Matko Mandić i pitanje *Naše sloge* u vrijeme utemeljenja *Političkoga društva za Hrvate i Slovence u Istri*“, *Zbornik Kastavštine*, XII, 2004., 73-76.

32 „Izjava hrvatskih i slovenskih zastupnika Dalmacije, Istre i Trsta“, *Naša sloga*, 11. lipnja 1903.; „Odbor u svrhu sabiranja milodara za žrtve u Hrvatskoj“, *Jadran*, 11. srpnja 1903.; Andrej Gabršček, *Goriški Slovenci*, II, *Narodne, kulturne, politične in gospodarske črtice, Od leta 1901. do 1924.*, Ljubljana 1934., 136-139; Šepić, „Nacionalna borba u Istri i izbori za Carevinsko vijeće 1907.“, 407-408; Šetić, *O povezanosti Istre s ostalim hrvatskim zemljama: Naša Sloga 1870.-1915.*, 191-203.

prije skupštine u Zagrebu 29. siječnja 1903., gdje je došlo do ujedinjavanja glavnih snaga hrvatske građanske oporbe protiv banova režima. Došlo je do fuzije Neovisne narodne stranke, Stranke prava, Napredne omladine i Hrvatske radničke zajednice u zajedničku Hrvatsku stranku prava. Na skupštini su sudjelovali i parlamentarni predstavnici iz Istre i Dalmacije. Istupio je Dinko Trinajstić, potpredsjednik Političkoga društva za Hrvate i Slovence u Istri i založio se za ujedinjenje hrvatske oporbe. Izjavljujući „da su Hrvati u Istri navikli prelaziti preko stranačkih razlika na ozbiljan i složan rad u službi domovine“ pozdravlja „u ime istarskih Hrvata ujedinjenje dviju hrvatskih stranaka (misli se na Stranku prava, tzv. domovinaše, i na Nezavisnu narodnu stranku, tzv. obzoraše, op. a.) i slogu nove hrvatske stranke prava sa čistom strankom prava“ te izražava želju da se i Čista stranka prava pridruži tom ujedinjenju. Prema *Obzoru* pisanju, izjava je ostavila upečatljiv dojam.³³ Kako je Istranin, tj. M. Marjanović, samo nekoliko dana prije u *Obzoru* prozivao Političko društvo zbog prilika u Istri, može se utvrditi njegovo nezadovoljstvo radom toga društva te da su kod njega kao pripadnika Napredne omladine postojale razlike u pogledima i razmišljanjima o načinu djelovanja istarskoga hrvatskoga nacionalnog vodstva.

Kritike upućene nacionalnom vodstvu teško će se dojmiti Vjekoslava Spinčića kao predsjednika Političkoga društva, o čemu on svjedoči u svojim zapisima. Bez obzira na to, nastavljao je s parlamentarnim radom, a bio je u to doba jedini predstavnik istarskih Hrvata i Slovenaca u Carevinskom vijeću, s tim da je počeo razmišljati i o svojem povlačenju s funkcije predsjednika.

Postići ravnopravnost Hrvata i Slovenaca u Istri značilo je promijeniti sustav vlasti, promijeniti ponajprije postojeći zemaljski izborni zakon, na što talijanski liberali nisu pristajali, a i vladini krugovi podupirali su i prihvaćali samo djelomičnu demokratizaciju izbornoga reda. Prema dojmu koji je Spinčić stekao u razgovorima u veljači 1905. u vrijeme vlade baruna Gautscha, unutar vladinih krugova primjećivali su slabost sustava vlasti u Istri, ali se njegova promjena nije uzimala u obzir.³⁴ Naime, ta je Vlada, kao i druge vlade, polazila od temeljnim zakonom regulirane zemaljske autonomije u Istri, a u čijoj su upravi, tj. autonomnim tijelima, talijanski liberali desetljećima održavali prevlast. Ali i istarski su se narodnjaci u svojoj političkoj

33 „Skupština hrvatskih oporbenih stranaka“, *Obzor*, 29. siječnja 1903.

34 HR-DAZ, kutija 7.

borbi pozivali na postojeće zakonodavstvo kojemu je bila svrha postizanje ravnopravnosti. Pozivajući se na legitimnost teško su mogli ostvariti svoje zahtjeve zbog kurijalnoga sustava koji im nije odgovarao. Ipak je općinski zakon, koji je osiguravao općinama autonomiju, donosio njima prevlast ondje gdje je bila izgrađena hrvatska nacionalna svijest i gdje su Hrvati bili brojniji. Spinčić je pisao o značenju općinskoga zakona, o značenju koje su općine imale u nacionalnom preporodu Hrvata i Slovenaca u Istri.³⁵

Drugi moment iz razgovora u vladi baruna Gautscha početkom 1905. jest onaj u kojemu se govori o tome kako bi se gospodarski potpomoglo stanovništvo pa bi onda ono prigodom izbora drugačije nastupilo, tj. ne bi dolazilo do izbornih iznenađenja za istarske narodnjake,³⁶ upućivao bi na tadašnji smjer rada istarskih narodnjaka na čelu s Matkom Laginjom. Hrvatski i slovenski nacionalni prvaci provodili su na kraju XIX. i početkom XX. st. akciju ustanovljavanja zadružnih organizacija, i to na temelju austrijskoga zadružnog zakona, da bi 1903. bila utemeljena središnja Gospodarska sveza za Istru u Puli. Poteškoće u razvoju nacionalnoga pokreta na kraju XIX. i početku XX. st. nisu se očitovale samo u političkim rezultatima, već su istodobno postojale i u gospodarskim odnosima, gdje je položaj seljaštva bio najugroženiji. Naime, problem je bio kako spasiti seljaštvo kao najbrojniji sloj od propadanja, kako ga osloboditi zaduženosti. Voditelji nacionalnoga pokreta pristupit će organiziranju kreditnih zadruga, tzv. posujilnica, a zatim i gospodarsko-potrošačkih zadruga. Godine 1891. utemeljena Istarska posujilnica u Puli, koju je vodio Matko Laginja, postat će najvećim hrvatskim novčanim zavodom u Istri, a njezina podružnica u Pazinu utemeljena 1895. započinje svoj rad u odvjetničkoj pisarni Dinka Trinajstića, budućega voditelja akcije utemeljenja Političkoga društva. Istarska posujilnica u Puli, sa svojom podružnicom u Pazinu koja je djelovala s ograničenim jamstvom, bila je aktivna u smislu potpomaganja i uspostave manjih kreditnih zadruga Raiffeisenova tipa koje su djelovale na osnovi neograničenoga jamstva.³⁷

³⁵ Spinčić, *Narodni preporod u Istri*, 279-284.

³⁶ HR-DAZ, kutija 7.

³⁷ Vjekoslav Zidarić, „Razvitak zadrugarstva u Istri i njegova uloga u narodnom preporodu“, *Hrvatski narodni preporod u Dalmaciji i Istri*, 457-475; Josip Percan, „Materijalni i kulturološki značaj Laginjinih istarskih posujilnica“, *Prilozi o zavičaju*, 4, 1986., 161-174; Željko Klaić, „Prilog proučavanju hrvatskih kreditnih zadruga i ostalih zadružnih organizacija u nekadašnjem pazinskom kapetanatu (kraj XIX. i početak XX. st.)“ (dalje: „Prilog proučavanju hrvatskih kreditnih zadruga“), *Hrvatska čitaonica u Pazinu*, Pazin 1999., 217-227, 243-252; Beuc, *Istarske studije*, 244-249, 252-253.

Vodstvo pokreta u Istri niz je godina poticalo rješavanje problema zaduženosti seljaštva, vodilo borbu protiv tzv. ezonerskoga ili rasteretnoga duga (*esonero del suolo* = rasterećenje zemlje), nastaloga kao odšteta bivšim zemljišnim posjednicima. Dio odštete snosili su i bivši seljaci-kmetovi, koji su postali sitni zemljišni posjednici. Međutim, zbog slabe platežne sposobnosti seljačkoga posjeda, kasnilo se s uplatama, a obveze su se povećavale. Konačno 1894. Sabor u Poreču i vlasti u Beču pokreću otpisivanje preostalogoga duga pa će tako dugogodišnja borba Laginje i drugova u Istarskom saboru s ovim problemom uskoro i završiti.³⁸

Nekako je istodobno s ukidanjem ezonerskoga duga vodstvo pokreta počelo s radom i djelovanjem na uspostavljanju zadružnih organizacija.

Nesumnjivo je djelovanje Ivana Krstića i njegova istrijskoga pokreta³⁹ – potpomaganoga od talijanskih liberala – dovelo do toga da su za protivnike istarskih narodnjaka na državnim izborima 1897. i 1901. dolazili glasovi i iz hrvatskih i slovenskih sredina. Treba napomenuti i to da su u slučaju državnih izbora 1897. siromašni talijanski seljaci Vodnjana glasovali za Matka Laginju. Bila je to posljedica njegova gospodarskoga rada za tamošnje seljake. Ipak, uspoređujući ove izbore s onima iz 1891., kada su istarski Hrvati i Slovenci prvi put dobili dva predstavnika u Carevinskom vijeću i kada su u sredinama kao što su Oprtalj, Kanfanar i Savičenta pobjedu ostvarili hrvatski fiducijari, uočavamo da na izborima 1897. i 1901. iz tih općina dolaze važni glasovi talijanskim liberalima.⁴⁰ Sama ta činjenica

38 Zvane Črnja, „Uloga ezonera u zaošttravanju nacionalnog sukoba u Istri“, *Hrvatski narodni preporod u Dalmaciji i Istri*, 337–347.

39 Krajem XIX. i početkom XX. st. na slabljenje pozicija istarskih narodnjaka utjecat će istrijski pokret Ivana Krstića, koji je bio povezan s Talijanskom liberalnom strankom i koja ga je novčano potpomagala. Nastojeći afirmirati istrijanstvo kao poseban nacionalni identitet Krstićev je pokret uspio pridobiti dio narodnjaka na području Kastva i Voloskoga da na izborima glasuju za talijanske liberalne. Krstić je namjeravao pridobiti pristalice i u nekim drugim predjelima istarske pokrajine. Napadao je vodstvo istarskih narodnjaka, pogotovo Matka Laginju koji mu je opširno odgovarao u *Našoj slogi* od 28. siječnja i 17. veljače 1897. Sa strane talijanske propagande i Krstićeva istrijskoga pokreta nastupalo se smišljeno, predbacivalo se vodstvu Narodne stranke da misli samo na priključenje Istre Hrvatskoj, ne i na stvarne potrebe istarskoga stanovništva, da je u Hrvatskoj loše gospodarsko stanje, da seljaštvo plaća visoke poreze i da živi u bijedi. Krstić se između ostalih povezivao i sa socijalistima. Vodstvo Narodne stranke trebalo je uložiti mnogo energije i rada da bi se suzbila opasnost. Sâm Krstić više je puta sudski kažnjavao. Umro je u riječkoj umobolnici 1906. „Istra pred 50 godina“, *Istarska Danica* 1951., Pazin 1950., 72–74; Goran Crnković, „Pokušaji i učinci protuhrvatske promidžbe Ivana Krstića u Klani“, *Zbornik Društva za povjesnicu Klana*, 4, 1998., 63–70; V. Bratulić, „Političke stranke u Istri za vrijeme narodnog preporoda“, 313–319, 332; Šepić, „Nacionalna borba u Istri i izbori za Carevinsko vijeće 1907.“, 403, 405; isti, „O procesu integracije hrvatske nacije u Istri“, 264–265; Milanović, *Hrvatski narodni preporod u Istri*, II, 63–65, 73–75, 255–259, 420–421, 430; Kramar, *Narodna prebujna istrskih Slovencev*, 55; Šetić, *O povezanosti Istre s ostalim hrvatskim zemljama: Naša Sloga 1870.–1915.*, 102.

40 Na ist. mj.

mogla bi se objasniti pojačanom aktivnošću talijanskih liberala, talijanskom propagandom i aktivnošću Ivana Krstića, ali pismo svećenika Luke Kirca iz Barbana upućeno Matku Laginji 10. ožujka 1895., s obzirom na navedene Savičentu i Kanfanar, upućuje na neke druge momente u promatranju krize u posljednjem desetljeću XIX. st.

Češka banka Slavia, ustanovljena 1869., koja je istodobno bila osiguravajuće društvo i novčani zavod te koja je uspješno razvijala svoju aktivnost na prostoru Austrije, djelovala je i u Istri te imala važnu ulogu u pokretanju aktivnosti zadružnih organizacija. U Češkoj je već bila izgrađena mreža zadružnih organizacija kada je u Istri, točnije u Kopru, osnovana 1884. prva štedno-kreditna zadruga. *Naša sloga* 1881. objavljuje proglas narodu za osnivanje zadruga s neograničenim jamstvom, navodeći pogodnosti koje će takve organizacije imati u rješavanju materijalno-financijskih problema. Vlada je te zadruge oslobodila dohodarine, odnosno bilo kakvoga oblika poreza. Zainteresirani osnivači zadruga upućuju se na banku Slavia, koja je spremna dati zajam za početak rada. Godine 1893. banka je, kako bi potpomogla nastojanja da se slavensko stanovništvo istarske pokrajine oslobodi ovisnosti o talijanskom veleposjedu i (drugim) bankama, odlučila povećati osnovicu za dodjelu zajmova s prijašnjih 200.000 forinti na milijun forinti. Bio je to udarac talijanskom bankarstvu i nastojanjima da se njegovim posredništvom potiče denacionalizacija Hrvata i Slovenaca.⁴¹

Međutim, određenim svojim nastupom na prostoru općina Kanfanar, Savičenta, Barban i Vodnjan banka je prouzročila nezadovoljstvo tamošnjega seljaštva. Pismo Luke Kirca Matku Laginji, koje je s tim u vezi zanimljivo, okvirno bi se odnosilo na razdoblje od državnih izbora 1891. do zemaljskih izbora 1895. godine. U njemu Kirac piše da je situacija na Savičenštini nepovoljna pred predstojeće izbore jer je većina seljaka, koja je dotad glasovala za narodnjake, sada protiv njih. Zapali su, naime, u dugove, za što okrivljuju njih: osiguravali su se kod banke Slavia (uz njih i seljaci s područja vodnjanske, kanfanarske i barbanske općine) uz preporuku narodnjačkih aktivista ne informiravši se dovoljno (ili im nije sve bilo jasno prikazano) o uvjetima

41 Percan, „Materijalni i kulturološki značaj Laginjinih istarskih posujilnica“, 164, 166-169.

pa su zapali u velike novčane teškoće, a nad nekima je provedena i ovrha.⁴² Problematika navedena u Kirčevu pismu zanimljiva je za uočavanje slabljenja hrvatskih pozicija na kraju XIX. st., posebno s obzirom na spomenute općine, koje su se nalazile u pulskom kotarskom kapetanatu.

Pismo Kirca Laginji jedno je od mnogih pisama upućenih istarskim prvacima koja prikazuju ugrožene hrvatske pozicije na zapadnim prostorima istarskoga poluotoka. Ovaj dokument može poslužiti za sagledavanje problema zaduženosti seljaštva, ukazuje na položaj onih najugroženijih, materijalno najsiromašnijih, posebno na području općina Kanfanar, Savičenta, Vodnjan i Barban. Bankin postupak, s obzirom na pisanje Luke Kirca, mogao bi se protumačiti dosta nespretnim, najblaže rečeno, a zacijelo je taj postupak bio i odraz ondašnjih kapitalističkih odnosa shvaćenih u najširem smislu, kada banke teže ostvarenju što veće dobiti. Kirac piše Laginji kao nacionalnom prvaku, ali i kao povjereniku Slavije za pulski kotar. Prema podacima Mate Balote (Mijo Mirković), uz Laginju povjerenicima su tada bili još i Ante Dukić, odvjetnik u Pazinu, i Matko Trinajstić, odvjetnik u Buzetu.⁴³ Slavia je potpomagala istarske seljake, odnosno dodjeljivala im zajmove, a katkada i davala darove Družbi sv. Ćirila i Metoda za Istru te Đačkom pripomoćnom društvu u Pazinu.⁴⁴ Predstojeći zemaljski izbori koje spominje Luka Kirac održani su u svibnju 1895. godine. Hrvatsko-slovenski narodnjaci osvajaju osam mandata u kuriji vanjskih seoskih općina, ali ne

42 „Smatram dužnošću da Vas objavim, da u ovom kotaru stojimo najgore sa pripravami za predstojeće izbore. Na Sanvičenštine n. pr. većina kmetova, dapače mnogo onih koji su bili uz nas za zadnjih političkih izbora, sada su nam protivni. Mnogo je uzroka da su se mnogi kmeti dali zavesti, ali veliki je povod dala banka 'Slavija'. Godine 1892 (kako Vam već jednom pisah [Nisam uspio pronaći to prethodno pismo Luke Kirca; op. a.]) hodao je po obćinah Kanfanarskoj, Sanvičenskoj, Vodnjanskoj (Roveriji i Filipani) i Barbanskoj putujući povjerenik rečene Banke da osjegurava. Još je bilo živo oduševljenje od zadnjih političkih izbora za Beč, kmet neuk i tup, kad je došao povjerenik (obično u društvu naših poznatijih agitatora) na laskav govor, hrvatski, za banku 'Slavinsku', jer mu se kazalo da će platiti samo 90 novč. po hiljadi, jer mu se nije kazalo da će prve godine biti dvostruki iznos za platiti, niti je kmet mislio se obvezati na 5 godina, osjigura se niti pojmeć dobro obvez. Iz knjižica proizlazi da banka pita više od 90 po tisući, poradi visokih pristojbah o kojih se nije govorilo u čas pogodbe, jer komu se reklo da će plaćati n. pr. 2 for. pita se ga preko 4 for., nasta strahovito ogorčenje proti banki – a hoćeš veće bezobraznosti! lažnim predočivanjem stvari – sa strane naših protivnika; 'ovaj novac ide porat u Krovaciju a porat Laginji'. Vrhunac je postiglo ogorčenje ovih danah, kad je Vodnj. sud ljude 'penjura', komu konja, komu kravu, komu magarca itd. A hoćeš još veće nesreće, dotične 'lažbe i molbe' pisane su slovenski, pak kada kmet dade čitati spis komu šarenjaku, ovaj mu hinbeno natukne: to vam je dá hrvatski jezik itd. Do koji dan imaju biti ovršne prodaje! Koji su mogli, platili su, ali svi ostali već od Božića kupuju na dug kruh i palentu, tko u Vodnjanu, tko u Sanvičenti a tko u Rovinju (kod 'merkavanta'); pak kako će platiti premiju?! Banka bi Slavija kod Boga i naroda našla, kad bi se sve članove iz pomenutih obćinah, koji su u zapustu, izpisala i izključila iz društva, a Talijanom bi veoma moguće sredstvo agitacije za predstojeće izbore oduzela. Molim Vas, ako Vam je moguće kod same banke u Pragu pomoću osobah prijateljskih da bi siromašne kmete izbrisali iz društva.“ Ostavština Matka Laginje u Rukopisnoj zbirci Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu. Laginja M., *Korespondencija*, R-6259 b (dalje: Ostavština Matka Laginje).

43 Mate Balota, *Puna je Pula*, Zagreb 1960., 96-97.

44 Milanović, *Hrvatski narodni preporod u Istri*, II, 398.

dobivaju mandate u seoskim općinama pulskoga i porečkoga kotara. Tu su četiri mandata ostvarili talijanski liberali. Narodnoj stranci tada ne uspijeva promijeniti brojčani odnos mandata u kuriji vanjskih seoskih općina, kao ni na zemaljskim izborima krajem 1901. godine. Stranka ni tada ne osvaja mandate seoskih općina pulskoga i porečkoga kotara. Taj brojčani odnos mandata u kuriji seoskih općina ostat će do nove zemaljske izborne reforme 1908. godine. Zanimljivo je da je Vjekoslav Spinčić – kada je obrazlagao svoje protivljenje novoj izbornoj reformi za Istarski sabor, koja je inače povećavala broj hrvatsko-slovenskih zastupnika, ali je talijanskim liberalima i dalje bila osigurana većina – na sjednici Sabora 21. ožujka 1908. izrazio između ostaloga uvjerenje da bi poštivanjem zakona i većom angažiranošću u radu ipak po starom izbornom zakonu istarski narodnjaci mogli osvojiti svih dvanaest mandata seoskih općina.⁴⁵

U političkom životu Istre na kraju XIX. i početkom XX. st. javljaju se i nova idejna kretanja kao posljedica idejnih previranja u Monarhiji, ali i u preostaloj Europi. Odnos prema narodno-liberalnoj i kršćansko-socijalnoj struji unutar Narodne stranke, odnos prema katoličkom i socijalističkom pokretu posebno zaokuplja vodstvo istarskih narodnjaka i to u smislu čuvanja jedinstva stranke i nacionalnih redova. U smislu prevladavanja idejnih sukoba, čuvanja jedinstva stranke, često istupaju Matko Laginja, Matko Mandić, Vjekoslav Spinčić, Dinko Trinajstić i drugi prvaci. Vodstvo Narodne stranke, uočavajući idejne razlike i sukobe, pozivat će na jedinstvo nacionalnih redova i u tom smislu nastupati na javnim sastancima i skupštinama, bez obzira na to što se nedoumice i krizni trenuci javljaju i između samih voditelja. Takav nastup nije bio samo običan politički pragmatizam. Između ostaloga, bilo je to iskustvo dugogodišnjega upornoga legitimnog rada, ali i predosjećaj kriznih nadolazećih vremena, vremena izraženih europskih suprotnosti s nejasnim ishodima i rezultatima, a zalažući se i pozivajući na jedinstvo stranke i nacionalnih redova, želi se očuvati teško stečene pozicije u istarskoj pokrajini. Idejna razilaženja pogotovo su se unutar Narodne stranke, unutar Političkoga društva za Hrvate i Slovence u Istri, izrazila u godinama pred Prvi svjetski rat. Bez obzira na ta previranja unutar nacionalnih redova, pokret je ostao politički jedinstvenim, za razliku od stranačkoga nadmetanja u drugim hrvatskim zemljama, u Hrvatskoj i

⁴⁵ *Stenografski zapisnik hrvatskih govora na istarskom saboru u zasjedanju od 14. III. – 26. III. 1908.*, 13, Stab. Tip. Unione E. Meneghelli & C. – Trieste. Ne navodi se godina tiskanja knjižice.

Slavoniji te u Dalmaciji.⁴⁶ Ipak, treba reći da je unutar nacionalnih redova bilo pojedinaca koji su bili pobornici stranaka u drugim hrvatskih zemljama, opredjeljivali se i surađivali s njima.⁴⁷

Utemeljenje i Pravila Političkoga društva za Hrvate i Slovence u Istri

Kurijalni izborni sustav, idejna razilaženja, pokret Ivana Krstića, jačanje i širenje aktivnosti talijanskih nacionalnih liberala te socijalno raslojavanje utjecat će na slabe izborne rezultate slovenskih i hrvatskih narodnjaka u Trstu i Istri na prijelazu stoljeća. Političko društvo Edinost izlaz iz kriznoga stanja vidjelo je u Sjedinjenoj Sloveniji. Janez Kramar u prikazu nastanka i utemeljenja Političkoga društva za Hrvate i Slovence u Istri 1902., odnosno odvajanja od Političkoga društva Edinost, spominje da su istarski Hrvati prigovarali Edinosti na prevelikom zauzimanju za Sjedinjenu Sloveniju te da su liberalci u Trstu i okolici te sjevernoj Istri imali prevladavajući utjecaj. Navodi da su istarski Hrvati objašnjavali slabe izborne rezultate na državnim izborima u siječnju 1901. neuspješnim političkim radom Edinosti u Istri. Božo Milanović piše kako Političko društvo Edinost nije moglo iz Trsta uspješno obavljati političko djelovanje u Istri „gdje su bile drukčije prilike i osobe“ pa su istarski Hrvati 7. svibnja 1902. utemeljili svoje Političko društvo.⁴⁸

Utemeljenjem samostalne političke organizacije istarskih narodnjaka neće biti prekinute veze s Političkim društvom Edinost. Među voditeljima jednoga i drugoga društva javljat će se nesuglasice, između društava događali su se i sporovi, ali se jednako tako – kada se radilo o raznim pitanjima – nastavilo zajednički nastupati i djelovati.⁴⁹

46 „Skupština političkog društva za Hrvate i Slovence u Istri“, *Naša sloga*, 22. prosinca 1905.; „Glavna skupština političkog društva za Hrvate i Slovence u Istri“, *Naša sloga*, 27. lipnja 1912.; Šime Žužić, „Istra prema Hrvatskoj u razdoblju 1860-1918“, *Obzor*, spomen-knjiga 1860-1935, Zagreb MCMXXXVI / 1936./, 93; Željko Klaić, „Prilog polemici o uspostavljanju Carske kraljevske učiteljske škole u Kastvu“, *Zbornik Kastavštine*, XVII, 2009., 43-47, 51; V. Bratulić, „Političke stranke u Istri za vrijeme narodnog preporoda“, 313-319, 332.; Šetić, *O povezanosti Istre s ostalim hrvatskim zemljama: Naša Sloga 1870.-1915.*, 423-438.

47 Jedan od istaknutih javnih radnika, gimnazijski profesor u Pazinu Fran Novljan iz mjesta Novljani kod Boljuna, bio je pobornik Stjepana Radića i njegove Seljačke stranke, a i u vrijeme svoga emigrantskog života u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca bio je njegov pristalica. Kao bečki sveučilištarac bio je jedan od organizatora skupštine u Boljunu 10. travnja 1904., na kojoj je istupio i Stjepan Radić. „Velika narodna skupština pod vedrim nebom u Boljunu“, *Naša sloga*, 31. ožujka 1904.; „Tabor u Boljunu“, *Narodni list*, 21. travnja 1904.

48 Milanović, *Hrvatski narodni preporod u Istri*, II, 425; Kramar, *Narodna prebuja istrskih Slovencev*, 57-63, 66, 135-139, 144-146, 148-153, 331-334; Žitko, „Slovensko-hrvaški politični odnosi v Istri v času ustavne dobe 1861-1914“, 45-46.

49 Na ist. mj.

Političkim društvom za Hrvate i Slovence u Istri htjelo se prevladati poteškoće u razvoju nacionalnoga pokreta. Primjećuje se to u pisanju Hrvoja Istranića, dopisnika *Narodnoga lista*, koji tvrdi da se baš zbog nesloge doživjelo nekoliko poraza i gubitaka. Ističe kako je bila krajnja potreba osnovati političko društvo za Istru. Edinosti priznaje zasluge za buđenje nacionalne svijesti u Istri, ali to društvo ima toliko posla u Trstu i okolici da ne može posvetiti dovoljno brige i truda prilikama u Istri. Svuda se vidi kako su neprijatelji organizirani, kako se bore poštenim i nepoštenim sredstvima, kako pomoću zemaljskoga fonda bune puk i smućuju „protiv vlastite krvi i jezika“: „Vidimo kako s našemi neprijatelji v Istre složno proti nam delaju i cesarske i crkvene oblasti.“ Dopisnik piše kako zamišlja svrhu novoga političkog društva: „To društvo će onda provest organizaciju naše narodne vojske v Istre. – Svaki kotar, svaka občina imat će svoj odbor, svojga kapitana, ki će svoju vojsku držat na okupu i dignut ju kad bude potrebna.“⁵⁰

U Pazinu je 9. siječnja 1902. u prostorijama Hrvatske čitaonice održan pripremni sastanak sa svrhom saziva konstituirajuće društvene skupštine. Na njemu su bili hrvatski istarski prvaci, pojedinci iz svih kotara u Istri te iz svih staleža, a također i mnogi pripadnici poljodjelskoga staleža, kako je između ostaloga isticao Vjekoslav Spinčić.⁵¹ Sastanak je sazvaio odvjetnik Dinko Trinajstić. On je na prijedlog Hrvatsko-slovenskoga kluba zastupnika u Istarskom saboru, uz pomoć pazinskoga načelnika Šime Kurelića, sastavio društvena pravila. Odbor na čelu s D. Trinajstićem trebao je ta pravila predložiti vlastima i prihvatiti eventualne njihove primjedbe. Matko Mandić, tadašnji predsjednik tršćanske Edinosti, podupro je utemeljenje društva „koje će moći u srcu Istre“, tj. u Pazinu, „lakše vršiti zadaću političkoga društva za Hrvate i Slovence u pokrajini“. Bilo je mišljenja na sastanku da bi središte bilo u Voloskom ili Puli, ali odlučilo se za Pazin, za koji se u svom govoru posebno zalagao Andrija Stanger.⁵²

Kako je vidljivo iz dokumenata u Državnom arhivu u Pazinu, Namjesništvo u Trstu tada nije odobrilo pravila Političkoga društva. Odluku je uputilo

50 Hrvoj Istranić, „Hrvatsko-slovensko političko društvo za Istru“, *Narodni list*, 16. siječnja 1902.

51 „Pred dvadesetak godina, reče, ne bismo si bili mogli ni misliti onoga što danas veseli na svoje oči vidimo. Vidimo najme kako se zauzimaju za javne stvari takodjer poljodjelci, toli zanemarivani i potištvani od protivnika našega naroda, i kako i oni hoće da sudjeluju za boljak i svoj i cieloga hrvatskoga i slovenskoga naroda, i kako neće da budu talijanski šćavi.“ „Političko društvo za Hrvate i Slovence u Istri“, *Narodni list*, 16. siječnja 1902.

52 Osim navedenih prvaka nacionalnoga pokreta, spominju se u dopisu i prisutni Matko Trinajstić, Ivo Zuccon, Gjuro Červar (Črvar), Anton Andrijić, Fran Stefanutti i Fran Bukovec. Oba Trinajstića, Kurelić, Stanger, Červar i Zuccon bili su pravne struke, a svećenstvu su, uz Spinčića i Mandića, pripadali Andrijić, Stefanutti i Bukovec. Na ist. mj.

20. veljače 1902. Kotarskom poglavarstvu u Pazinu, navodeći kako je zabranilo osnivanje temeljem Čl. 6. Zakona od 15. studenoga 1867. godine. U prijepisu odluke navode se razlozi zbog kojih Namjesništvo nije odobrilo utemeljenje Političkoga društva. Tako u podnesenim pravilima u Čl. 7., odlomak drugi, nije propisan odnos glasova koji je potreban za izbor predsjedništva, a također iz poglavlja IV. nije vidljivo tko ima pravo sazvati odbor Društva. U Čl. 14. moralo bi se izričito naglasiti da osobe koje nisu društveni članovi imaju pravo nazočiti javnim društvenim sastancima samo onda ako su pozvani kao gosti. U Čl. 18. nije predviđeno kako treba postupati kada koja od sukobljenih strana ne bi imenovala svoje „obranike“, arbitre, u nekom određenom roku, i s druge strane, kada se četiri izabrana „obranika“ ne mogu složiti za petoga. Nadalje, posve nedostaju još i odredbe o načinu vrijeđenja objavljivanja društvenih zaključaka i oglasa, nedostaju odredbe u vezi s konstituiranjem Društva i one o upotrebi društvene imovine u slučaju da organi uprave raspuste Društvo. Na kraju odluke Namjesništva navodi se da je moguća žalba Ministarstvu unutarnjih poslova te kako o ovoj odluci treba obavijestiti odvjetnika Dinka Trinajstića (jer je preko njega Političko društvo uputilo Namjesništvu zahtjev za odobrenjem pravila) prije isteka tjednoga roka koji završava 27. veljače.⁵³

Kotarsko poglavarstvo u Pazinu 23. veljače o odluci Namjesništva u Trstu obavještava Dinka Trinajstića navodeći da se žalba Ministarstvu ima uputiti Namjesništvu u roku 60 dana računajući od dana poslije uručivanja odluke.⁵⁴

Potom Namjesništvo 12. ožujka upućuje svoju odluku Poglavarstvu u Pazinu kojom se ne zabranjuje ustanovljenje Političkoga društva temeljem sadržaja priloženoga (novoga) nacrtu pravila. O tome je trebalo obavijestiti odvjetnika D. Trinajstića i podučiti ga o dobivanju potvrde o pravnom statusu društva. Drugi primjerak pravila treba uzeti u pohranu, a društvo treba ubilježiti.⁵⁵

Poglavarstvo u Pazinu 14. ožujka obavještava D. Trinajstića navodeći kako će zakoniti opstanak društva biti potvrđen kada se ono pravilno konstituiru te će se u tu svrhu trebati priložiti zapisnik dotične glavne skupštine uz jedan primjerak pravila.⁵⁶

53 Državni arhiv u Pazinu, HR-DAPA-27, Kotarsko poglavarstvo (kapetanat) u Pazinu (Capitanato Distrettuale di Pisino), 1868-1918, I/3 Udruženja (dalje: HR-DAPA-27, I/3 Udruženja) 1902., dok. 632., kutija 86.

54 Na ist. mj.

55 Na ist. mj.

56 Na ist. mj.

Na odbijeni prijedlog pravila nismo naišli, ali po odobrenim pravilima Političkoga društva vidi se da su primjedbe u odluci Namjesništva od 20. veljače 1902. prihvaćene. U prilogu donosimo preslik primjerka *Pravila političkog društva za Hrvate i Slovence u Istri* (Slika 1. i 2.) iz Državnoga arhiva u Pazinu.⁵⁷

Utemeljenje, odnosno konstituiranje Političkoga društva uslijedilo je u svibnju 1902. godine. *Naša sloga* od 29. travnja 1902. objavljuje „Poziv“ u kojem se navodi da će se 7. svibnja u prostorijama Hrvatske čitaonice u Pazinu održati osnivačka skupština Političkoga društva za Hrvate i Slovence u Istri.

Na skupštini 7. svibnja, prema obavijesti *Naše sloge* od 12. svibnja, okupilo se više od 100 ljudi. Osobito je bio zastupljen seljački stalež. Predsjedao je Dinko Trinajstić, koji je izvijestio o poteškoćama pri odobrenju društvenih pravila. Slijedilo je upisivanje članova, a na prijedlog Matka Trinajstića za predsjednika Društva jednoglasno je izabran Vjekoslav Spinčić. O svrsi Političkoga društva govorio je sâm Spinčić, preporučujući osobito „zapt i posluš“, tj. potrebu discipline i posluha u redovima Narodne stranke. Spinčić je to očitó smatrao potrebnim zbog čvrste i jedinstvene stranačke organizacije, kojom će se lakše ostvarivati ciljevi nacionalnoga pokreta. Za odbornike su izabrani Anton Antončić, Gjuro Červar, Fran Flego, Fran Grunt, Konrad Janežić, Šime Kurelić, Liberat Sloković, Dinko Trinajstić i Ivan Zuccon. Njihovi su zamjenici bili Jakov Buretić, Šime Defar, Ferdo Hrđy, Kazimir Jelušić, Ivo Lovrić, Fran Pucić, Mate Sanković, Gašpar Žiković, Viktor Marot. Odbor se konstituirao ovako: predsjednik V. Spinčić, potpredsjednik D. Trinajstić, tajnik Gj. Červar i blagajnik Š. Kurelić.⁵⁸

Za nekoliko dana, 10. svibnja, D. Trinajstić u ime Političkoga društva upućuje Kotarskom poglavarstvu u Pazinu Prijavu s navedenim sastavom Odbora Društva te sa zamjenicima odbornika koji su bili izabrani na „prvoj glavnoj skupštini“. Tu se navode i mjesta odakle dolaze spomenuti odbornici i njihovi zamjenici, s tim da su neka prezimena drugačije zapisana: V. Spinčić kao predsjednik, Opatija; odbornici: A. Antončić – Krk, Gj. Črvar – Pula, F. Flego – Buzet, F. Grunt – Motovunski Novaki, K. Janežić – Volosko, Š. Kurelić – Pazin, L. Sloković – Sv. Petar u Šumi, D. Trinajstić – Pazin, I. Zuccon – Pula; zamjenici odbornika: J. Buretić – Boljun, Š. Defar – Tinjan,

⁵⁷ Na ist. mj.

⁵⁸ „Političko društvo za Hrvate i Slovence u Istri“, *Naša sloga*, 12. svibnja 1902.

F. Hrđy – Sv. Lovreč, K. Jelušić – Kastav, I. Lovrić – Lošinj, F. Pučić – Žminj, M. Sanković – Dane, G. Žiković – Bačve, V. Marotti – Marčana.⁵⁹

Uz Prijavu je priložen i Popis članova prijavljenih „Političkom društvu za Hrvate i Slovence u Istri“ u Pazinu: Šime Červar, župeupravitelj, Grožnjan; Anton Andrijičić, župnik, Baška; Dinko Trinajstić, odvjetnik, Pazin; Šime Kurelić, odvjetnik, Pazin; Konrad Janežić, odvjetnik, Volosko; Mate Trinajstić, odvjetnik, Buzet; Kazimir Jelušić, načelnik, Kastav; Vjekoslav Spinčić, zastupnik, Opatija; Franjo Frankola, župeupravitelj, Kringa; Josip Grašić, župnik, Beram; Ivan Cotelj, župnik, Karojba; Ivan Fiamin, posjednik, Opatija; Gjuro Červar, odvjetnički perovođa, Pula; Franjo Škerjanc, župnik, Bačve; Franjo Gorec, župnik, Baderna; Jakov Ladavac, župnik u miru, Pazin; Šime Frulić, župnik, Grdoselo; Liberat Sloković, župnik, Sv. Petar; Šime Defar, načelnik, Tinjan; Ivo Zuccon, odvjetnik, Pula; Anton Antončić, odvjetnik, Krk; Mate Laginja, odvjetnik, Pula; Ferdo Hrđy, župeupravitelj, Sv. Lovreč (Labinski); Viktor Marotti, posjednik, Marčana; Franjo Halama, župnik, Šubreg (Šumber); Petar Zahija, župnik, Dragabaška; Mate Milovčić, svećenik, Baška; Anton Rutar, liječnik, Pazin; Ante Iskra, učitelj, Baderna; Ivan Radolović, posjednik, Žbandaj; Franjo Grunt, župnik, Motovunski Novaki; Ante Bertoša, trgovac, Pazin; Gašpar Žiković, posjednik, Bačve; Jakov-Josip Skropeta, posjednik, Škropeti; Jakov Buretić, načelnik, Boljun; Fran Pucić, načelnik, Žminj; Ivan Lovrić, posjednik, Mali Lošinj; Mate Sanković, trgovac, Dane; Matija Cucančić, knjigovoda, Pazin; Josip Stihović, knjigovoda, Pula; Fran Flego, posjednik, Buzet; Anton Drndić, posjednik, Grdoselo; Ivan Mogo-rović, posjednik, Grdoselo; Mate Radovan, posjednik, Bačve; Ivan Defar, posjednik, Tinjan; Ivan Bertoša, posjednik, Kaldir; Ante Božić, posjednik, Kaldir; Ivan Muraro, posjednik, Kaldir; Anton Pastorčić, posjednik, Škropeti; Miho Lakoseljac, posjednik, Motovunski Novaki; Ivan Suran, posjednik, Beram; Šime Gortan, posjednik, Beram; Mate Golob, posjednik, Beram; Valentin Baf, posjednik, Beram; Martin Gortan, posjednik, Beram; Ante Baćac, posjednik, Beram; Josip Pjemonte, posjednik, Sv. Lovreč; Stipe Pastorčić, posjednik, Baderna; Lovro Krebel, posjednik, Žbandaj; Božo Rahovac, posjednik, Baderna; Mate Rahovac, posjednik, Baderna i Anton Mišan, obrtnik, Kanfanar.⁶⁰

59 HR-DAPA-27, I/3 Udruženja 1902., kutija 86.

60 Na ist. mj.

Od navedene šezdeset i dvojice nešto je više od dvadeset iz pazinskoga sudskog kotara. Samo iz Berma, istaknutoga narodnjačkog mjesta nedaleko od Pazina, navedeno je njih sedmero. Popis bi ukazivao na Pazin i Pazinštinu, na središnji prostor u Istri gdje su hrvatski narodnjaci namjeravali učvrstiti i širiti svoje pozicije, ali i daljnjim djelovanjem širiti svoju društveno-političku aktivnost prema ostalim dijelovima istarske pokrajine. Slaba je zastupljenost na Popisu pojedinaca iz labinskoga sudskog kotara, koji je zajedno s pazinskim sačinjavao Kotarski kapetanat Pazin. To ukazuje na jake talijanske pozicije u labinskom sudskom kotaru, a također i na nedovoljno razvijenu hrvatsku nacionalnu svijest na tom prostoru. Nije nevažno spomenuti da je stanovništvo pazinskoga sudskog kotara bilo gotovo dvostruko brojnije u odnosu na stanovništvo labinskoga.⁶¹ Na Popisu se nalazi dvadeset pojedinaca iz Kotarskoga kapetanata Poreč, gotovo jednako kao i iz pazinskoga sudskog kotara. Tih nešto više od dvadeset članova iz pazinskoga sudskog kotara prostorno su kompaktnije zastupljeni u odnosu na one iz Kotarskoga kapetanata Poreč, koji dolaze iz sudskih kotara Poreč, Buje i Motovun. Taj relativno visok broj članova iz porečkoga kapetanata, gdje su se na kraju XIX. i početkom XX. st. povodom općinskih, zemaljskih i državnih izbora vodile izborne borbe u kojima Hrvati nisu uspijevali doći do svojih predstavnika, ukazuje na to da su ti pojedinci morali dolaziti iz sredina gdje su se nalazile značajne skupine hrvatskoga etnosa. S tim u vezi nailazimo na pisma upućena s prostora porečkoga i susjednoga pulskoga kapetanata Vjekoslavu Spinčiću i Matku Laginji, u kojima se prikazuju ugrožene hrvatske pozicije na prostoru zapadne Istre. Nailazimo tako na razmišljanje izneseno u pismu svećenika Franje Stavelika (František Stav lík) podrijetlom iz Moravske, koji je službovao u Kašteliru i koji svojim pisanjem Vjekoslavu Spinčiću 3. prosinca 1902. kao da želi požuriti i ubrzati rad Političkoga društva: „Ako se Porečki Kotar ne zatara, to će biti veliko i veliko čudo. Ja imam čvrsto ufanje, ali je pretežka borba. Htjelo bi se, da to političko društvo u Pazinu za Istru počne djelovati brzo i tvrdo poput onoga u Trstu. Više sastanaka, osobito u izbornu vrijeme, da ima više intelig., bi veoma trebalo. Oni su napeli sve sile, a najveća je nesreća, što našega svećenstva je uvijek manje, a njihovi,

61 Sudski kotar Pazin 1857. imao je 23.442 stanovnika, sudski kotar Labin 11.478 stanovnika. Sudski kotar Pazin 1910. imao je 30.807 stanovnika, a sudski kotar Labin 17.711 stanovnika. Beuc, *Istarske studije*, 234-235.

kako znate, se služe crkvom posvuda proti našoj narodnosti.“⁶²

Preostalih dvadeset članova po navedenom Popisu dolazi iz sudskih kotara Buzet (koji se nalazio u Kotarskom kapetanatu Kopar), Volosko (Kotarski kapetanat Volosko), Krk i Lošinj (Kotarski kapetanat Lošinj) te Rovinj, Pula i Vodnjan (Kotarski kapetanat Pula). Iz sudskoga kotara Rovinj, kamo je pripadala općina Kanfanar, i sudskoga kotara Vodnjan, kamo je pripadala općina Marčana,⁶³ bio je samo po jedan član naveden na Popisu.

Na Popisu članova Političkoga društva 16 je duhovnih osoba, tj. svećenika. Svećenstvo – koje je u drugoj polovini XIX. i na početku XX. st. u mnogim istarskim hrvatskim sredinama predstavljalo jedinu inteligenciju – predvodilo je u tim sredinama nacionalno-političku, gospodarsku i kulturnu aktivnost. Jedna od takvih istaknutih osoba s prijelaza stoljeća je

62 Dalje spominje „naše tužne odnose kod Poreča. Tako isto je u Novoj Vasi, u Taru, u Vižinadi, Višnj. i t.d. i Kašteliru. Kod nas u Kašteliru su učinili i zabavišće, videć da školom Leg. nemogu postignuti, da počnu jedan put ljudi govoriti talijanski. Pokvarit će puno, nu ja se nadam ipak u pomoć Božju, da će se razbit ipak njihovo nastojanje i da će ipak jedan put puknuti taj čirjak t.j. taj bečki zistem. Ja mislim, da bi ti nesretni Česi zauzeli ozbiljno stališće i više iskrenije se združili sa ostalimi Slaveni, da bi već davno bilo puklo, ali kad smo žalibože Slaveni nekako malo sretni osobito što se tiče Sloge“. HR-DAZ, Korespondencija V. Spinčića (dalje: HR-DAZ, Korespondencija), God. 1902., Kutija 88. Iz pisma svećenika Vjekoslava Viškovića u Sv. Mariji od Zdravlja (Hreljići kod Barbana) upućenoga 4. lipnja 1903. Vjekoslav Spinčiću navodim sljedeće: „Tri godine skoro kapelanovah u Kanfanaru i u to doba spoznah dobro sve jade onog puka, koji je hrvatske narodnosti, ali je zadužen, a talijani videći njegovu oskudicu, koja je u isto doba velika njihova korist, takme se među sobom, tko će višu svotu posuditi našem seljaku, a neoprezni seljak, upisajući im to u darežljivost, koja potiče iz milosrdja prema njihovoj bjedi i iz želje im priskoće u pomoć, primaju sa velikom zahvalnošću i kad im nije potreba i više nego bi mogli; sad tužan čovjek svaki čas trči u Rovinj noseći ili šunku ili vozeći groždje, ili darivajuć mu drugih naravnih prihoda, misleći da će gospodin sam po savjesti računati u kamate. Dočim gospodin izrabljuje tu njegovu naivnost, i kad seljak već nema šta nositi, tad zahtjeva od njega cijeli kamat do zadnje pare sa glavnicom. A budući da mu to nije moguće, mora se seliti iz svoje kuće. Takvih sam prizora šam vidio u Kanfanaru, ako i ne mnogo; ali tako bi moglo dogoditi mnogomu i mnogomu, a što još nije se sbilo, može biti kasnije. Gospodin ne pita nikada ni za glavnicu ni za kamate, dapače kad mu je seljak nudi, izpričava da nema vremena sada računne činiti i t.d., a kad napokon dug dobro naraste, onda tjeraj i bacaj mu imanje na bubanj.“ Višković pita Spinčića ne bi li se tomu moglo doskočiti tako da neka banka otkupi dugove „te bi zajmom i seljaku i seljaku koristila a ne tako ga uništavala? koja bi primala u račun duga makar i naravski prihoda? Ja sam više puta o tomu razgovarao i mnogi seljak bi bio zadovoljan. Ako biste imao prigode da o tomu zametnete razgovor ne biste mogao natuknuti i preporučiti stvar; jer tako ako seljak i propade barem bi imetak ostao u ruci naših rodoljuba, a ne najljućih neprijatelja.“ U drugom dijelu pisma Višković spominje kako je puk u Rakuju bez škole, a mnogo je djece koja bi ju polazila. Tamošnji župeupravitelj Nikolić da se „tuži, da nemože držati pripomoćnu školu uz onu malu nagradu, budući da je preveliki broj djece. Mislim da Vam je poznat Nikolić, kao i drugi dalmatinci svećenici; on će sada nastojati da Lega sagradi školu; o tomu su me obavjestili nekjoi tamošnji rodoljubi, koji su mi rekli da ako nebi Družba sagradila hrvatsku školu, da će ju u kratko vreme sazidati Lega.“ Na kraju pisma Višković je naveo kako su Kanfanarci strašno razalošćeni jer im je biskup Flapp „poslao za kapelana jednoga Tirolea, koji nije nikad ni čuo govoriti hrvatski. Grozno!“ Isto, God. 1903., kutija 89. Milanović, *Hrvatski narodni preporod u Istri*, II, 325, spominje kako su protuhrvatsku politiku vodili među narodom i donekle u crkvi također neki hrvatski svećenici koji su se doselili u Porečko-pulsku biskupiju iz Dalmacije. Takav da je bio Antonio Nikolich koji je službovao u Rakuju i Lobariki. Usput o ugroženim hrvatskim pozicijama te ugroženim pozicijama slavenskoga svećenstva u Porečko-pulskoj biskupiji u vrijeme biskupa Flappa: Željko Klaić, „Pismo češkog svećenika J. Ptašinskog M. Laginji iz 1897. g.“, *Istarska Danica 2000.*, Pazin 1999., 124–130. O svećenicima iz Češke i Moravske u Istri: Ivan Bartolić, „Češki i moravski svećenici u Istri od 1890. do 1930.“, *Pazinski memorijal*, 23–24, 1995., 107–123.

63 Beuc, *Istarske studije*, 142–143, 146, 201–202, 254–255, 273–274, 276.

župnik Josip Grašić u Bermu. Isticao se na Pazinštini gospodarskom djelatnošću. Imenovan je u vodstvo podružnice Istarske posujilnice u Pazinu, Beramskoga društva za štednju i zajmove, Beramskoga mljekarskog društva i Gospodarskoga društva u Pazinu. Naveden je na Popisu članova Političkoga društva. Niz drugih svećenika u Istri sudjelovao je u vođenju i radu zadružnih organizacija⁶⁴ te u radu Političkoga društva za Hrvate i Slovence u Istri.

Osim određenoga broja duhovnih osoba, na Popisu su navedeni i posjednici. Kad je riječ o zemljišnim posjednicima hrvatske nacionalnosti, u pitanju može biti sitni i srednji zemljišni posjed. Među Hrvatima nije bilo veleposjednika. Od 1861. do 1908. veleposjednikom se smatrala osoba koja je plaćala 100 ili više forinti realnoga državnog poreza. Veleposjednikom se smatrala i ona osoba koja je posjedovala kuće jer je i kućarina bila vrst realnoga državnog poreza. Poslije 1908. takav slučaj nije se mogao ponoviti jer se prema novom zakonu iz te godine veleposjednikom smatrala osoba koja je plaćala najmanje 50 forinti zemljarine i 100 forinti drugoga realnog državnog poreza, odnosno 100 forinti zemljarine ako osoba nije plaćala drugi porez. Veliki zemljišni posjed, koji je bio najvećim dijelom u rukama Talijana, mogao je biti površine od 50 do 100 te više od 100 ha. Pod malim zemljoradničkim posjedom podrazumijeva se poljoprivredno gospodarstvo veličine do 5 ha. Što se tiče srednjega zemljišnoga posjeda, tu su spadala ona poljoprivredna gospodarstva koja su imala više od 5 ha površine, a nisu spadala u veleposjed. Neki su od tih posjeda mogli doseći površinu do 100 ha. Najveći broj gospodarstava srednjega posjeda otpadao je na kategoriju s 5 do 10 ha produktivne površine.⁶⁵ U prvom redu među srednjim posjednicima, a onda i među sitnim, treba tražiti pojedince navedene na Popisu članova Političkoga društva, koji su bili predstavnici tadašnjih istaknutih hrvatskih seljačkih narodnjačkih obitelji. Srednje zemljišne posjednike možemo tražiti među

64 Npr., u radu Medulinskoga društva za štednju i zajmove sudjeluje Luka Kirac, župnik u Ližnjanu. Ostavština Matka Laginje, Spisi koji se tiču gospodarskih i privrednih pitanja Istre (1889. – 1911.), R-6255/XIII. U radu Malološinskoga društva za štednju i zajmove sudjeluje svećenik Frane Krivičić. Željko Klaić, „Lošinjanin Ambroz Haračić. Pisma Ambroza Haračića Vjekoslavu Spinčiću 1913. g.“, *Istarska Danica* 1997., Pazin 1996., 106, 108. U radu Tinjanskoga društva za štednju i zajmove sudjeluje župnik Anton Kjuder, u radu Žminjskoga društva za štednju i zajmove sudjeluje župnik Pravdoslav Filipić, u radu Lindarskoga društva za štednju i zajmove sudjeluje župnik Josip (Josef) Vanik, rodom iz Češke, a u radu Kršanskoga društva za štednju i zajmove sudjeluje župnik Antun Zidarić. U radu Seoske blagajne za štednju i zajmove u Sv. Petru u Šumi sudjeluje župnik Liberat Sloković. Isti, „Prilog proučavanju hrvatskih kreditnih zadruga“, 223, 225, 228-229, 235-238, 241, 245, 247-248, 251.

65 Beuc, *Istarske studije*, 157-161, 184-189, 214-219, 239-244, 261-263, 285-288, 304.

članovima prvoga Upravnog odbora Gospodarskoga društva u Pazinu, utemeljenoga 1900.⁶⁶

Na Popisu članova Političkoga društva navedeni su odvjetnici D. Trinajstić (Pazin), Š. Kurelić (Pazin), K. Janežić (Volosko), M. Trinajstić (Buzet), M. Laginja (Pula), I. Zuccon (Pula), A. Antončić (Krk) i Gj. Červar kao odvjetnički perovođa (Pula).

U svrhu utvrđivanja organizacije Političkoga društva na terenu, vodeći i drugi pojedinci primjećivali su pomanjkanje odvjetnika, ali i drugih stručnih osoba koje bi predvodile društveno-političku djelatnost u nekom mjestu ili općini. Taj se problem pogotovo osjećao u proteklim desetljećima, a bilo je primjera da hrvatska stranka pobijedi na općinskim izborima, kao u slučaju izbora u Višnjaju 1887., ali da se zbog pomanjkanja pojedinaca koji su mogli vodili općinu vodstvo prepustilo protivniku. U mjesnoj općini Roč – u kojoj je Narodna stranka dugo bila neorganizirana i gdje se osjećala potreba za nekim voditeljem – tek 1903. uspjelo je istarskim narodnjacima pod vodstvom Petra Pavletića preuzeti načelničku funkciju. U Roču je talijanski utjecaj bio snažno prisutan i ondje je Istarsko političko društvo imalo jako uporište.⁶⁷

Među voditeljima Političkoga društva za Hrvate i Slovence u Istri tada se dosta raspravljalo o odlasku odvjetnika Matka Trinajstića iz Buzeta. On je u veljači 1902. izjavio Ivanu Pošćiću, koji je obavljao sudsku praksu u odvjetničkoj kancelariji Konrada Janežića u Voloskom, da je odlučio prijeći u Volosko i ondje otvoriti pisarnu, to više što je čuo kako Janežić namjerava napustiti mjesto. Trinajstić je predlagao Pošćiću da ode u Buzet voditi njegovu pisarnu dok ne postane samostalan. Pošćić nije prihvatao Trinajstićev prijedlog, ne samo zbog sudske prakse koju je obavljao u Janežićevoj pisarni, nego i zbog angažiranosti oko vođenja *Narodnoga lista* koji bi prestao izlaziti ako bi on otišao iz Voloskoga. U pismu 17. veljače 1902. Pošćić izražava

66 Članovi Odbora bili su: Mate Opačić (Opašić), posjednik, Pazin; Antun Opatić Skok, posjednik, Novaki; Ivan Antun Mogorović, posjednik, Grdoselo; Antun Ivić, posjednik, Gologorica; Antun Sironić, posjednik, Trviž; Šime Defar, posjednik, Tinjan; Franjo Pučić (Pucić), posjednik, Žminj; Jakov Buretić, posjednik, Boljun i Ivan Suran, posjednik, Beram. Obvezni zadružni dio Gospodarskoga društva iznosio je 100 kruna. HR-DAPA-27, 1/3 Udruženja 1900., Udruženja 1900., kutija 77., *Gospodarsko društvo u Pazinu, registrana zadruka na ograničeno jamčenje*, Zadružna knjižica, Tiskarna J. Krmpotić i drug, Pula 1900., 3, 6-7; Poseban primjerak *Pravila Gospodarskog društva u Pazinu*, koji nije tiskan kao zasebna knjižica. Kod malih seoskih posujilnica svaki član zadruge morao je imati barem jedan zadružni dio koji je redovito iznosio 2 forinte (1 forinta = 2 krune). Na ist. mj. Npr.: *Zadružni ugovor ili Pravila za Beramsko društvo za štednju i zajmove, registrana zadruka na neograničeno jamčenje*, Tiskala 'Narodna tiskarna' A. Gabršček, Pula 1898., 5; Isto, 1/3 Udruženja 1907., kutija 103., *Zadružni ugovor ili pravila za Seosku blagajnu za štednju i zajmove, registrana zadruka na neograničeno jamčenje u Sv. Petru u Šumi* te npr. *Zadružni ugovor ili pravila za Kršansko društvo za štednju i zajmove, registrana zadruka na neograničeno jamčenje*.

67 Milanović, *Hrvatski narodni preporod u Istri*, II, 217-218, 240-241.

zabrinutost Spinčiću kao predsjedniku Hrvatsko-slovenskoga kluba zastupnika u Saboru da će, ako Trinajstić otide iz Buzeta, a ne ostavi kojega valjanog zamjenika, trpjeti tamo pokrenuta nacionalna aktivnost.⁶⁸

U Spinčićevoj zabilješci pod naslovom „Pogovor u Pazinu dne 16/9. 902.“ spominje se da je održana sjednica Odbora Političkoga društva u Opatici i da je D. Trinajstić izvijestio o tome kako se poslalo okružnicu za imenovanje povjerenika te da su Grunt i Hrđy istupili iz Odbora. Spinčić ne navodi pojedinosti u vezi s njihovim istupanjem. Prema njegovoj zabilješci, u Pazinu se razgovaralo o najavljenom odlasku M. Trinajstića iz Buzeta u Volosko te o onome tko bi ga eventualno zamijenio. Spominjalo se Poščića, ali on nije prihvaćao tu mogućnost. Dodao je da svi govore kako je nužno potreban u Voloskom te da Janežić otamo odlazi tek za godinu dana. Spominjao se i Fran Brnčić kao mogući koncipijent u Buzetu, koji je u to doba službovao u kancelariji odvjetnika Gustava Gregorina u Trstu. Spinčić se pribojavao da bi odlazak M. Trinajstića mogao iskoristiti koji talijanski odvjetnik.⁶⁹ Spomenuta dvojica – župnik Fran (František) Grunt iz Motovunskih Novaka (bio je imenovan za člana Odbora Političkoga društva) i Ferdo (Ferdinand) Hrđy kao župeupravitelj u Sv. Lovreču Labinskom (Diminići; bio je imenovan za zamjenika odbornika) – čitav su niz godina službovali u Istri. Grunt je bio iz Moravske, a Hrđy iz Češke.⁷⁰

Već na početku svoje aktivnosti Političko društvo susreće se s problemom utvrđivanja organizacije na terenu – tako je postojao problem s imenovanjem društvenih povjerenika. D. Trinajstić u pismu Spinčiću 11. listopada 1902. kao da se pritužuje s tim u vezi: „Od svih političkih odbornika još nije niti jedan predložio povjerenike iz svog kotara. Pak da ćemo napried uz takve odnošaje?!“⁷¹

O potrebi za voditeljima koji bi pokretali društveno-političku aktivnost dolaze Spinčiću vijesti s terena u Istri. Izražava mu se bojazan zbog negativnih posljedica koje bi mogle nastati odlaskom M. Trinajstića iz

68 HR-DAZ, kutija 88.; Konrad Janežić (Janežič), izabran u vodstvo Političkoga društva, koji je vodio odvjetničku kancelariju u Voloskom, bio je rodom iz Kamnika u Sloveniji. Kao koncipijent u njegovoj je kancelariji radio Ivan Poščić iz Voloskoga. Ljubo Buršić, „Hrvatski advokati u Istri i Liburniji“, *Odvjetnik*, 9, Svečano izdanje u povodu proslave sto godina advokature u Hrvatskoj 1868-1968, Zagreb 1968., 216. Janežić je sudjelovao u pokretanju i radu štedno-kreditnih zadruga, značajnih posujilnica, ali i drugih gospodarskih organizacija: „Voloski kotar: Iz Veprinca.“, *Naša sloga*, 4. lipnja 1903. Kao primjer, oglasi Ravnateljstva Posujilnice u Voloskom u *Narodnom listu* od 18. prosinca 1902. te 7. siječnja, 14. siječnja, 21. siječnja i 28. siječnja 1904.

69 HR-DAZ, Grada o političkim društvima Istre i *Naša sloga*, kutija 50.

70 Bartolić, „Češki i moravski svećenici u Istri od 1890. do 1930.“, 118, 120.

71 HR-DAZ, kutija 88.

Buzeta. Juro (Gjuro) Corazza iz Buzeta 11. veljače 1903. piše da „po odlazku g. Dr. M. Trinajstića nekako stvari neidu najboljim tokom pak nijesu izključena kojekakova iznenadjenja“. Zanimljivo je što Corazza piše Spinčiću 8. travnja 1903. u povodu osvrta na prilike u susjednoj mjesnoj općini Roč i mogućnosti da tu općinu preuzme Narodna stranka: „Manjka nam za to ljudi, naročito jednog opreznog i umnog vodje! Zar nije nikad moguće sklonuti kojega od naših odvjetnika da bar za par godina se nastani ovdje, dok ovi mladji izplivaju na kraj sa svojom praksom? Prošlo je žalibože doba kad bi gg. svećenici mogli penjati na sebe takvo breme a bome prodjoše i osobe za to zgodne i valjane.“⁷² Ova posljednja Corazzina konstatacija ukazuje na vrijeme u kojem je dolazilo do smjene na čelu nacionalnoga pokreta, kada svećenstvo u javnom životu Hrvata i Slovenaca u Istri sve više zamjenjuje svjetovna inteligencija.

Možda pesimistični tonovi izraženi s obzirom na odlazak M. Trinajstića iz Buzeta nisu bili utemeljeni. Što se tiče same mjesne općine Buzet, utjecaj je narodnjaka bio prilično učvršćen. Vidi se to po rezultatima održanih općinskih izbora – 1894. i 1897. pobjedu odnosi Narodna stranka, a pobjeđuje također 1902. i 1906. godine. Matko Trinajstić izabran je za načelnika 1894. i 1897., Antun Klarić 1902. i Fran Flego 1906. Morao je ipak odlazak M. Trinajstića za narodnjake predstavljati ponajprije pitanje organizacije nacionalnoga rada i pitanje vođenja nacionalnih organizacija. Trinajstić ne samo da je izabiran za općinskoga načelnika, već je bio i gospodarski i kulturni djelatnik koji je sudjelovao u vođenju gospodarskih i kulturnih ustanova.⁷³ U djelovanju nacionalnoga vodstva uočljiva je želja za nadomještanjem M. Trinajstića u Buzetu.⁷⁴ Zabrinutost je razumljiva jer su odvjetnici u ondašnjoj političkoj stvarnosti predstavljali stožer u nekom mjestu ili općini oko kojega se organizirao i pokretao nacionalno-politički rad.

⁷² Isto, kutija 89.

⁷³ Petar Strčić, „Četiri krčka advokata u političkom životu Istre i Kvarnerskih otoka“, *Odvjetnik*, 9, 1968., 239-240; Stjepan Kraljević, „Vodogradnje na Bužeštini 1861. do 1914. godine“, *Buzetski zbornik*, 7-8, 1984., 251-259; Božo Jakovljević, „Općina Buzet u zapisnicima sjednica općinskog zastupstva od 1894. do 1911. godine“, *Buzetski zbornik*, 20, 1995., 33-50; Milanović, *Hrvatski narodni preporod u Istri*, II, 236-237.

⁷⁴ Na sjednici Odbora Političkoga društva 23. travnja 1903., o kojoj je Spinčić vodio bilješke, u točki 8., pod naslovom „Odvjetnik u Buzetu“, zapisao je: „Živa potreba priznaje se na svih stranah. Sad nejma nikoga tamo, i teško, nemoguće je, dobiti ga gdje. Nješto bi pomoženo bilo, kad bi Brnčić (za 100 for. mjes.) došao k Dinku ili Šimu u Pazin, pak zalazio redovito jedan dan u tjednu u Buzet, i kad potreba. A bilo bi pomoženo takodjer, kad bi Corazza Gjuro bio imenovan bilježnikom.“ HR-DAZ, kutija 50.

Političko društvo za Hrvate i Slovence u Istri i općinski izbori 1902., 1903. i 1904. u Tinjanu, Žminju, Boljunu, Roču i Oprtlju

U naslovu navedeni općinski izbori uzeti su u obzir jer su primjer djelovanja pokreta Ivana Krstića, koji je uz pomoć talijanskih liberala pokušao potisnuti utjecaj Narodne stranke iz središnje i istočne Istre neposredno u vremenu utemeljenja Političkoga društva i njegova djelovanja u prvim godinama, kada je organizaciju trebalo utvrditi na terenu. To je bio pokret koji će ubrzo oslabjeti, a smrću svojega voditelja i nestati, ali bio je to i pokret koji je na posljednjim državnim izborima liberalima donio značajne izborne glasove, a time i omogućio pobjede. Treba reći da Krstićevo djelovanje nije vezano za one općine gdje su talijanski liberali imali osiguranu izbornu većinu, pogotovo u zapadnim dijelovima pokrajine, premda se može pretpostaviti da je osobno zalazio u te sredine. Njegovo se djelovanje protezalo u prvom redu na istočne dijelove pokrajine s otocima, pogotovo kastavsko-liburnski prostor i unutarnji, središnji dio istarskoga poluotoka. Tinjanski izbori uzeti su u obzir zbog hrvatskih kritičara tek nedavno utemeljenoga Političkog društva, koji su smatrali da je riječ o slabljenju pozicija nacionalnoga pokreta, koje se poraznim izbornim rezultatima u Tinjanu samo nastavlja. Te će izborne rezultate Krstićeve pristalice smatrati svojim uspjehom. Izbori u Roču uzeti su u obzir jer Narodna stranka nikada prije nije imala tu općinsku upravu. Izbori u Oprtlju bili su primjer pokušaja da se uspostavi neki dogovor među suprotstavljenim stranama.

Negativni rezultati općinskih izbora u Tinjanu održanih u rujnu 1902. te u siječnju i ožujku 1903., kada su izgubili tu općinu nakon što su bili pobijedili na nekoliko posljednjih izbora, morali su među istarskim narodnjacima potencirati bojazan od mogućih negativnih posljedica koje bi nastale odlaskom odvjetnika M. Trinajstića iz Buzeta. S druge su strane hrvatski kritičari vodstvu Političkoga društva spočitavali pasivnost, zbog čega da dolazi do gubitka hrvatskoga utjecaja u istarskim općinama. Ističe se s tim u vezi svojim pisanjem *Obzorov* dopisnik Danilo, koji piše da su već

ranije izgubljene hrvatske općine Veprinac,⁷⁵ Lovran, Mošćenice, Višnjan i Momjan, na red je došao Tinjan, a da bi se slična stvar ubrzo mogla dogoditi s općinama Boljun, Buzet te Volosko-Opatija, predviđajući za nastupajuće vrijeme slabljenje hrvatskoga utjecaja i u drugim općinama u Istri, a jačanje talijanskoga.⁷⁶ Ipak, ove se pretpostavke neće ostvariti.

Nije jasno zašto dopisnik pesimistično gleda na općinu Volosko-Opatija, gdje je Narodna stranka ostvarivala dobre izborne rezultate pa je tako prethodne 1902. ostvarila novu izbornu pobjedu u svim trima izbornim tijelima. Treba reći da su odnosi i prilike u vrijeme pred izbore, kao i same izborne borbe, morale ostavljati velikoga traga na suvremenike, ne samo prilikom tih izbora. U predizborno vrijeme u općini Volosko-Opatija kod Krstića i njegovih pristalica uočljiv je optimizam, vjeruje se u izbornu pobjedu u trećem i drugom tijelu. *Prava naša sloga* navodi da se stranka mora baviti „sa Nemci, radi keha va svaken broje pišemo dugeh nemške članki samo da izva-

75 *Narodni list* povodom općinskih izbora krajem studenoga 1902. piše o nekim naznakama mogućih promjena u Veprincu, gdje su pristalice Ivana Krstića uz pomoć Talijanske liberalne stranke obnašali vlast u općini. U izborima za treće tijelo, u koje je bilo uneseno 400 izbornika, konstatira se velika razlika u korist protivnika, ali i velika apstinencija. Za „Talijane i talijanaše“ glasovao je 131 izbornik, a za hrvatske narodnjake glasovao je 61 izbornik. *Narodni list* ističe da je taj broj glasova – 61 – značajan za hrvatske narodnjake jer oni na posljednjih nekoliko izbora nisu nastupili ni za treće ni za drugo tijelo. Svega s nekoliko glasova razlike u drugom tijelu odnose pobjedu pristalice Ivana Krstića, a u prvom tijelu također s nekoliko glasova razlike odnose pobjedu istarski narodnjaci. Optužuje se za izdaju izbornika u drugom tijelu koji su na dan izbora 29. studenoga otputovali, iako su prethodnoga dana obećali da će glasovati s Narodnom strankom. Od njih trojice dvojica su se u Rijeci bili sastali s Ivanom Krstićem. Glasilo smatra pozitivnim izbor jednoga od općinskih savjetnika koji je dolazio iz redova Narodne stranke. List piše kako je Felice Bennati, predsjednik Istarskoga političkog društva, neposredno prije izbora donio vreću novca kojim se kupovalo glasove. Dopisnik piše i da je dotični isticao na skupštini Istarskoga političkog društva u Trstu 12. prosinca kako je kod tih općinskih izbora u Veprincu pobjedu odnijela talijanska stranka, ali da kod pripremanja nekih izbora Talijani redovito govore i pišu da se bore „per il partito istriano“. „Veprinački općinski izbori“, „Veprinačke izborne iskrice“, *Narodni list*, 4. prosinca 1902.; „Izbor načelnika općine Veprinac“, „Talijanska pobjeda va Veprincu“, *Narodni list*, 18. prosinca 1902.

76 Narodna je stranka pobjeđivala na izborima u mjesnoj općini Tinjan i prije 1887., a u kontinuitetu od te godine. Načelnikom je svaki put bio izabran voda istarskih narodnjaka u tinjanskoj općini Šime Defar. On je bio trgovac i posjednik, povezan s ostalim hrvatskim narodnjacima središnje Istre. Početkom XX. st. umjesto dotadašnjega jedinstva, javljaju se sukobi. Posebno su u Tinjanu bili apostrofirani tadašnji načelnik i Venceslav (Vjenceslav) Križmanić iz Ježenja. Načelniku Defaru predbacivala se samovolja, da je u svojim rukama imao načelničku, tajničku i blagajničku službu, a to mu je kod njegovih hrvatskih općinara stvorilo mnogo protivnika. U izbore u tinjanskoj općini uključit će se pristalice Ivana Krstića, kao i on sâm, ali i pripadnici Talijanske liberalne stranke iz Pazina koji su ih podupirali. Kronološki bi zbivanja u vezi s tinjanskim izborima izgledala ovako. Na izborima u rujnu 1902. pobjeđuje hrvatska stranka. Protustranka, protivnici Šime Defara, upućuju žalbu, a Namjesništvo u Trstu poništava izbore. Novi su izbori održani u siječnju 1903. U trećem tijelu pobjeđuje hrvatska stranka, i te rezultate Namjesništvo u Trstu priznaje. U drugom tijelu pobjeđuju protivnici Šime Defara, i te rezultate Namjesništvo priznaje, ali poništava izbore za prvo tijelo koje je osvojila hrvatska stranka. Naknadni izbori za prvo tijelo održani su 30. ožujka 1903. i na njima pobjeđuju protivnici dotadašnjega načelnika. Na osnovi pobjede u dva izborna tijela protivnici Šime Defara mogli su imenovati svojega načelnika. Tako 1903. dolazi do preokreta i za načelnika je izabran Venceslav Križmanić. On nije bio Talijan, ali je bio potpao pod njihov utjecaj. Izabran je za načelnika i 1907. godine. „Narode probudi se!“, „Dopisi. Iz Tinjana.“, *Narodni list*, 2. listopada 1902.; „Izbori u Tinjanu“, *Naša sloga*, 2. travnja 1903.; Danilo, „Uskrsna Jabuka. Iz srednje Istre, 1. travnja.“, *Obzor*, 2. travnja 1903.; „Pogled na leto 1903.“, *Narodni list*, 7. siječnja 1904.; Ivan Grah, „Tinjan“, *Istarska Danica* 1982., Pazin 1981., 98–100; Milanović, *Hrvatski narodni preporod u Istri*, II, 179–182.

dimo maškaru onem ki bi se na račun nas i od Nemci hteli okoristit.“⁷⁷ Krstić savjetuje svojim pristalicama – odnosno svojim biračima – kako reagirati na kritike protivnika: reći im da je za sve krivo hrvatstvo, koje je u Istru donijelo razdor te da je bolje da u vlasti budu Nijemci nego Hrvati.⁷⁸

Na hrvatskoj se strani ipak znalo da nisu svi pripadnici njemačke nacionalnosti pristalice Krstića i Talijanske stranke. Po izvještavanju *Narodnoga lista*, pred općinske izbore su se Ivan Krstić i Ettore Costantini dogovarali s nekim Nijemcima, a s druge su strane neki Nijemci bili povezani s Narodnom strankom. Glasilo piše da je bilo mnogo više Nijemaca koji se srame biti u društvu s Krstićem. „Talijanski Nemci“ postavili su na listu za drugo izborno tijelo svojih 7 kandidata, a na istoj listi nalazio se i Costantini. Neposredno pred same izbore Talijanska stranka od njih odustaje jer se opatijski Nijemci nisu složili s Talijanima; to se u prvom redu odnosi na pripadnike Nijemaca u drugom tijelu. Među protivnicima Narodne stranke bilo je govora i o tome kako će politička vlast poništiti rezultate izbora. Zaista je nakon izbora bila i podnesena žalba na rezultate. Podnijeli su je Ettore Costantini, Federico Puović i Ivan Krstić, ali je odbačena jer nije bila podnesena u zakonski određenom roku.⁷⁹

Službeno općina Volosko-Opatija nosi taj naziv od 1910. godine. Hrvatski narodnjaci prvi put odnose pobjedu na općinskim izborima u ožujku 1895. Općina Volosko-Opatija postat će primjerom dobro organizirane i uzorno vođene narodnjačke općine. Svojom gospodarskom snagom djelovala je na političko okupljanje Hrvata s obiju strana Učke. Dugogodišnji njezin načelnik bio je Andrija Stanger.⁸⁰

77 Uredništvo, „Štovanim našim predbrojnikom“, *Prava naša sloga*, 30. studenoga 1901.

78 Krstić piše da pristašama hrvatske opcije treba odgovoriti „da je seme hervastva, prenešeno va ove kraji pred 30 let, ko seme je otrovalo zdrav organizam ove lepe provinciji; pred hrvaskun epidemijun ni bilo stranki – svi brez razliki narodnosti i klasi su se međusobno ljubili i štimali kako dobra braća Istrani. Do pred šest let zapovedal je ovdi partid istarski, sve je napredovalo kako je moralo bit i po reguli va božjen mire i ljubavi; pred šest let kad je partid istarski bil na kormilo smo plaćali 36 % adicijonali komunjskeh, prem da dohodki od komunna su bili mnogo manji od današnjeh. Nije istina, aš je laž, da partid istrijsanski otvara širom vrata nemškemu gospodstvu; istina je naprotiv da partid istarski hoće da mu buđe delnikom va komunjskoj uprave nemški elemenat, kemu va perven rede ima se zahvalit za dobrostanje ovodanašnje i za svakdanji napredak od ovega kraja. Pak znate ča, začepite im usta ovako: raje od takoveh hrvati kakovi ste vi ćemo imet i sameg Belzebuba zač i on je okrunjen z manjemi rogi od oneh ke imaju hrvati kakovi ste vi.“ Ivan Krstić, „Una franca parola“, „Iskrena reč“, *Prava naša sloga*, 30. studenoga 1901.

79 „Domaće vesti: Komunjski izbori za Opatiju-Volosko.“, *Narodni list*, 6. ožujka 1902.; „Nakon obćinskeh izbori za Volosko-Opatiju“, „Talijanski partid na Voloskem-Opatije“, *Narodni list*, 20. ožujka 1902.; „Domaće vesti: Ein Fiasco der itallenischen Rechtsgelehrten in Volosca; Fiaško talijanskeh kapurioni na Voloskem.“, *Narodni list*, 15. svibnja 1902.

80 Goran Crnković, „Borba narodnjačke općine Volosko-Opatija za hrvatsko školstvo“, *Problemi sjevernog Jadrana*, 5, 1985., 149-151.

Neki dopisnici *Naše sloge* nepovoljne rezultate općinskih izbora, ne samo tinjanskih, u prvom redu tumače razdorima i sukobima među samim hrvatskim političarima. Dopisnici priznaju da se kod pojedinaca u hrvatskoj politici u Istri javljaju tendencije za monopoliziranjem u vlastitoj aktivnosti i da su izbori u Tinjanu primjer za to, ali ne prihvaćaju da se radi o pasivnosti Političkoga društva i o slabljenju hrvatskih pozicija u istarskim općinama, već pišu o napretku ističući gospodarsko i prosvjetno područje. Posebno se naglašava utemeljenje brojnih zadružnih organizacija te proširenje škola, kao i utemeljenje novih škola.⁸¹

Ipak, kritika da je Političko društvo za Hrvate i Slovence u Istri bilo neaktivno povodom općinskih izbora u Tinjanu nije prihvatljiva. Točnije će biti da se o aktivnosti Političkoga društva nije sve iznosilo u javnost. Može to posvjedočiti obavijest u *Našoj slogi* o sjednici Odbora Političkoga društva održanoj 23. travnja 1903. godine. Obavijest je dosta kratka i sažeta,⁸² uspoređujući je s tekstem Spinčićeva zapisa o sjednici Odbora Političkoga društva. Zapis govori o tinjanskim izborima te o drugim izborima koji su se trebali održati, kao i o drugim pitanjima kojima je vodstvo Političkoga društva bilo zaokupljeno. Prema Spinčićevu navođenju, na čelu stranke protivnika Šime Defara je Venceslav Križmanić koji je igrao dvoličnu ulogu. On je s Krstićem i „Talijanašima“⁸³ držao skupštine u Sv. Petru u Šumi, dok je s Defarom potpisao očitovanje u nazočnosti Dinka Trinajstića, Šime Kurelića i Gjura Červara (Črvara)⁸⁴ prema kojem su se Defar i on pomirili, a onda drugi dan molio da se to ne objavi. Križmanić je prije ponovnoga izbora za prvo tijelo obećao da će kao član izbornoga povjerenstva glasovati s Narodnom strankom, ali je od toga odustao. Spinčić komentira da ga ipak treba uzimati u obzir, nastojati da ga se vrati na pravi put jer da treba pokušati zastupnike druge stranke na lijep način pridobiti. Svakako da je i Defar kriv, ali su i drugi razlozi doveli do izbornoga neuspjeha, kao što su lakovjernost naroda i zaduženost kod Talijana. Predstavnici Političkoga društva D. Trinajstić, Kurelić i Črvar učinili su sve moguće i bili su čitavo vrijeme u kontaktu s Tinjanom, zaključuje Spinčić.⁸⁵

81 Novi Jornaletto, „Domaće stvari“, *Naša sloga*, 9. travnja 1903.

82 „Političko društvo za Hrvate i Slovence za Istru“, *Naša sloga*, 7. svibnja 1903.

83 Spinčić je ovdje u zapisu naveo velikim početnim slovom „Talijanaši“, premda često piše i „talijanaši“.

84 U ovom, ali i drugim zapisima, Spinčić prezime Gjura Červara često piše Črvar.

85 HR-DAZ, Kutija 50, „Sjednica odbora pol. dr. za Hrv. i Slov. u Istri, dne 23. 4. 1903.“

Nakon održanih izbora na prijelomu stoljeća, koji su ukazivali na slabljenje pozicija istarskih Hrvata i Slovenaca, talijanski nacionalni liberali pogotovo će biti zainteresirani za općinske izbore koji se održavaju tijekom 1902., 1903. i 1904., kako bi nastavili s ostvarivanjem uspješnih izbornih rezultata i kako bi nastavili s potiskivanjem hrvatskoga utjecaja iz istarskih općina. U tom smislu djeluje Istarsko političko društvo i njegov predsjednik Felice Bennati, koji će na izborima potpomagati Krstića i njegove pristalice te stajati u pozadini njihovoga djelovanja. Koliko su za stjecanje utjecaja u središnjoj Istri Krstiću i njegovim pristalicama bili značajni – kobni po istarske narodnjake – izbori u Tinjanu, vidi se po tome što se navodi kako jedan od njegovih pristalica ima u Tinjanu „kancelariju i agenciju Krstićeve Sloge“.⁸⁶ Pretpostavljamo da je riječ o dopisniku Krstićeva lista. Zanimljivo je pisanje *Narodnoga lista* da je do *Prave naše sloge* jako teško doći jer ju dobivaju „samo pravi Talijani i verni Krstićevi pajdaši“.⁸⁷

Političko društvo za Hrvate i Slovence u Istri namjeravalo je očuvati i proširiti utjecaj koji su stekli istarski narodnjaci zadnjih desetljeća XIX. i na samom početku XX. st., ali je bilo tek nedavno utemeljeno i stoga suočeno s problemom utvrđivanja organizacije na terenu, upravo u vrijeme održavanja za nj značajnih općinskih izbora u središnjoj Istri, kao i drugdje. *Narodni list* pisao je povodom izbora u Tinjanu u rujnu 1902. o tome da Talijanska stranka preko Ivana Krstića pokušava osvojiti tinjansku općinu, ali i da se tu krije i mnogo veća namjera – preuzeti na novim izborima i općine Žminj i Boljun te tako zaokružiti pazinsku općinu u obruč kako bi se u budućnosti preuzelo i tu općinsku upravu. Također navodi da su, uz političku prevlast, Talijani istodobno namjeravali i hrvatsko seljaštvo podčiniti i uništiti ga tako da se više nikada ne podigne, a krajnji je cilj bio da se Istra pripremi za priključenje Italiji. U prilog takvom mišljenju idu i manifestacije oživjeloga iredentizma u susjednoj Italiji. *Narodni list* piše da Vlada u Beču prepoznaje problem, ali ne želi obuzdati Talijane da se Hrvati i Slovenci ne bi time okoristili.⁸⁸ I premda se glasilo puno bavi antagonizmom između hrvatskih narodnjaka i talijanskih liberala u Istri povodom općinskih izbora – nagla-

⁸⁶ „Iz Tinjana“, *Narodni list*, 13. veljače 1902.

⁸⁷ Nastavlja: „Samo po kontrabandu more ga ki od naših dobit a to sve zato, da nemoremo mi pobijat krupne laži i glupe bedastoće, koje se po zapovedi Dr. Bennati va tom listu pišu, samo da se lahko verni puk za norca ima“. „Pisanje za trubile“, *Narodni list*, 28. travnja 1904.

⁸⁸ „Švabe va Beče reč bi, da su malo, ali samo malo progledali. Oni sami ne znaju ča bi storili. Oni bi radi ukrotit Talijane, ale opet njim ne bi milo bilo, da se mi tim okoristimo. Švabe z Beča bi oteli, da se Talijane ukroti ali u korist Njemaca, tako da bi oni radi pripravili Trst i Istru za njihove lancmane – Nemce.“ „Izbori va Tinjane“, *Narodni list*, 9. listopada 1902.

šava i širenje iredentizma u Italiji – ono jasno prepoznaje i tadašnji njemački utjecaj, širenje pangermanstva i njegova interesa za Trst i Istru. List poziva na oprez i preporučuje samo rad i rad, da se „paklenske osnove“ Talijana i drugih uzurpatora ne ostvare.⁸⁹

Nastanak i djelovanje Političkoga društva ponajprije ide u smjeru širenja nacionalnoga pokreta i suprotstavljanja utjecaju talijanskih liberala. Svakako da je središnji dio Istre za Političko društvo bio vrlo važan, zato je društveno sjedište i uspostavljeno u Pazinu. Nakon učvršćenja pozicija u središnjem dijelu Istre, mogla se uzimati u obzir mogućnost jačanja utjecaja u zapadnom dijelu poluotoka, porečkom i pulskom kapetanatu. Međutim, zbog jakih pozicija talijanskih liberala u zapadnom dijelu Istre – čemu je pogodio općinski izborni zakon, odnosno kurijalni izborni sustav – Političko društvo nije tu moglo ostvarivati dobre izborne rezultate, to više što su talijanski liberali i u središnjem i u istočnom dijelu Istre imali svoje pristalice i ostvarivali velik utjecaj u općinskim upravama temeljem izbornih rezultata. To se može dosta jasno uočiti ako se usporedi etnički sastav stanovništva s rezultatima nekih općinskih izbora, kao što su bili burni izbori koji su uslijedili u Žminju, Boljunu, Roču ili Oprtlju.

U tom su smislu prilike u Oprtlju bile nešto drugačije jer je ta mjesna općina po austrijskim popisima stanovništva većinski talijanska, a po popisu iz 1945. hrvatska. Ali, ovdje će se na općinskim izborima 1904. pojaviti drugi primjer – pokušaj dogovora u trećem izbornom tijelu oko izborne liste između suprotstavljenih strana.

Podatke s austrijskih popisa stanovništva treba uzimati s oprezom jer su popisivači pitali za svakodnevni govor, komunicirajući ili uporabni jezik (*Umgangssprache*) i tako prikazivali nacionalnu pripadnost. Taj je princip prihvaćen kao najbolji na Svjetskom statističkom kongresu u održanom 1876. u Petrogradu.⁹⁰

⁸⁹ Na ist. mj.

⁹⁰ Popisivači iz 1945. (*Cadastre national de l'Istrie [d'après le Recensement du 1er Octobre 1945]*, Sušak 1946.) oslonili su se na statistički popis iz 1910., zadržani su politički, tj. administrativni kotari, sudbeni kotari i izborne općine austrijskoga doba, a izričito su pitali za nacionalnu pripadnost, odnosno nacionalni osjećaj svakoga pojedinca. Talijanski povjesničari nešto drugačije ocjenjuju državne popise. Činovnici u austrijskom razdoblju zaduženi za popis bili su izabrani od stranke koja je bila na vlasti u općini pa su stoga bili u prilici promijeniti podatke, a jednako tako su mogli stanovnici zbog raširene dvojezičnosti izabrati jezik koji im je u tom trenutku odgovarao. U svakom slučaju treba austrijske popise držati pouzdanim u odnosu na popise koje su 1921. i 1945. provele talijanska i jugoslavenska uprava jer su se obje trudile dokazati utemeljenost nedavnoga, odnosno, budućega pripojenja Istre. Josip Bratulić – Petar Šimunović, „Predgovor“, *Prezimana i naselja u Istri*, I, Prema *Cadastre national de l'Istrie* i drugim izvorima, priredili Josip Bratulić i Petar Šimunović, Pula – Rijeka 1985., 7-34; D'Alessio, „Nacionalna društva i politička borba u Pazinu krajem habsburške vladavine“, 76-77, 103; Vivante, *Jadranski iredentizam*, 133-138.

Prilikom održavanja općinskih izbora posebno su do izražaja dolazili sporovi i prigovori oko sastavljenih i objavljenih izbornih lista. Još na početku XX. st., dakle nekoliko desetljeća nakon utemeljenja velikih mjesnih općina 1868., u vrijeme pred održavanje nekih općinskih izbora može se zamijetiti mišljenje talijanske i protalijanske strane da se na njihovoj strani nalaze najveći porezni obveznici te da će oni na dotičnim izborima sigurno pridobiti prvo izborno tijelo. Do početka XX. st. ekonomska i politička snaga istarskih Hrvata i Slovenaca je porasla pa su oni u istarskim općinama osvajali i prvo i drugo izborno tijelo. Tijekom općinskih izbornih borbi na početku XX. st. primjećuje se dosta uobičajena optužba poražene strane da je pobjednička postupala nezakonito te se traži poništenje izbornih rezultata. Ona stranka koja je imala u svojim rukama općinsku upravu mogla je utjecati na sastav i postupanje izbornoga povjerenstva koje je moglo prikriveno ili otvoreno podupirati izbornike vladajuće garniture u općini, a i navoditi različite razloge kako bi uskratilo glasovanje mogućim protivnicima. S hrvatske strane dolaze prigovori da izborna povjerenstva zapostavljaju hrvatske porezne obveznike, da oni nisu bili pravilno uneseni u popise birača ili da se hrvatskim biračima jednostavno nije priznavao identitet pri glasovanju. Hrvatski pravnici primjećuju da su popisi birača napravljeni na osnovi poreznoga katastra, koji nije u skladu sa stvarnim stanjem u gruntovnoj knjizi. Zato se običnim reklamacijama protiv izbornih listina nije dalo ništa učiniti jer se izborna povjerenstva pozivala na porezni katastar, koji je često bio neuređen. Naglašava se da bi popisi trebali biti razvidni ne samo službenim osobama, nego i svakom pojedinom poreznom obvezniku.⁹¹

U Žminju su bili s talijanske strane nezadovoljni jer im se nije dopustilo prepisati izborne listine (popise birača). Na hrvatskoj strani smatralo se to postupkom koji se primjenjuje i na talijanskoj strani jer ni talijanske općine ne daju prepisati listine Hrvatima. Hrvatski je tisak komentirao da su se žminjski Hrvati takvom postupanju naučili od Talijana.⁹²

Prema zakonu, izborne listine trebale su se davati na uvid, odnosno na provjeru, a ne davati ih u prijepisu. Listine se nisu smjele ni prepisivati od pouzdanika neke stranke, premda je očito kako je bilo primjera da su se one prepisivale, što je opet ovisilo o konkretnom provođenju zakona. Pitanje

91 „Glavna skupština političkog društva za Hrvate i Slovence Istre“, *Naša sloga*, 28. travnja 1904.

92 „Pazinski kotar: Žminj talijanski.“, *Naša sloga*, 30. srpnja 1903.; „Pazinski kotar: Iz Žminja pišu nam 1. o. mj.“, *Naša sloga*, 6. kolovoza 1903.

prepisivanja izbornih listina stvaralo je nesporazume i nepovjerenje među suprotstavljenim strankama. Autonomija mjesnih općina bila je regulirana Općinskim redom za Markgrofoviju Istru i Općinskim izbornim redom za Markgrofoviju Istru od 10. srpnja 1863. Po zakonu listine su morale biti izložene u općini svakom na uvid barem četiri tjedna prije izbora,⁹³ ali je bilo raznih pokušaja da se ta obveza izigra prikrivanjem ili onemogućavanjem pristupa dokumentu.⁹⁴

Izbori u mjesnoj općini Žminj obavljani su 26., 27., 28. i 29. kolovoza 1903. U trećem tijelu, po izvještavanju *Naše sloge*, dobili su „istarsko-hrvatski predložnici“ 260 glasova, a „karnjelsko-šarenjački“ 73 glasa, u drugom tijelu hrvatska stranka dobiva 120 glasova, a protivnici 25 glasova i u prvom tijelu – za koje su Talijani vjerovali da bi ga mogli osvojiti jer da oni plaćaju najviše poreze u općini – dobivaju 16 glasova, a hrvatska stranka 49 glasova.⁹⁵ U mjesnu općinu Žminj spadale su katastarska općina Žminj i dvije manje katastarske općine, Krajcarbreg (Krajcar Breg) i Sv. Ivanac (Sutivanac). Prema popisu stanovništva iz 1900. i 1910., u tim dvjema manjim katastarskim općinama nije bilo Talijana. Prema popisu iz 1900., katastarska općina Žminj imala je 94,15 % Hrvata, a prema popisu iz 1910. 95,84 %. Od 5169 stanovnika 1910. Hrvata je 4954, Slovenaca 34, Talijana 156,

93 Prema Općinskom izbornom redu za Markgrofoviju Istru, iskaz svih općinara koji su imali pravo biranja sastavlja načelnik. Na temelju toga iskaza formiraju se izborna tijela, a načelnik za svako izborna tijelo sastavlja odvojene izborne listine. One moraju biti izložene u općini svakom na uvid barem četiri tjedna prije izbora i to se mora obznaniti javnim oglasom u samoj općini određujući rok od osam dana za podnošenje prigovora. Poziv na izbore mora načelnik obznaniti preko javnoga oglasa barem osam dana prije određujući u kojem mjestu, kojega dana i kojega sata se imaju sastati pojedina izborna tijela te koliko se općinskih zastupnika izabire. Istodobno treba o tome obavijestiti kotarsku političku vlast. Glasovanjem ravna povjerenstvo sastavljeno od načelnika ili kojega općinskog savjetnika kao predsjednika te od četiri općinara koji imaju pasivno izborna pravo. *Zbirka zakona potrebnih u javnom životu u Istri i druguda*, 31-33, 66-68.

94 *Narodni list* povodom općinskih izbora u Cresu u travnju 1902., gdje je Talijanska stranka pobijedila u svim trima izbornim tijelima, ovako je prikazao situaciju s izbornim listama: „Tako falsificirane liste izložili su Talijani va občine ale kako? Pribili su ih na vrata od jednega ormara. – Kad su creski kopači prišli na občinu prepisevat te liste da moru proti istim učinit reklame, Talijani su svaki hip hodili zapirat i odpirat vrata od tega ormara samo da težaki ne moru prepisevat. Samo kad su se creski kopači radi tega lopovskega postupanja pritužili na kapetanat, namestništvo i ministarstvo, dala je oblast občine zapoved da mora liste znet z ormara i stavit ih na stol. Med tem je pasalo nekoliko vremena. Buduć je pak za reklame proti izbornem listam samo 8 dan i buduć je jako puno izborniki, creski težaki nisu mogli ni prepisat liste i radi tega nisu mogli ni učinit pravega reklama. Za svem tem su učinili skupni reklam za osam sto od njih, ki su va lištah bili al krivo zapisani al iz isteh izpušćeni.“ „Obćinski izbori va Cresu“, *Narodni list*, 24. travnja 1902.

95 „Pazinski kotar: Izbori u Žminju.“, *Naša sloga*, 27. kolovoza 1903. Kako piše *Naša sloga*, Talijanska stranka nije uspjela unatoč svim nedopuštenim sredstvima za kojima je posegnula – od podmićivanja, prijetnji, kleveta utjecajnih osoba i kleveta protiv hrvatskih svećenika. Župniku Pravdoslavu Filipliću posjeklo se loze. Tu se neposredno pred izbore jelo i pilo, a da se nije pitalo tko to sve plaća. Željelo se zavesti narod „istrijanizmom“, „slavenizmom“ u sukobu s hrvatstvom. Napokon, uvrstili su među svoje kandidate neke hrvatske ljude koji su pred izbornim povjerenstvom zbog toga prosvjedovali. „Pazinski kotar: Obćinski izbori u Žminju.“, *Naša sloga*, 3. rujna 1903.

ostalih 25.⁹⁶ Uspoređuju li se izborni rezultati sa statističkim podacima o broju stanovništva, gdje su Hrvati bili u više od devedesetpostotnoj većini, oni pokazuju da je Talijanska stranka dobila značajan broj glasova. Objašnjenje može biti u postojećem općinskom izbornom redu koji je favorizirao imućnije pojedince. Mogu se rezultati objašnjavati time kako svi Hrvati nisu imali aktivno pravo glasa jer nisu plaćali predviđeni minimalni godišnji iznos poreza. Manje će biti vjerojatno da je zbog nekoga nezadovoljstva među Hrvatima, kao na primjeru općinskih izbora u Tinjanu, dolazio iz njihovih redova neki značajniji broj glasova za Talijansku stranku. Vjerojatnije je da bi se mogla uzimati u obzir zaduženost seljaka kod Talijana jer je ubrzo nakon izbora uslijedilo utemeljenje posujilnice u Žminju.⁹⁷

Općina Boljun je dobar primjer – ne i jedini – gdje se na osnovi podataka o etničkom sastavu stanovništva i rezultata općinskih izbora može primijetiti kako iz hrvatskih redova dolaze glasovi za talijansku stranu i pristalice Ivana Krstića. Sami talijanski glasovi nisu mogli biti dovoljni za ostvarene rezultate Talijanske liberalne stranke, bez obzira na postojeći općinski izborni zakon koji je favorizirao imućnije. Stoga se na prilike i izbore u Boljunu treba detaljnije osvrnuti. Istarsko političko društvo i njegov predsjednik Felice Bennati – zajedno s pristalicama Krstića – ostvaruju pogotovo u trećem i drugom tijelu dobre rezultate. Izražene napetosti i sukobi između suprotstavljenih strana povodom izbora očite su i ovdje kao u slučaju Tinjana i Žminja.

Rezultati općinskih izbora u Boljunu 1896. puno su više odgovarali nacionalnom sastavu. Mjesna općina Boljun također je bila većinski hrvatska općina. U nju su spadale katastarske općine Boljun, Borut, Brest, Gradinje, Letaj, Paz, Posert, Šušnjeвица (Sušnjeвица) i Vranja zajedno s Učkom. Prema popisu stanovništva iz 1900. bilo je 3132 Hrvata i 43 Talijana, a prema onom iz 1910. bio je 3221 Hrvat, a Talijana 18. Talijani su se nalazili uglavnom u katastarskoj općini Boljun. U popisima se navodi i manji broj Slovenaca te ostalih.⁹⁸ Hrvati su na kraju XIX. st. učvrstili svoj politički položaj u mjesnoj općini Boljun. Iako je Narodna stranka pobjeđivala i prije 1896., tada je ostvarila posebno dobre izborne rezultate. Na izborima u ožujku 1896. u trećem tijelu dobila je 124 glasa, a protivnici 4, u drugom

96 *Cadastre national de l'Istrie*, 227-235; *Prezimana i naselja u Istri*, II, Prema *Cadastre national de l'Istrie* i drugim izvorima, priredili Josip Bratulić i Petar Šimunović, Pula – Rijeka 1985., 87-99.

97 Ante Šonje, *Žminj i Žminjščina*, Žminj 1976., 38.

98 *Cadastre national de l'Istrie*, 217-227; *Prezimana i naselja u Istri*, II, 73-87.

tijelu 62 glasa, a protivnici 11, i u prvom tijelu 25 glasova, protivnici nijedan glas. Za načelnika je izabran Jakov Buretić.⁹⁹

Boljunske su pristaše talijanske političke opcije i nakon ovih slabih izbornih rezultata uz novčanu pomoć Talijanske stranke nastavili djelovati. Talijanska promidžba osobito je imala uspjeha u poreznim općinama Šušnjevića, Paz i Borut. U Šušnjeviću i okolnim selima seljaci govore istrorumunjskim narječjem. Bili su relativno malobrojni (prema državnoj statistici iz 1900. bilo ih je 1313), pomiješani među hrvatskim stanovništvom, bez neke čvrste povezanosti. Kod popisa stanovništva izjašnjavali su se kao Hrvati. Otklanjali su rumunjsku pučku školu u Šušnjeviću, čije je utemeljenje poduprla talijanska većina u Saboru i čijim je utemeljenjem Talijanska stranka htjela lakše provoditi njihovu talijanizaciju. Godine 1897., u vrijeme državnih izbora za ustanovljenu petu kuriju, uspjelo je talijanskoj propagandi nahuškati seljake iz Šušnjevića koji su razbili vrata župnoga stana. Na sudu u Rovinju župnik Josip Flegar izjavio je kako je njegovo pučanstvo mirno, ali da ga je pobunila Krstićeva *Prava naša sloga*.¹⁰⁰ U pismu Vjekoslavu Spinčiću 20. lipnja 1902. Flegar je ocjenjivao moguće ustrojenje rumunjske škole kao „nonsens“ konstatirajući raspoloženje koje primjećuje na talijanskoj strani: „Ali sad si šapću: Prigodom I. izbora V. kurije hteli Sušnjevčani ubiti popa iz preziranja hrvatskog imena, a sad slave hrvatsko ime izborom hrvatskog jezika kao naukovnim za svoju školu!“¹⁰¹

Hrvatska stranka nakon izbora u Boljunu 1896. preuzima općinu opterećenu dugovima i s praznom blagajnom. Novi općinski odbor nakon pregleda računa zaključuje da račune prijašnje talijanske uprave ne može prihvatiti jer su puni netočnosti i zloupotreba. Dotadašnjega načelnika prijavio je novi općinski odbor državnom tužiocu u Rovinju, ali to nije donijelo nekoga rezultata. Odbor na čelu s Buretićem bio je prisiljen odrediti nove poreze i utjerivati dugove. Stvorilo je to neraspoloženje kod dijela seljaka prema načelniku. Vidjelo se to kod novih općinskih izbora 1899.: hrvatska stranka pobjeđuje u trećem i drugom tijelu, a Talijanska u prvom tijelu s tri glasa većine. Talijanskoj je stranci uspjelo pridobiti prvo tijelo potkuplje-

99 Milanović, *Hrvatski narodni preporod u Istri*, II, 187-188.

100 Na ist. mj.

101 U pismu župnik Flegar izražava i svoje nezadovoljstvo novim tršćansko-koparskim biskupom Franzom Xaverom Naglom. Njegovim imenovanjem „naše svećenstvo primorja jest poniženo, a vjernici hrvatskog i slovenskog jezika – uvridjeni. Biskupija dobiva biskupa, al nedobiva pastira, jer nerazumi, jer je niem (pravi Niemac) za većinu biskupljana“. Između ostaloga pisao je Spinčiću i ovo: „Tužni hrvatski narode! U 48 i 49 godini 40.000 udovica u hrvatskoj, s obrane dinastije, priestolja – carstva. A za plaću ti sad: u Rimu neki Ilirikum, u primorju pak niemi tudjinac za biskupa!!! Što da činimo?“, HR-DAZ, kutija 88.

nim glasovima iz Boruta i Paza. Kako je hrvatska stranka iznijela pobjedu u dvama izbornim tijelima, izabrala je svojega načelnika, ponovno Jakova Buretića,¹⁰² jednoga od istaknutih istarskih narodnjaka na prijelazu iz XIX. u XX. stoljeće. Bio je izabran u vodstvo Gospodarskoga društva u Pazinu i za zamjenika odbornika Političkoga društva za Hrvate i Slovence u Istri.

Prema Spinčićevu mišljenju, pred općinske izbore 1903. mjesta Borut i Brest te donekle Šušnjeвица još su uvijek bila sporna za Narodnu stranku. Tako se na sjednici Odbora Političkoga društva 23. travnja 1903. razgovaralo i o predstojećim izborima u Boljunu. Spinčić je kratko zapisao: „Borut kao obično protivan. Brest, sada takodjer protivan, jer neće u školu na Vranju (Bih ja mogao svojedobno što, pak i koji iz Voloskoga). Šušnjeвица bolje no prije.“¹⁰³

Na izborima održanim početkom rujna pobijedila je hrvatska stranka u svim trima izbornim tijelima. Prema dopisniku *Naše sloge*, mjesna općina Boljun ima 3255 stanovnika, od toga samo 37 Talijana, svi ostali su Hrvati. Dopisnik navodi izborne rezultate: u trećem tijelu hrvatska stranka dobila je 136 glasova, a protivnici 85, u drugom tijelu dobila je 48 glasova, a protivnici 43, te u prvom tijelu 4 glasa, a protivnici nijedan. U prvom tijelu glasovali su samo članovi izbornoga povjerenstva, a ostali izbornici, iako prisutni, nisu pristupili glasovanju ni nakon čitanja imena izbornika, a ni poslije, na načelnikov poziv. Dopisnik je pojasnio da je protustranka tražila da se u predloženičke Narodne stranke uvrste dvojica seljaka iz Paza, a da će oni ispustiti dvojicu unesenih u njihovu glasovnicu pa da će glasovati svi zajedno. Prvaci Narodne stranke u Boljunu to su prihvatili, ali pod uvjetom da za tako uređenu glasovnicu prvo glasuju svi privrženici protustranke. Narodna stranka nije pristala na to popuštanje zbog bojazni da će izgubiti izbore u prvom tijelu jer joj je bila osigurana većina od barem 7 glasova – 27 glasova pripalo bi Narodnoj stranci i protivnicima 20 glasova – nego zato da bi se prekinulo međusobno sukobljavanje i optuživanje. Kako privrženici protustranke nisu prihvatili taj uvjet, ostala je preuređena glasovnica bez ijednoga glasa.¹⁰⁴ Kako razumjeti ovo objašnjenje dopisnika *Naše sloge* o izborima za prvo tijelo? Najvjerojatnije tako da se s protalijanske strane namjeravalo utjecati na neke hrvatske izbornike, one koje se možda smatralo donekle njima sklonim.

¹⁰² Milanović, *Hrvatski narodni prepород u Istri*, II, 189.

¹⁰³ HR-DAZ, kutija 50.

¹⁰⁴ „Pazinski kotar: Izbori za obč. zastupstvo u Boljunu.“, *Naša sloga*, 10. rujna 1903.

Prema dopisniku, borba u Boljunu treba se smatrati više osobnom nego načelnom, s obzirom na hrvatsku brojčanu premoć među stanovništvom. To bi se moglo uspoređivati s prilikama u Tinjanu, u kojem su sukobi među hrvatskim općinarima doveli do izbornoga neuspjeha Narodne stranke. Tri godine prije toga uspjelo je talijanskoj stranci, kako dopisnik prikazuje, osvojiti prvo tijelo oslanjajući se na neke „nezadovoljnike i beznačajnike“, a nadala se možda i boljem konačnom uspjehu na ovim izborima. U tu je svrhu ona upotrijebila sva sredstva koja su uobičajena u njezinu djelovanju, u prvom redu pijančevanje i podmićivanje. Plaćalo se za jedan glas 40 kruna i više. Njezini „teklići i goniči“ su „prodanci“, oni koji bi za Judin novac prodali sebe i svoj obraz, koji nastoje u tu kaljužu strpati i svoju braću. U suglasju s tom „smjesom“, koju naziva i „šarenjačkom svojtom“, radile su neke osobe zbog čistoga častohleplja, kako bi postale općinskim zastupnicima.¹⁰⁵

Talijanska stranka ostvarila je posebno dobar uspjeh u drugom tijelu, razlika je bila malena. Ipak, s obzirom na to da je na prošlim općinskim izborima osvojila jedno izborno tijelo, a na tim su izborima Hrvati osvojili sva tri tijela, rezultat ukazuje na učvršćivanje pozicija hrvatskih narodnjaka u boljunskoj općini. Izbornu borbu protiv Narodne stranke predvodila su u Boljunu četvorica opunomoćenika talijanskoga političkog društva. Oni su – a to pokazuju izborni rezultati – pridobili značajan broj pristalica. Namjesništvo u Trstu odbilo je njihovu žalbu na općinske izborne rezultate kao neutemeljenu i nezakonitu te se pristupilo konstituiranju općinskoga zastupstva i izboru novoga načelnika.¹⁰⁶

105 Na ist. mj. Još jedno izvješćavanje u *Našoj slogi* ukazuje na svu žestinu sukobljavanja povodom izbora: „Sva je sreća, što neki još za vremena uvidješe golemu pogriješku i dadoše se na posao, da poprave, koliko se u kratko vrieme popraviti dade. Osobe, koje stajahu na putu, odstraniše se same i time zapriečiše, da srce Istre, rekao bih, najvažnija strategična pozicija naše narodne borbe, ne predje u ruke naših narodnih neprijatelja. Samo se jedan našao, koji je poput Nerona s nasladom gledao, gdje gori veličanstveni Rim, što ga je zapalio sam. Neka gori, neka propade sve, što ne hrani njegovu čudnu ambiciju. 'Što ćete s tim neukim narodom', viče s drzovitom bezobraznošću, a sam nije niti svoje svete dužnosti izvršio, da narodu dade najvažnije osnove nauka. On je kriv, da njegov narod o sebi govori: 'Mi smo živina, mi se odgajamo kao blago u gori bez nauka, pomozite, koji možete, ali brzo, jer mi tako živjet ne možemo, mi smo živina, živina!' Taki se čovjek još drzne kazati: 'Neka hrvatski narod propadne, jer nije sposoban, da živi!' A nije sposoban, da živi, – Bože prosti! – jer neće njega za občinskog zastupnika u Boljunu! Nije naš narod glup, nego bistra uma, ali tužan bez nauka. Ne treba njemu ljudi, koji ga kao marvu na izbore goni, nego onih, koji ga liepo poučavaju i u zlu i u dobru očinskom i bratskom rukom vode. Ponosan je, jer zna, da on svojom žuljavom rukom hrani i pticu i crva i mrava, a i one, koji bi mu htjeli zapovjedati kao onda, dok je još kmet na rabotu (tlaku) išao i desetinu davao. Ponosan je, zato ne pušta, da ga itko na uzici vodi, ali uz to i zna, da mu nauka treba, pa zato glasno viče: 'Nauka i znanja nam dajte, tu ćemo vas slušati!'“ „Jeka boljunskih izbora. Boljun, 22. rujna 1903.“, *Naša sloga*, 1. listopada 1903. U ovakve prilike boljunskih općinskih izbora lako su se mogli uključivati – ili su već bili uključeni – oni koji su podupirali Ivana Krstića te mogli iskoristiti suprotnosti među hrvatskim općinarima.

106 „Obćinski izbori u Boljunu potvrđeni“, *Naša sloga*, 17. studenoga 1903.; „Pazinski kotar: Iz Boljuna.“, *Naša sloga*, 7. siječnja 1904.

Nakon općinskih izbora 1903. za načelnika u Boljunu izabran je Toma Ilijašić (Ilijašić). On nije naveden na Popisu članova Političkoga društva iz 1902. godine. Ubrzo nakon općinskih izbora uslijedit će utemeljenje Boljunškoga društva za štednju i zajmove, registrirane zadruge s neograničenim jamstvom. Upraviteljem zadruge imenovan je Toma Ilijašić, a zamjenikom župnik Frano Matičić. Jakov Buretić naveden je kao jedan od odbornika zadruge. Ilijašić će biti dugogodišnji upravitelj zadruge, a Jakov Francetić njezin dugogodišnji tajnik i blagajnik.¹⁰⁷

Boljun će se naći u središtu hrvatskih istarskih zbivanja – ali i šire – u vrijeme narodne skupštine održane 10. travnja 1904. i povodom nje nastale polemike, u kojoj su iznesena suprotstavljena stajališta o radu i djelovanju nacionalnoga vodstva. U organizaciji skupštine sudjelovali su navedeni pojedinci iz općinske vlasti, a jedan od sazivača bio je i sveučilištarac Fran (Franjo) Novljan. Na skupštini je između inih nastupio i Stjepan Radić. Iza saziva skupštine nije stajalo Političko društvo za Hrvate i Slovence u Istri, ali su joj njegovi predstavnici nazočili. U pozadini skupštinske akcije u Boljunu bit će nezadovoljstvo istarskim nacionalnim vodstvom – posebno su apostrofirani neki hrvatski odvjetnici – ali je aktualizirano i pitanje gubitka hrvatskoga utjecaja u istarskim općinama. Narodna skupština u Boljunu sa stanovišta sazivača smatra se pokušajem drugačijega načina rada u hrvatskoj istarskoj politici, pokušajem pokretanja aktivnosti prema uzoru na skupštinski pokret u Banskoj Hrvatskoj 1903. godine. I dok se kroz upućene primjedbe Političkom društvu 1903. zbog načina rada i djelovanja ističu *Obzorovi* dopisnici, u polemici 1904. *Obzorov* dopisnik Jurand brani nacionalno vodstvo i njegove prvake od kritičkoga pisanja Stjepana Radića u Supilovom *Novom listu*.¹⁰⁸

Mjesna općina Roč – u kojoj su istarski narodnjaci prvi put ostvarili uspjeh na izborima 1903. – također je bila većinski hrvatska općina. Prema državnoj statistici iz 1900., u mjesnoj općini Roč, kojoj su pri-

107 HR-DAPA-27, I/3 Udruženja 1904., kutija 92, „Zadružni ugovor ili pravila za Boljunsko društvo za štednju i zajmove, registrirana zadruga na neograničeno jamčenje“; Udruženja 1906., kutija 101, „Izješće i obračun Boljunškog društva za štednju i zajmove, registrirana zadruga na neograničeno jamčenje. Za drugu upravnu godinu 1905.“; Udruženja 1907., kutija 103, „Zadružni ugovor ili pravila za Boljunsko društvo za štednju i zajmove, registrirana zadruga na neograničeno jamčenje“; Udruženja 1908., kutija 108, „Slavnomu C. k. kotarskomu poglavarstvu u Pazinu, U Boljunu dne 18. lipnja 1908.“ U tom zahtjevu, u kojem se traži dozvola za javnu skupštinu pod vedrim nebom, u svrhu pouke i proširenja zadrugarstva, naveden je Toma Ilijašić kao upravitelj zadruge i Jakov Francetić kao tajnik-blagajnik. Stjepan Radić, „Hrvatski narodni pokret prelazi u Istru“, *Novi list*, 13. travnja 1904.; Ž. Klaić, „Prilog proučavanju hrvatskih kreditnih zadruga“, 245.

108 Jurand, „Žalostni pojavi. (Glas iz Istre.)“, *Obzor*, 14. travnja 1904.; isti, „Neoprostiv grieh. (Glas iz Istre.)“, *Obzor*, 20. travnja 1904.

padale porezne općine ili podopćine Blatna Vas, Čiritež, Dolenja Vas, Lupoglav (Gorenja Vas), Krkuš, Lesišćina, Nugla, Ročko Polje, Roč i Semić, bilo je 2693 Hrvata i 411 Talijana, a prema popisu iz 1910. 3130 Hrvata i 216 Talijana. Prevladavajućim su brojem Talijani bili zastupljeni samo u Roču. Zastupljeni su još u Blatnoj Vasi, Čiritežu, Lupoglavu, Krkušu i Ročkom Polju, s tim da se njihov sveukupan broj prema popisu iz 1910. prepolovio, a u Blatnoj Vasi više se ne navode. Na popisima iz 1900. i 1910. navodi se manji broj Slovenaca te ostalih.¹⁰⁹ Premda je, dakle, općina Roč bila većinski hrvatska općina, Talijani su potpomognuti domaćim pristalicama u drugoj polovini XIX. st. imali odlučujući utjecaj pa će svoje pozicije u Roču učvrstiti i Istarsko političko društvo. Hrvatska nacionalna svijest u ročkoj općini u drugoj se polovini XIX. st. sporo razvijala, a njezini širitelji uglavnom su bili ročki svećenici. Osim toga, Hrvatsko-slovenska narodna stranka nije bila organizirana pa su se isticali (a i samostalno politički nastupali) pojedini nacionalno svjesni seljaci. Talijanska općinska uprava financijski nije bila uredna.¹¹⁰ U Roču je pokrenuto utemeljenje posujilnice 1899., koja je u siječnju 1900. imala svoju konstituirajuću skupštinu. Posujilnica je, s obzirom na podatke o ostvarenom prometu, ulozima i dodijeljenim zajmovima na početku XX. st. – prema svom kapacitetu – spadala u red slabijih štedno-kreditnih zadruga.¹¹¹

Po izvještavanju *Naše sloge*, u trećem izbornom tijelu istarski su narodnjaci dobili 139 glasova, a protivnici 57, u drugom tijelu narodnjaci su dobili 72, a protivnici 37 glasova, dok u prvom tijelu pobjedu ostvaruje Talijanska stranka s 26, a Narodna stranka dobiva 19 glasova. I ovi izborni rezultati – uspoređujući ih s navedenim podacima o nacionalnom sastavu – mogu ukazivati na značajan utjecaj pristalica talijanske političke opcije i Ivana Krstića. Dopisnik pokušava preciznije pojasniti izborni uspjeh Narodne stranke i neuspjeh Talijanske liberalne stranke. Ovi izbori pokazuju kako se narod ili „otresao“ duga prema „talijanskoj gospodi“ ili su Talijani slabo upravljali ovom općinom, kao i mnogim drugim općinama u Istri, ili da talijansko političko društvo više nema odlučan utjecaj u Roču i okolici. U

109 *Cadastre national de l'Istrie*, 507-517; *Prezimana i naselja u Istri*, II, 312-325.

110 Ivan Grah, „Roč“, *Istarska Danica* 1986., Pazin 1985., 98; Milanović, *Hrvatski narodni preporod u Istri*, II, 241.

111 Barbaljić, *Narodna borba u Istri od 1870. do 1915. godine*, 87, 134, 185, 188; Zidarić, „Razvitak zadrugarstva u Istri i njegova uloga u narodnom preporodu“, 461, 464.

konačnici, ističe dopisnik, očito je da se tamošnji puk „prilično osvjestio“. Navodi kako list *Il Popolo Istriano*,¹¹² koji je izlazio u Puli, priznaje da je Talijanska stranka izgubila „tvrdjavu“ te da svu krivnju baca na prepirke među Talijanima o tome hoće li glavni grad u Istri biti Pula ili Kopar,¹¹³ a da zaboravljaju na onako znamenitu općinu i gube je gotovo bez bitke. Dopisnik spominje i da porečki list *L'Istria* piše kako je za izborni poraz Talijanske stranke kriva loša općinska uprava.¹¹⁴ S obzirom na dugogodišnju talijansku općinsku upravu u Roču, izborni poraz 1903. na talijanskoj je strani primljen s velikim iznenađenjem, a mogli bismo ga uspoređivati s iznenađenjem na hrvatskoj strani kada su na izborima iste godine u Tinjanu poraženi hrvatski narodnjaci. Povodom izbornoga poraza talijanski i protalijanski demonstranti u Roču izrazili su svoje nezadovoljstvo prema župniku Rikardu Ružički¹¹⁵ i porazbijali kamenjem prozore na njegovu stanu nezadovoljni time što nije glasovao s Talijanskom strankom. Oružništvo je pritom pritvorilo desetoricu demonстранata.¹¹⁶ Ročki su narodnjaci, pak, isticali da je učitelj M. Massalin mjesni vođa Talijanske stranke i zamjerali mu kao učitelju prekomjernu i nedopustivu političku agitaciju za općinskih izbora. Novoimenovani načelnik Petar Pavletić i novi općinski tajnik Josip Maljavac prikazali su ročkoga učitelja kao prijatelja Ivana Krstića, koji mu „pošilja cijeli jedan kup njegovog otrovanog i smradnog lista, koji kvari i demoralizira poštenu naš narod“ misleći na *Pravu našu slogu*. Iako je ročki učitelj u

112 Tjednik koji izlazi u Puli od 1898. do 1906. Pokrenuo ga je novinar Giovanni Timeus, rodom iz Oprtlja, u dogovoru s pulskim lokalnim predstavnicima Talijanske liberalne stranke, na čijem je čelu bio gradonačelnik Lodovico Rizzi. List se osobito bavio južnom i središnjom Istrom te otocima. Prema uvodniku u br. 22. iz 1898., pokrenut je zbog stranačkih razloga, s ciljem da se obrani talijanska „nacionalna stvar i održi budnim domoljubni osjećaj“. Novine su u napisima bile oštre prema protivničkim strankama Narodnoj stranci i Socijalističkoj stranci. List prestaje izlaziti između ostaloga i stoga jer je Timeus već radio na pokretanju i izdavanju drugih novina – dnevnika *Il Giornaleto di Pola*. Taj je dnevnik utemeljen po uzoru na tršćanski *Il Piccolo* te izlazi od 1900. do 1915. Blizak je vladajućoj Talijanskoj liberalnoj stranci i brani talijanske nacionalne interese u Puli i Istri, zbog čega se sukobljavao s hrvatskim, njemačkim te socijalističkim i klerikalnim glasilima i strankama. Bio je najtiražniji pulski dnevnik u austro-ugarskom razdoblju s prosječnom nakladom od 5000 primjeraka. Bruno Dobrić, „Giornaleto di Pola, II“, *Istarska enciklopedija*, 254; Marino Budicin, „Popolo Istriano, II“, isto, 613-614; Giuricin, „La stampa italiana in Istria (dalle origini ai giorni nostri)“, 168, 171, 183; Bužleta, „Tiskarstvo i nakladništvo u Istri 1859.-1941.“, 223-224.

113 U tadašnjoj političkoj stvarnosti austrijske pokrajine Istre – kao i kod vlasti u Beču koje su pokretale pitanje prijenosa zemaljskih institucija iz Poreča u Pulu ili Kopar – često se raspravljalo o tome. Istarski sabor otvoren je 19. listopada 1903. u Puli. Pitanje sjedišta Sabora, njegovo nesazivanje ili odustajanje od Poreča, podijelilo je poslanike talijanskih liberala, a ostavku podnosi zemaljski kapetan Matteo Campitelli. Opširnije o tome: Benussi, *Povijest Pule u svjetlu municipalnih ustanova do 1918. godine*, 600-604.

114 „Koparski kotar: Pobjeda u Roču.“, *Naša sloga*, 17. prosinca 1903. Usp. *L'Istria*, 12. prosinca 1903.

115 Češki svećenik Rikard Ružička niz je godina službovao u Roču. Bartolić, „Češki i moravski svećenici u Istri od 1890. do 1930.“, 119.

116 „Koparski kotar: Talijanski izgredi u Roču.“, *Naša sloga*, 17. prosinca 1903.; „Koparski kotar: Talijansko divljačtvo u Roču.“, *Naša sloga*, 7. siječnja 1904.

Našoj slogi odbacivao optužbe istarskih narodnjaka, bila je pokrenuta „disciplinska istraga“ političke vlasti povodom njegova istupanja tijekom općinskih izbora.¹¹⁷

Nakon talijanskoga poraza na općinskim izborima u Roču, *Naša sloga* piše kako su se u javnosti pojavile dvije zanimljive vijesti. Naime, da su zatečeni općinski računi u groznom neredu i da su se ročki Talijani obratili predsjedniku talijanskoga istarskoga političkog društva da ih savjetuje što sada treba učiniti kada su izgubili općinu. Bennati im je navodno odgovorio kako nema pomoći, nego neka nastoje pridobiti na svoju stranu novoga načelnika Pavletića. *Naša sloga* komentira da će to biti uzaludan trud jer Pavletić zna tko ga je izabrao za načelnika „da bude otac svoj Roščini, pak se neće iznevjeriti svojoj vjeri“.¹¹⁸

Mjesna općina Oprtalj bila je etnički mješovita sredina. Po austrijskim popisima većinski je talijanska, kao i sama katastarska općina Oprtalj, najmnogoljudnija u mjesnoj općini. U samom mjestu Talijani su imali snažno uporište. Mjesnoj općini pripadale su i katastarske općine Gradinja (Gradinja), Topolovac, Zrenj i Čepić.¹¹⁹ Općina Oprtalj primjer je složenosti istarskih etničkih prilika, na što ukazuju podaci iz državnih popisa stanovništva. Prema popisima stanovništva iz 1880., 1890., 1900. i 1910., katastarska općina Oprtalj bila je većinski talijanska. Ali prema popisu iz 1945., iz razdoblja posve novih povijesnih okolnosti, ta nekadašnja katastarska općina bila je većinski hrvatska. Sveukupan broj stanovnika prema popisima spomenutih godina u katastarskoj općini Oprtalj nije se puno razlikovao te je 1880. popisano njih 2998, 1890. 3124, 1900. 3097, 1910. 3371 i 1945. 3009. U postocima broj Talijana varira od 1880. do 1910. između 85,82 % i 68,64 %, a 1945. iznosi 13,29 %.¹²⁰ Složenost etničkih prilika izražena je i u pogledu slavenskoga – hrvatskoga i slovenskoga – etnosa. Tako je u katastarskoj općini Oprtalj 1880. popisano 405 Hrvata i 10 Slovenaca, 1890. 31 Hrvat i 486 Slovenaca, 1900. 18 Hrvata i 627 Slovenaca, 1910. 965 Hrvata i 85 Slovenaca, a 1945. 2574 Hrvata, 25 Slovenaca i 400 Talijana.¹²¹ Podaci austrijskih popisa iz posljednjih desetljeća

117 „Koparski kotar: Iz Roča.“, *Naša sloga*, 5. svibnja 1904.; „Učitelj Massalin ispravlja po §. 19. Uredničtvu 'Naša Sloga' u Puli“, *Naša sloga*, 19. svibnja 1904.; „Koparski kotar: Odgovor na izpravak gosp. učitelja Massalina.“, *Naša sloga*, 26. svibnja 1904.

118 „Koparski kotar: Iz Roča.“, *Naša sloga*, 7. siječnja 1904.

119 *Cadastre national de l'Istrie*, 52–61; *Prezimana i naselja u Istri*, I, 128–138.

120 Na ist. mj.

121 Na ist. mj.

XIX. i početka XX. st. mogu ukazivati na to da se nije oblikovala čvrsta hrvatska ili slovenska nacionalna svijest, s obzirom na to da u kratkom vremenu od desetak godina dolazi do nagloga porasta broja pripadnika jedne, a istodobno do pada broja pripadnika druge etničke skupine. Porast broja Hrvata na početku XX. st. u katastarskoj općini Oprtlj može biti posljedica razvoja hrvatskoga nacionalnog pokreta. Nagle promjene, odnosno nagli porast ili pad broja pripadnika jedne od etničkih skupina – hrvatske i slovenske u mjesnoj općini Oprtlj – možemo primijetiti i u popisima stanovništva u katastarskim općinama Čepić, Gradinje, Zrenj i Topolovac.¹²²

Izborne liste u Oprtlju bile su izložene od 12. prosinca 1903. do 10. siječnja 1904. U prvo tijelo uvršteno je 80 birača, u drugo tijelo 254 i u treće tijelo 623 – ukupno 957 birača.¹²³ Općinski su izbori, s obzirom na vrijeme kada su bile izložene liste, bili dosta kasno – 25., 26., 27. i 28. svibnja – što ukazuje na problem u vezi sa sastavljanjem lista, svakako i na podnesene reklamacije, ali to može ukazivati i na dugotrajnije pripreme suprotstavljenih stranaka za nadolazeće izbore. Može se kod ovih izbora primijetiti da je došlo do nekoga sklapanja sporazuma između suprotstavljenih strana u vezi trećega izbornog tijela.

Kao i kod drugih općinskih izbora, tako će i za općinskih izbora u Oprtlju 1904. postojati problem s izbornim listama, o čemu se također razgovaralo na sjednici Odbora Političkoga društva za Hrvate i Slovence u

¹²² Na ist. mj.

¹²³ „Porečki kotar: Obćinski izbori u Oprtlju.“, *Naša sloga*, 21. siječnja 1904. *Naša sloga* i *Narodni list* navode broj izbornika koji nije prelazio 1000, ali se ipak izabiralo 30 zastupnika. Prema Općinskom redu za Markgrofoviju Istru, u općinama s manje od 100 izbornika zastupstvo općine sastojalo se od 9 ili 8 članova, zavisno od tri ili dva izborna tijela, u općinama od 100 do 300 izbornika zastupstvo se sastojalo od 12 članova, u općinama od 301 do 600 izbornika od 18 članova, u općinama od 601 do 1000 izbornika od 24 člana, a u općinama s više od 1000 izbornika od 30 članova. Općinski odbor sastojao se od načelnika i barem dvojice općinskih savjetnika. Zahtijevaju li to poslovi i okolnosti, općinsko zastupstvo može povećati broj općinskih savjetnika, ali njihov broj ne smije prekoračiti trećinu općinskoga zastupstva. Zastupstvo se izabiralo na tri godine. Pretpostavljam da glasila – kada ne spominju više od 1000 izbornika – uzimaju u obzir samo izbornike koji su plaćali izravni porez, a ne i moguće počasne građane koji su spadali prema zakonu u prvo izbornu tijelo. U to su tijelo prema zakonu spadali i drugi koji su imali aktivno izbornu pravo bez obzira na to jesu li plaćali izravni porez. Prema Općinskom izbornom redu za Markgrofoviju Istru, aktivno biračko pravo imali su pripadnici općine koji su bili austrijski državljani i koji su plaćali najmanje jednu forintu izravnoga poreza, zatim oni austrijski državljani koji su pripadali općini bez obzira na to jesu li plaćali izravni porez, ako su bili svećenici kršćanskih konfesija koji su u općini obavljali svoju službu, zatim rabini, te dvorski, državni i pokrajinski činovnici u rangu časnika koji su bili u mirovini ili su napustili službu zadržavajući vojni karakter, vojne osobe bilo u službi bilo u mirovini bez časničkoga čina, doktori koji su stekli akademski naslov na nekom austrijskom sveučilištu, ravnatelji i stalno namješteni učitelji u osnovnim školama u općini te ravnatelji, profesori i učitelji u višim školama koje su se nalazile na području dotične općine, kapetani trgovačkih brodova duge plovidbe te počasni članovi općine. S ovim su izbornicima izjednačene i korporacije, društva, zaklade te ustanove, ako su plaćale barem jednu forintu izravnoga poreza. *Zbirka zakona potrebnih u javnom životu u Istri i druguda*, 31–33, 66–68.; Ziller, „Systema elettorale e rappresentanza politica in Istria nel periodo costituzionale asburgico (1861–1918)“, 538.

Istri 23. travnja 1903.¹²⁴ Dopisnik *Narodnoga lista* iz Zrenja obavještava da se odmah drugi dan, nakon što su bile izložene liste, sastalo „nas nekolicina“ i počelo razgovarati i razmišljati kako nije ni časno, a ni ugodno da protivnici imaju 30 zastupnika te „nama“ koji smo u ogromnoj većini gospodare i „nama“ po svojoj volji određuju pravdu. Odmah toga drugoga dana, tj. 14. prosinca, otišla su trojica na općinu „prepisivat izborne listine“ koje su bile iskrivljene „da je bilo Bogu plakati“, a akciju je podupiralo Političko društvo za Hrvate i Slovence u Istri. Puno se vremena odugovlačilo s tim izborima dok se napokon nije započelo s njihovom provedbom.¹²⁵ *Naša sloga* navodi kako se vrlo malo u javnosti osvrtao na pripreme za te izbore „jer nam tako savjetovaše tamošnji naši prijatelji“, koji su namjeravali s „umjerenijimi Talijani sklopiti kompromis, i sve je kazalo, da će do toga doći. Nu u zadnji čas odkazali su i ti 'umjereniji' svaki sporazum, te se zavadjena braća složila proti našim.“¹²⁶ Unutar redova vladajuće Talijanske stranke u Oprtlju pojavile su se razmirice i sukobi, zbog kojih je dvaput u Oprtlju boravio Felice Bennati, predsjednik talijanskoga političkog društva, i uspio pomiriti suprotstavljene strane. S talijanske se strane isticalo da je nakon toga sve sređeno i prevladane razmirice, izabrana lista od 30 kandidata i 15 njihovih zamjenika te da više nema bojazni jer je talijanstvo te općine spašeno.¹²⁷

Vjekoslav Spinčić u svojim bilješkama o sjednici Odbora Političkoga društva održanoj u Pazinu 26. studenoga 1903. spominje skore općinske izbore u Oprtlju. S jedne strane, kaže, načelnik Fortunato Antonaz, a s druge strane Giovanni Timeus,¹²⁸ „love naše“.¹²⁹ Nešto je konkretniji dopisnik *Naše sloge* koji je bio sudionik općinskih izbora. Tadašnji općinski načelnik Antonaz sa svojim se „nešto popravdao“ te pribijajući se za načelnički stolac „laskao se našim, da bude li imenovan opet načelnikom, da će pristati uz istarsku hrvatsku stranku. Možda mu je povjerovao kakav

124 Bilješka Vjekoslava Spinčića prikazuje problem upisa u zemljišne knjige: „Uredjenje listina. Preporučilo mi se je osobito u Livadah za općinu Oprtlje. Tu je mnogo posla. Za to da bi trebalo posebnoga činovnika društva. Ljudi štogod i urede putem reklamacija i utoka; – al se pak bira po drugoj nego po onoj koju su u prepisu dobili. To će biti usljed reklama i utoka s drugih strana. Al kad su ti riješeni, moralo bi se ponovno na znanje dati. U ostalom valjalo bi urediti posjedovno stanje u zemljištnih knjigah, jer su možda otc i djedi upisani, koji su već davno umrli. A neznam kako će se sada, kad je upr. sudište izreklo, da je dosta da listine i vise!“ HR-DAZ, kutija 50.

125 „Dopisi. Iz Zrenja.“, *Narodni list*, 9. lipnja 1904.

126 „Porečki kotar: Obćinski izbori u Oprtlju.“, *Naša sloga*, 1. lipnja 1904.; „Porečki kotar: Obćinski izbori u Oprtlju.“, *Naša sloga*, 9. lipnja 1904.

127 „Porečki kotar: Izmirili se oprtaljski talijanaši.“, *Naša sloga*, 26. svibnja 1904.

128 Vidjeti bilješku 112.

129 HR-DAZ, kutija 50.

dobričina, ali oprezniji naši prvaci ne povjerovali su mu znajući, da vuk dlaku mjenja, ali čudi nikada“. Timeus je napao načelnika u pulskom talijanskom listu *Il Popolo Istriano* „da šuruje sa protivnicima, da valja biti na oprezu, jer da prieti talijanstvu Oprtlja velika pogibelj. Tim bijaše upozoreno talijansko političko društvo za Istru, te je odmah doletio u Oprtalj predsjednik Bennati, da zavadjenu braću pomiri. To mu nije pošlo za rukom prvi put, pak se vratio opet jednom ovamo i konačno mu je uspjelo složiti razkolnike i izmiriti posvađjene“. Tek nakon što je Istarsko političko društvo uspjelo među svojim pristalicama u Oprtlju riješiti razmirice, pristupilo se raspisivanju izbora.¹³⁰

Dopisnik se osvrće na provođenje izbora i rezultate izbora, govori o narodnim povjerenicima, koji su tijekom izbora prosvjedovali protiv postupaka izbornoga povjerenstva. Treće tijelo biralo je 25. i 26. svibnja. Bez obzira na to što je predsjednik talijanskoga političkog društva Bennati uspio pomiriti suprotstavljene strane među Talijanima u Oprtlju, na osnovi dopisnikova pisanja ne može se konstatirati jedinstveno izborna talijanska nastupanje. On piše kako se unutar Narodne stranke znalo da se ne može ostvariti pobjeda u ovom tijelu te se glasovalo za mješovitu listinu, sastavljenu od Hrvata i Talijana, „a tako su glasovali i nekoji protivnici“. Ako se radilo o zajedničkom nastupu s Narodnom strankom nekih Talijana u trećem tijelu, najvjerojatnije su to bili oni „umjereniji Talijani“. Dopisnik dalje piše da je u ovom tijelu pristupilo glasovanju 380 izbornika, od kojih je za protivničku listinu glasovalo 226, a za hrvatsku 154. Piše da su Talijani „pomeli“ sve svoje na biralište, a to im nije bilo teško provesti jer su u tom tijelu siromašni i o „talijanskoj gospodi“ više-manje ovisni općinari. Premda je razlika u trećem tijelu iznosila 72 glasa, dopisnik je iskazivao zadovoljstvo jer je smatrao potencijalnim biračima Narodne stranke većinu onih koji nisu pristupili izborima, izražavajući nadu za uspjehom u budućnosti. Sveukupan broj birača uvrštenih u treće tijelo – prema izvještavanju *Naše sloge* – iznosio je 623. Između ostaloga – piše dalje dopisnik – od izabrane desetorice u trećem tijelu četvorica pripadaju Narodnoj stranci, dok je od preostale šestorice „jedan ni simo ni tamo“.¹³¹ Dalje piše da su u drugo tijelo bila uvrštena 254 birača. Na dan izbora 27. svibnja pristupilo je njih 169. Za „istarsko-hrvat-

130 „Kad bijahu stalni, da su sve pripravili kako će naše izvanjske obćinare opet jednom nasamariti, razpisaše izbore. Čedan dana prije izbora raznesao je obćinski sluga odnosno pozive, ali ne svim našim, jer su mnogi naši sami morali po te pozivnice ići na obćinu.“ „Crtice o izborih u Oprtlju“, *Naša sloga*, 23. lipnja 1904.

131 Na ist. mj.

ske predložnike“ glasovalo je 87, a za „talijanaško-šarenjačke“ 82 izbornika. Tako je Narodna stranka pobijedila s 5 glasova većine te izabrala „10 najčvršćih naših korenjaka“. Dopisnik konstatira i u izborima za ovo tijelo velik izostanak birača, promatrajući ih kao birače Narodne stranke koji su ostali kod kuće, dok „su glasovali svi protivnici i gluhi i sliepi, gobavi i stari i mladi“. Tvrdi da su u tom tijelu imućniji i neovisniji posjednici koji se ne daju tako lako potkupiti ni prestrašiti te da je izborna povjerenstvo u talijanskim rukama postupalo nepravedno i pristrano, predviđajući propast u tom tijelu. Nije priznavalo glasove pojedinih hrvatskih izbornika jer da im nije poznavalo identitet. Premda su prosvjedovali hrvatski povjerenici, povjerenstvo nije promijenilo svoje postupanje, iako ga je na to upozorio i predstavnik političke kotarske vlasti.¹³² U prvo tijelo za općinske izbore u Oprtlju bilo je uvršteno 80 izbornika, od toga je 28. svibnja izborima pristupilo njih 68. Za Talijansku stranku glasovalo je njih 40, a za hrvatsku 28. Prema dopisniku *Naše sloge*, razlika i nije velika ako se uzme u obzir da u prvom tijelu glasuje „oprtajska polugospoda“ i da su protivnici napeli sve sile da pobijede u tom tijelu jer bi inače izgubili općinsku upravu. Međutim, ta njihova pobjeda na općinskim izborima nije potpuna jer će u novom zastupstvu sjediti gotovo polovina narodnih zastupnika koji će paziti i točno nadzirati kako se gospodari s općinskim imetkom. Naših „odlučnih i poštenih muževa“ još nije toliko sjedilo u općinskom zastupstvu u Oprtlju.¹³³ Dopisnikovo pisanje ukazuje na sklapanje nekoga kompromisa suprotstavljenih strana što se tiče trećega izbornog tijela, ali nije ništa konkretno o tome navedeno. Činjenica da je u trećem tijelu odnijela pobjedu talijanska lista i da od deset izabраниh u tom tijelu četvorica pripadaju Narodnoj stranci mora uključivati nekakav širi dogovor.

Ovaj se slučaj može povezati s općinskim izborima u Žminju, kada su neki hrvatski izbornici prosvjedovali jer su bili postavljeni na talijanskoj listi, kao i s izborima u Boljunu, kada je Talijanska stranka predložila da se na hrvatsku listu postave dvojica koje je ona predlagala, u zamjenu za to da ona sa svoje liste izbaci dvojicu svojih kandidata. Tu se može govoriti o nekim pokušajima dogovaranja suprotstavljenih strana, što se primjećuje po izvještavanju tajnika Političkoga društva Nikole Turata na godišnjoj skupštini 1905. godine. Dopisnik *Narodnoga lista* 9. lipnja 1904. i dopisnik

---

¹³² Na ist. mj.

¹³³ Na ist. mj.

Naše sloge 23. lipnja 1904. s optimizmom su promatrali općinske izbore u Oprtlju, a značajnu su apstinenciju razumijevali kao nešto što će u narednom vremenu biti prekinuto u prilog Narodne stranke. Čini se ipak da je vodstvo Političkoga društva odmjenije procjenjivalo prilike. Na godišnjoj skupštini Društva 10. prosinca 1905. u Puli tajnik Turato spominjao je općinske izbore održane od posljednje glavne godišnje skupštine. Rad se Odbora kod tih izbora ograničio na obavijesnu stranu, a vodstvo i provedba izbora bila je prepuštena mjesnim čimbenicima. Vodstvo političke organizacije odobravalo je nekakav dogovor s Talijanima u Oprtlju, što proizlazi iz izvješća tajnika, koji je u osvrtu na općinske izbore u Oprtlju i Motovunu izborne rezultate ocijenio tako da je „hrvatska pučka stranka“ uspjela u tim općinama ostvariti djelomičan uspjeh, za tadašnje okolnosti jedino mogući, „time, da je prinuždila talijansku stranku na dogovore, a usljed toga na mješovito zastupstvo“. Turato još posebno navodi sudjelovanje na općinskim izborima u Puli, Savičenti te izborima za Upravno vijeće katastarske općine Zrenj.¹³⁴ Iz toga se može zaključiti da politička organizacija još nije bila svugdje izgrađena ili utvrđena, a izbori u Oprtlju mogu biti primjer koji na to ukazuje, pogotovo kada je riječ o provođenju aktivnosti središnjega vodstva do organizacija na terenu. Međutim, to što su vodstvo i provedba općinskih izbora bili prepušteni lokalnim mjesnim čimbenicima može ukazivati i na postojanje nekih razlika u pogledima između pristalica Narodne stranke na terenu i samoga vodstva.

Nacionalni pokret istarskih Hrvata i Slovenaca je, osim društveno-političkih ciljeva, sebi odredio još jedan cilj – gospodarsko osamostaljenje seljaštva. Uspostavljanjem štedno-kreditnih zadruga, značajnih posujilnica, ali i zadruga drugačijega tipa, stvarat će se uvjeti za ekonomsku neovisnost seljaštva, a time i mogućnost za izražavanje njihove vlastite volje na raznim izborima. S obzirom na ekonomske probleme, pogotovo financijske, s kojima su se zadružne organizacije susretale u svojoj aktivnosti, morao je rad i napor istarskih narodnjaka u podizanju i funkcioniranju posujilnica u mjesnoj općini Oprtalj biti velik. Tako se 1903. pokreće utemeljenje Zrenjskoga društva za štednju i zajmove, koje je krajem studenoga 1904. održalo svoju prvu glavnu skupštinu. Na skupštini je župnik Šime Červar nazočnima tumačio svrhu i pravila zadruge. Inače je Červar naveden na Popisu članova Političkoga društva iz 1902. kao župeupravitelj u Grožnjanu. Iduće će 1903.

¹³⁴ „Skupština političkog društva za Hrvate i Slovence u Istri“, *Naša sloga*, 14. prosinca 1905.

prijeći u Zrenj i biti tamošnjim župnikom. U Livadama se 1899. utemeljuje Oprtaljsko društvo za štednju i zajmove, a ta posujilnica 1903. postaje članicom Gospodarske sveze za Istru. Samo nekoliko godina nakon održanih općinskih izbora u Oprtlju 1904. bit će ustanovljeno i Kraško društvo za štednju i zajmove u Svetoj Luciji kod Oprtlja.¹³⁵

Rezultati općinskih izbora održanih na početku XX. st. ukazuju na zaključak da se pokretanjem i djelovanjem Političkoga društva za Hrvate i Slovence u Istri uspijevalo suzbijati još uvijek snažan utjecaj talijanskih liberala i njihovih pristalica na terenu u Istri. Rad oko utemeljenja i utvrđivanja političke organizacije, kao i njezino djelovanje, te formiranje gospodarskih organizacija – koje su bile podloga nacionalnoga pokreta – dva su značajna momenta koji su vodili prevladavanju problema u razvoju pokreta na prijelomu stoljeća.

Da su se zaista javljali problemi tijekom utvrđivanja organizacije Političkoga društva za Hrvate i Slovence u Istri na terenu, da su se javljali razni problemi s obzirom na utemeljenje, formiranje i vođenje političke organizacije, slijedi iz govora Vjekoslava Spinčića na godišnjoj skupštini Političkoga društva u Pazinu 7. travnja 1904. Pritom Spinčić nije govorio samo o utemeljenju političke organizacije, već se osvrtao i na razne prigovore i kritike upućivane vodstvu Političkoga društva. Ističe da je Društvo, odnosno njegov Odbor, učinilo sve što je moglo kako bi odgovorilo svojoj dužnosti. Održao je Odbor više sjednica u Pazinu i drugdje, održavao razne sastanke, sastavio više spomenica i predstavaka na razne vlasti te ih poslao ili uputio preko svojih članova. Odbor je bio u doticaju s nacionalnim prvacima u raznim općinama u vrijeme održavanja izbora. Nastojao je uvažiti pritužbe da nema hrvatskih odvjetnika i odvjetničkih kandidata, nastojao ih je osigurati te ako u tome nije uspio, nije njegova krivnja. Budući da se prigovaralo da nacionalno glasilo *Naša sloga* nema u tadašnjem mjestu, tj. u Puli, stalnoga urednika, nastojalo se takvoga dobiti, ali dosad se u tome nije uspjelo.¹³⁶ Prigovaralo se i zbog sadržaja lista, ali umjesto prigovaranja bilo bi bolje da se listu perom priskočilo u pomoć, kaže Spinčić. Prigovaralo se da Političko društvo dovoljno ne radi, a Odbor je poduzimao sve što je bilo u njegovoj moći. Odbor je upućivao pozive i upute raznim povjereni-

135 „Porečki kotar: Zrenjsko društvo za štednju.“, *Naša sloga*, 9. prosinca 1904.; Barbalić, *Narodna borba u Istri od 1870. do 1915. godine*, 90, 93, 99, 121, 134, 188; Milanović, *Hrvatski narodni preporod u Istri*, II, 410, 413.

136 O toj temi: Klaić, „Matko Mandić i pitanje *Naše sloge* u vrijeme utemeljenja *Političkoga društva za Hrvate i Slovence u Istri*“, 67–80.

cima u svim kotarima za skupljanje članova i utemeljenje kotarskih i mjesnih odbora, ali mnogi od njih nisu se odazvali. Društva općenito, a tako i Političko društvo, ne utemeljuju se zato da bi radili samo pojedinci, već mnogi, što više njih, s udruženim snagama u društvene svrhe. Na svima je, a ponajprije na mladima, da Političko društvo udovolji svojoj svrsi: neka se mladi učlanjuju, neka ustanovljuju mjesne, općinske i kotarske odbore, neka se dadu birati u te odbore, neka u njima aktivno rade, neka se dadu birati i u Glavni odbor pa neka dolaze na sjednice, neka drže sastanke i skupštine, iz svojih sredina neka upućuju i izvješćuju Glavni odbor i on će sigurno obaviti svoju dužnost, neka mladi pišu u glavni organ stranke i neka ne zamjere ako se kada, ne bez razloga, nešto ne tiska, neka stupe među starije, a ondje gdje treba, neka ih zamijene. Stariji će im svuda rado mjesto ustupiti ili s njima popuniti potrebna mjesta. Stariji će ih svuda rado primiti i s njima složno raditi u korist naroda i neće dopustiti nikada i nikomu da se pomuti dosadašnja sloga Hrvata i Slovenaca u Istri, zaključuje Spinčić.¹³⁷

Odnos istarskih narodnjaka prema socijaldemokratima i talijanskim socijalnim kršćanima

U Istri su se pojavili socijaldemokrati i talijanski socijalni kršćani, ali njihov utjecaj na prijelomu stoljeća, u vrijeme utemeljenja Političkoga društva, kao i u vrijeme prvih godina njegova djelovanja na razvoj nacionalnoga pokreta istarskih Hrvata i Slovenaca, nije bio velik. Oni nisu imali snagu protivnika kao liberali pa se ni sukob s njima nije razvio u takvom intenzitetu, čak ni na razini sukoba s Krstićevim pokretom. Idejne razlike i suprotnosti ipak su se uočavale. Zbog čuvanja jedinstva pokreta hrvatsko nacionalno vodstvo nije odobravalo unutar redova svoje stranke struju socijalnih kršćana ni liberalnu struju. Pripadnici stranačkoga vodstva izjašnjavat će se i kao protivnici socijaldemokrata i kao protivnici talijanskih socijalnih kršćana. Veće i snažnije suprotnosti doći će do izražaja prigodom državnih izbora 1907.

Talijanski socijalni kršćani (*Partito Cristiano Sociale Italiano*) postavili su na državnim izborima 1907. kandidate samo u predviđena tri talijanska izborna kotara, prvom, drugom i trećem. Političko društvo za Hrvate i Slovence u Istri postavilo je kandidate u tri predviđena kotara za hrvatsko-slovenske predstavnike, četvrtom, petom i šestom, ali je postavilo svoje kandidate i u prva tri kotara predviđena za talijansku stranu. Talijanski liberali

¹³⁷ „Glavna skupština političkog društva za Hrvate i Slovence Istre“, *Naša sloga*, 14. travnja 1904.

postavili su kandidate u prva tri kotara predviđena za talijansku stranu, ali i kandidate u petom i šestom kotaru. Socijalni demokrati postavili su kandidate u tri talijanska predviđena kotara i jednoga hrvatskog kandidata u petom izbornom kotaru. U prvom talijanskom kotaru kao samostalni kandidat na agrarnom programu kandidirao se Pier Antonio Gambini, ranije pripadnik talijanskih liberala.¹³⁸

O stranačkom nadmetanju, suprotstavljenim strankama, prilikama pred izbore 14. svibnja 1907. i o izbornim rezultatima pisao je Matko Mandić. Navodi poglede narodnjaka o postupanju talijanskih stranaka. Talijanski nacionalni liberali kao vodeća snaga kod Talijana imali su konkurente u talijanskim socijalnim kršćanima i talijanskim socijaldemokratima. Na predizbornim sastancima izražavale su se stranačke suprotnosti. Talijanski su liberali napadali talijanske socijalne kršćane i talijanske socijaldemokrate, ali glavni su im protivnici ipak bili hrvatsko-slovenski narodnjaci. Socijalni kršćani i socijaldemokrati nisu ostajali dužni liberalima, ali su napadali i Narodnu stranku. Prvi su prikazivali Narodnu stranku kao „liberalce“ i kao „prenapete narodnjake“, a drugi su je prikazivali kao „klerikalce i natražnjake“. Uspješni izborni rezultati hrvatsko-slovenskih narodnjaka 14. svibnja promijenit će odnose među talijanskim strankama, što je došlo do izražaja na užim naknadnim izborima 23. svibnja. Međusobno suprotstavljene talijanske stranke, liberali, socijalni kršćani i socijaldemokrati nakon 14. svibnja drugačije će nastupiti. Među istarskim narodnjacima nastupanje talijanskih socijalnih kršćana i talijanskih socijaldemokrata na izborima 23. svibnja smatralo se nedosljednim, nedostojnim, nelogičnim, ali za narodnjake ipak razumljivim jer „da su oni jedni i drugi najprije Talijani, onda tekar socijal-demokrati i kršćanski socijalisti“.¹³⁹

Na talijanske stranke osvrnuo se i Vjekoslav Spinčić na sjednici Sabora kada se u ožujku 1908. izglasavao novi zemaljski izborni zakon. Hrvati i Slovenci, smatrao je, nemaju nikakvoga razloga „zauzimati se više za gospodu liberalce ili klerikalce ili socijalne demokrate. Za nas su svi oni jednako nepravedni“.¹⁴⁰

U diskusijama vođenim među istarskim narodnjacima povodom nove zemaljske izborne reforme spominju se socijalni kršćani. Neke izjave upućuju

138 M., „Izborne pobjede u Istri i u Trstu“, *Veliki Ćiril-Methodski koledar za prestupnu godinu 1908.*, Zagreb 1907., 23-30. Šepić, „Politika 'narodnog mira' u Istri 1908.-1913.“, 71, navodi da je autor članka Matko Mandić.

139 Na ist. mj.

140 *Stenografski zapisnik hrvatskih govora na istarskom saboru u zasjedanju od 14. III. – 26. III. 1908.*, 14-15.

na to da se unutar redova narodnjaka ipak različito razmišljalo o utjecaju socijalnih kršćana u Austriji. Dinko Trinajstić je kao pobornik nove izborne reforme ustvrdio da se po dosadašnjem izbornom redu položaj Hrvata i Slovenaca ne bi desetljećima mogao poboljšati te kako se borba vodi već gotovo trideset godina, a da narod ne vidi uspjeha. Povrh toga, u narodu je započela svoju aktivnost kršćansko-socijalna stranka, pa tako prijeti opasnost da već kod idućih izbora neće biti kompaktnosti. Međutim, Vjekoslav Spinčić je kao protivnik novoga izbornog zakona ustvrdio da se Hrvati i Slovenci ne smiju dati majorizirati, a to će svakako biti u odnosu 19 slavenskih prema 25 talijanskih zastupnika.¹⁴¹ Očito da je Spinčić iz posve pragmatičkih razloga razmišljao o utjecaju socijalnih kršćana Karla Luegera.

I Matko Laginja je neko vrijeme uzimao u obzir toga prvaka socijalnih kršćana. Obraćajući se na razne strane za potporu listu *Omnibus*, koji je pred općinske izbore pokrenuo u Puli 1905., obratio se i Luegeru. Piše Spinčiću da drugi kojima je uputio zahtjev za potporu nisu niti reagirali na upite, a Lueger je barem odgovorio kako je njegova stranka imala velikih izdataka prilikom raznih izbora.¹⁴²

Kada je u pitanju Pietro Spadaro, predstavnik talijanskih socijalnih kršćana, i tu se primjećuju promjene odnosa u godinama nakon državnih izbora 1907. godine. Spadaro je izabran 1907. u prvom, koparskom izbornom kotaru na užim izborima 23. svibnja. Predstavnik talijanskih liberala Bennati se, naime, povukao.¹⁴³ Promjene u odnosima primjećuju se s obzirom na izbor Spadara u zemaljski sabor 1911.¹⁴⁴ Kršćansko-socijalna stranka kod talijanskoga je stanovništva imala pristalice u Izoli te dijelom u Kopru, Piranu i Trstu. U Rovinju je imala pristalice u redovima seljaštva. Povjesničar Bernardo Benussi navodi kako je tu stranku podupirao tršćanski biskup Nagl.¹⁴⁵

141 „Misli da usljed nedaleke promjene na prijestolju i usljed nedalekog posvemašnjeg ojačanja njem. kršč. soc. stranke da bismo u dogledno vrijeme mogli dobiti bolje uvjete nego su sadanji. A do promjene izb. reda mora doći.“ V. Bratulić, „Zapisnici sjednica »Hrvatsko-slovenskog kluba« zastupnika u Istarskom saboru 1901-1909“, 374-381.

142 Željko Klaić, „Promišljanja o političkoj aktivnosti Matka Laginje, povodom pokretanja lista Omnibus i održavanja općinskih izbora u Puli 1905. godine“, *Časopis za suvremenu povijest*, 41, 2, 2009., 545-546. Matko Laginja je na sastanku pouzdanika Političkoga društva za Hrvate i Slovence u Istri, održanoga u Pazinu 19. lipnja 1913., govorio o Luegeru kao poštenom i pravednom, ali da su poslije njegove smrti 1910. u stranci prevladali velikonijemci. „Sastanak Političkoga Društva u Pazinu“, *Naša sloga*, 3. srpnja 1913.

143 Barbalić, *Narodna borba u Istri od 1870. do 1915. godine*, 110.

144 Spadaro je izabran u Istarski sabor 1911. i 1914. godine. Talijanski liberali optuživali su ga da je uoči balotaže 1911. stupio u kontakt sa slavenskim prvacima i obećao im „i usmeno i pismeno“ da se „nikad neće suprotstavljati primjerenim i pravednim zahtjevima svojih slavenskih birača“. Stipan Trogrlić, „Katolička crkva u Istri u nacionalno-političkim i idejnim previranjima 1900.-1914.“, *Časopis za suvremenu povijest*, 28, 3, 1996., 293.

145 Benussi, *L'Istria nei suoi due millenni di storia*, 590.

Početak XX. st. jedna je od dominantnih točaka u politici Narodne stranke bio odnos prema crkvenoj hijerarhiji – porečko-pulskom biskupu i tršćansko-koparskom biskupu – zbog aktualnoga pitanja liturgijskoga jezika. U sporazumu s hrvatsko-slovenskim zastupnicima sastavljena je „spomenica-molba“ za papu Pija X., koju krajem siječnja i početkom veljače 1904. u ime Političkoga društva odnose u Rim Andrija Stanger, zemaljski potkapetan Istre, Dinko Trinajstić, prisjednik Zemaljskoga odbora Istre te Šime Kurelić i Kazimir Jelušić, pazinski i kastavski načelnici. O boravku u Rimu kod Pape te kontaktima s kardinalima i drugim crkvenim velikodostojnicima spomenuta četvorica podnijela su izvješće predsjedništvu Političkoga društva za Hrvate i Slovence u Istri.¹⁴⁶

U Spinčićevo doba staroslavenski kao liturgijski jezik nije više bio važan samo u crkvenim krugovima, već je dobio svoju važnost i u političkim. Ondje gdje je bio u uporabi bilo je jasno da je odavno živio slavenski, odnosno hrvatski živalj. Gdje to nije bio slučaj, uspješnije se moglo provoditi talijanizaciju i zato su talijanski političari bili protiv njega. Ni Austrija nije bila sklona staroslavenskom jeziku jer se on isticao kao spona sa slavenskim narodima i državama, čega se ona pribojavala, pogotovo ako se isticala povezanost s Rusijom. Narodu je svakako bio bliži staroslavenski nego latinski, ali u stvarnosti u Spinčićevo doba u liturgiji nije bio staroslavenski nego hrvatski jezik. Hrvati su ga branili pod plaštem povlastica koje je nekada dobio staroslavenski jezik, ali se govorni jezik nije mogao braniti ni crkvenim propisima ni zakonima, nego samo tradicijom. Bila je to slabost na koju je protivna strana često upozoravala. Hrvatska je strana isticala privilegije i prava staroslavenske liturgije.¹⁴⁷

¹⁴⁶ Izvještaj je zanimljiv za promatranje odnosa crkvenih velikodostojnika prema problemu jezika u bogoslužju. Ističemo samo neke momente. Izvjestitelji posebno primjećuju stajališta koja je iznio Papa, tj. da je rekao kako pitanje staroslavenskoga jezika ima mnogo neprijatelja, da ga je teško riješiti i da sam crkveni vrh ne zna što učiniti, stoga da će se tim problemom još baviti Kongregacija obreda. Predstavnici Političkoga društva jasno su primjećivali kako se Papa o problemu liturgijskoga jezika drugačije izjašnjavao nego državni tajnik Svete stolice Merry del Val. Druga iznesena Papina stajališta bila su u skladu s uobičajenim nastupanjem crkvene hijerarhije. Tako je Pio X. suprotstavljene i neriješene odnose Talijana i Slavena u Istri tumačio posljedicom nacionalnoga sukobljavanja i preporučio predstavnicima Političkoga društva da budu strpljivi u postizanju traženoga te da trebaju biti zadovoljni ako se ostvari ono „što nas ide malo po malo“. Spominju se dalje u izvještaju crkveni glavari s kojima se razgovaralo, kao što su kardinali Antonio Agliardi, Domenico Ferrata i Mariano Rampolla, istaknuti diplomati Lava XIII. U izvješću se konstatira i utjecaj austrijske diplomacije pri Svetoj stolici. Spinčić, *Slavensko bogoslužje u Istri*, 82-126.

¹⁴⁷ Mile Bogović, „Vjekoslav Spinčić i staroslavensko bogoslužje u Istri: V(jekoslav) S(PINČIĆ), Slavensko bogoslužje u Istri, Tisak i naklada tiskare Laginja i dr. Pula 1913. VIII + 259“, *Zbornik Ivan Matetić Ronjgoz*, 5, 1996.-1997., 264.

Pitanje liturgijskoga jezika stalno je bilo aktualno. Oni najradikalniji među narodnjacima ukazivali su na primjer slovenskoga mjesta Ricmanje.¹⁴⁸ Spinčić navodi kako se porečko-pulski biskup Flapp isticao kao velik protivnik staroslavenske liturgije i slavenskoga svećenstva.¹⁴⁹ U svojoj poslanici 18. listopada 1909. tršćansko-koparski biskup Nagl navodi da je Kongregacija obreda u Rimu 22. srpnja 1909. službeno objavila dekret *Acres de liturgico* od 18. prosinca 1906. te da je u toj biskupiji, osim Kastavskoga dekanata, liturgijski jezik latinski.¹⁵⁰

Pitanje liturgijskoga jezika bilo je za istarske Hrvate i Slovence ne samo vjersko ili kulturno pitanje, nego je to bilo i pitanje suprotstavljanja talijanizaciji. U pismu Dinka Trinajstića i Šime Kurelića upućenom Papi 20. studenoga 1906. posebno je zanimljivo to da pitanje jezika u bogoslužju nisu promatrali samo u vjersko-religijskom smislu, već da je u krajnosti to pitanje prelazilo na područje stranačko-političkoga suprotstavljanja. Navode da su zajedno s Andrijom Stangerom i Kazimirom Jelušićem odnijeli u Rim krajem siječnja i početkom veljače 1904. spomenicu „glede slavenskog bogoslužja“ i da im je Pio X. tijekom razgovora 5. veljače izjavio da spomenicu

148 Katastarska općina Ricmanje nalazila se u sastavu slovenske mjesne općine Dolina. U pogledu crkvene organizacije Ricmanje je spadalo u župu Dolina, a ona u Tršćansko-koparsku biskupiju. Na poticaj svoga kapelana Antona Požara, u svibnju 1900. stanovnici Ricmanja i Loga odlučili su ostvariti pravo na staroslavensko bogoslužje pa su od grkokatoličkoga biskupa Julija Drohobeckoga u Križevcima zatražili da ih primi u svoju biskupiju. Čak su prijetili da će, ne bude li im zamolba prihvaćena, prijeći na pravoslavlje. Biskup Drohobečki je od Pape dobio privremenu jurisdikciju nad duhovnim stvarima za vjernike u selima Ricmanje i Log. Požar je u Ricmanju počeo misiti staroslavenski, ali nakon smrti biskupa Šterka 17. rujna 1901. ubrzo ga je suspendirao novi tršćanski biskup Nagl, dok se biskup Drohobečki zauzimao za njega. Stvar se u idućim godinama radikalizirala pa su tako Ricmanjci nekoliko godina živjeli bez svećenika, bez mise i bez sakramenata. Sami su obavljali vjenčanja, a pogrebe je obavljao njihov župan. Opširnije o problemu Ricmanja: Milanović, *Hrvatski narodni preporod u Istri*, II, 319; Ivan Peklić, „Život i djelo križevačkoga biskupa Julija Drohobeckog“, *Podravina*, vol. 3, br. 5, 2004., 77-78. Usput: „Dogodjaji u Ricmanjima“, *Obzor*, 27. siječnja 1903.; „Dogodjaji u Ricmanjima“, *Obzor*, 5. veljače 1903.; „Ricmanjsko pitanje“, *Naša sloga*, 27. veljače 1908.

149 Spinčić, *Slavensko bogoslužje u Istri*, 4-82. Ivo Prodan, *Je li glagolica pravo svih Hrvata?*, Zadar 1904., 59-227, piše da su veliki protivnici glagoljice bili porečko-pulski biskup Gian Battista Flapp, kanonik Giovanni Pesante i Francesco Salata. Pesante je bio prepozit porečkoga kaptola, a Salata političar i povjesničar.

150 Nakon poslanice biskupa Nagla od 18. listopada dolazi do reakcija na Krasu i u središnjoj Istri, do napuštanja crkava tijekom misnoga obreda, a Političko društvo odlučilo je povodom toga reagirati sazivom skupštine na kojoj će se u Pazinu 19. prosinca okupiti oko 1000 ljudi. Nakon održane skupštine dolazi do razmjene pisama između biskupa Nagla i potpredsjednika Političkoga društva Šime Kurelića s izraženim suprotstavljenim stajalištima i tumačenjima. Spinčić je objašnjavao sazivanje skupštine koju je otvorio i vodio novoizabrani predsjednik Političkoga društva Matko Mandić. Reakcije koje su nastale u povodu službene objave dekreta *Acres de liturgico* nisu mogle, prema Spinčićevu obrazlaganju, ostati bez utjecaja na samo Političko društvo, „koje je dužno i po svojim pravilima da se zauzme za sva prava naroda, a takovo je također pravo na slavensko bogoslužje, pa makar bila to crkvena stvar“. Takvo Spinčićevo objašnjenje bitno je za razumijevanje stajališta istarskih narodnjaka, gdje je nacionalno pitanje shvaćeno u najširem smislu, tj. da ono obuhvaća društveno-politička, pravna, gospodarska, kulturna i vjerska pitanja, kao što je bilo pitanje liturgijskoga jezika. Na ovom je tragu i stav iznesen na sastanku pouzdanika Narodne stranke u Puli početkom ožujka 1907., kada se ustvrdilo da je „slavensko bogoslužje“ pravo čitavoga naroda te da se za njega moraju zauzeti i svećenici i svjetovnjaci. HR-DAPA-27, I/3 Udruženja 1909., kutija 111; „Sastanak pouzdanika u Puli“, *Naša sloga*, 21. ožujka 1907.; Spinčić, *Slavensko bogoslužje u Istri*, 120-126, 193-259.

predaju njegovu tajniku, upozoravajući ih na to da će spomenica biti predmetom rasprave Kongregacije obreda. Pišu da su spomenicu predali istoga dana, ali odgovor na nju još uvijek nisu dobili.¹⁵¹ Očito su očekivali nekakav odgovor, bez obzira na to što su možda bili pretpostavljali ili bili upućeni u to da slijedi odluka Kongregacije obreda. U prosincu 1906. donesen je dekret Kongregacije obreda *Acres de liturgico*, koji će službeno biti objavljen 1909. godine. Na taj dekret reagiralo se na sastanku pouzdanika Političkoga društva u Puli početkom ožujka 1907., održanom u vrijeme obavljanja priprema za prve parlamentarne izbore provedene temeljem općega prava glasa. Tema liturgijskoga jezika svakako je mogla biti motivirajuća u predizbornom vremenu 1907.

Ni odnos prema socijaldemokratima nije bio na početku XX. st. tako suprotstavljen kao što je to bio odnos prema Krstićevu pokretu. Tijekom vremena odnosi će se radikalizirati.

Kraj XIX. i početak XX. st. vrijeme je organiziranja djelovanja radničkoga pokreta. Političko organiziranje radništva u Istri odvijalo se preko Trsta. Austrijska socijaldemokratska stranka bila je od 1889. do 1905. jedinstvena stranka, s tim da su njezine članice bile organizacije prema nacionalnosti. Na prostoru Istre djelovale su dvije strankine organizacije. Jugoslavenska socijaldemokratska stranka za Sloveniju (JSDS) utemeljena je u Ljubljani 1896. i protezala je svoju aktivnost na Istru i Dalmaciju. Imala je sjedište u Trstu od 1900. do 1905. godine. Talijanska socijaldemokratska stranka u Austriji utemeljena je u Trstu 1897. i imala je ondje svoje sjedište do Prvoga svjetskog rata. Bila je u Istri aktivnija u odnosu na JSDS. Ustanovljuje u Puli svoju organizaciju 1898., a 1900. pulski socijalisti pokreću *Il Proletario*. Kod talijanskoga radništva pogotovo je imala pristalice u Trstu, Miljama i Puli. U Puli je imala pristalice i iz redova hrvatskih i slovenskih radnika. JSDS za Sloveniju održavala je vezu sa sindikatima u Istri gdje su u većini bili hrvatski i slovenski radnici, sindikatom rudara u Labinu, sindikatima pekarskih i krojačkih radnika u Puli te sindikatom željezničara. Stranka je svoju samostalnu političku organizaciju ustanovila u Istri tek nakon izbora za bečki parlament 1907., a nakon toga započinje širiti

151 „Posljedice jesu sve više rastuće ogorčenje u vjernicima naše narodnosti, propadanje vjere, utvrđivanje jurve razširenog u puku mnijenja, da je crkva iznajmljena i izrabljivana na zator naše narodnosti. Vjernikom srce plače na duševnom razsulu, koji se širi u ovim stranama, ali zapriječiti ga pukim obećanjima i poticajem na uztrpljivost već se nemože. A zapriječiti ga neće niti pokušaji sa stvaranjem takozvanih klerikalnih stranaka sa stanovitom političkom svrhom, nego dapače takvi će pokušaji pospješiti to razsulo.“ Spinčić, *Slavensko bogoslužje u Istri*, 183-188.

svoju aktivnost iz Pule u unutrašnjost Istre. Sudjelovala je na zemaljskim i državnim izborima te razvijala suradnju s talijanskim socijalistima. Bila je u sukobu sa strankom istarskih narodnjaka.¹⁵²

Na razini Austrije socijaldemokrati Victora Adlera bili su protivnici socijalnih kršćana Karla Luegera. Katolički socijalizam nije mogao zadržati uspon antiklerikalizma, u čijim su prvim redovima bili socijaldemokrati i liberali, koji su osuđivali kontrolu Crkve nad javnim životom.¹⁵³

Naša sloga naglašava idejne razlike narodnjaka i socijaldemokrata. Jedan članak može biti karakterističan: „Velika je pogriješka u kolovodja socijalističke stranke u naših stranah, što misle, da čovjek nemože biti poštenim ako nije u njihovoj stranci, i što si utvaraju da su jedino oni pravi prijatelji trpećih slojeva pučanstva i doslijedno njegovi jedini spasitelji. Dalnja je njihova pogriješka, što neznadu ili neće da poštuju ni tudja vjerska uvjerenja ni narodnosne ljubavi i osvjedochenja. Ovo posljednje tiče osobito onih vodja te stranke, koji potekoše od naše krvi, dočim su njihovi drugovi talijanske krvi od pomoći i od podpore takozvanoj talijanskoj naprednoj stranci.¹⁵⁴ Oni se priznavaju talijanskimi socijalisti, dočim su naši socijalisti međunarodni, tj. bez ikakve narodnosti.“¹⁵⁵

Pitanje koje je posebno zanimalo socijaldemokrate u Austriji bilo je opće izborno pravo. Socijaldemokrati i predvode borbu za uvođenjem općega, izravnoga, tajnog prava glasa za bečki parlament i odigrat će ključnu ulogu u donošenju novoga izbornog zakona. Ali oni se zalažu za uvođenje takvoga prava i kod zemaljskih izbora. Socijaldemokrati u Puli pokreću zborove na kojima se zahtijeva uvođenje općega prava glasa u zemaljski sabor. Na tim zborovima sudjeluje i prvak talijanskih socijalista u Trstu Valentino Pittoni. Jednom takvom zboru prisustvovali su i predstavnici hrvatsko-slovenske manjine u Istarskom saboru. Premda se i Narodna stranka otvoreno zalagala za uvođenje općega izbornog prava, kako za bečki parlament tako i za zemaljski sabor, ipak su u tematici razgovora socijalističkoga sastanka u

152 *Istorijski arhiv KPJ*, IV, *Socijalistički pokret u Hrvatskoj i Slavoniji, Dalmaciji i Istri 1892.-1919.*, Beograd 1950., 215-228; Ivan Beuc, „Radnički pokret i socijalna demokracija u Istri do 1918. godine“, *Istarski mozaik*, 2, Pula 1964., 95-102; Lilijana Trampuž, „Ustanovitev JSDS v Istri“, *Radnički pokret Labinštine 1921.-1941. sa širim osvrtom na Istru (Labinski zbornik, 2)*, ur. Tullio Vorano, Labin-Rijeka 1981., 101-107; Benussi, *L'Istria nei suoi due millenni di storia*, 590; isti, *Povijest Pule u svjetlu municipalnih ustanova do 1918. godine*, 595-596, 605-606, 611, 668.

153 William M. Johnston, *Austrijski duh. Intelektualna i društvena povijest 1848.-1938.*, Zagreb 1993., 62-69, 107-108.

154 Misli se na Talijansku nacionalno-liberalnu stranku.

155 „Spasitelji trpećeg radništva!“, *Naša sloga*, 13. srpnja 1903.

Puli 26. listopada 1903., gdje su istupili i Pittoni i Laginja, izbila u prvi plan sučeljavanja u kojima su dominirale idejne razlike. S obzirom na svećenike u vodstvu Narodne stranke, spočitavalo se da se oni ne bi smjeli baviti politikom, već drugim stvarima. Kritiziralo se i liberalne stranke da rade protiv radništva, protiv napretka i prosvjete puka te da je Talijanska liberalna stranka u Istri neprijateljica svakoga napretka.¹⁵⁶

U vrijeme uoči općinskih izbora u Puli početkom 1905., na kojima će istarski narodnjaci prvi put samostalno nastupiti, na pripremnim izbornim sastancima socijaldemokrati su optuživali Narodnu stranku i Hrvate za klerikalizam,¹⁵⁷ a na skupštini Političkoga društva za Hrvate i Slovence u Istri u prosincu 1905. u Puli Matko Mandić oštro je kritizirao socijaldemokrate.¹⁵⁸ U vrijeme državnih izbora 1907. i nakon njih sukobi istarskih narodnjaka i socijaldemokrata samo će se pojačavati. Nakon državnih izbora doći će do raskola među istarskim radništvom.

Istarski su narodnjaci organizirano nastupili na općinskim izborima u Puli tek 1905. godine. Matko Laginja se još 11. travnja 1901. na sjednici Kluba hrvatsko-slovenskih zastupnika u Istarskom saboru u Puli, održanoj povodom nadolazećih zemaljskih izbora, izjašnjavao da u pulskom političkom kotaru nema uvjeta za akciju. Spomenuo je mišljenje Ivana Zuccona da nema materijalnih uvjeta te da se novcem ne može konkurirati Talijanima. Da bi se uopće nešto postiglo na izborima trebalo bi pokušati sa Zucconom, Josipom Marottijem ili Ivanom Peršićem, i to jedino u slučaju da se potroši do 5.000 forinti. Laginja na sjednici predlaže da se za narod podigne jedan veći zajam, kojim bi se potpomoglo poslovanje posujilnica i omogućilo trgovinu živežnim namirnicama u Istri i Trstu. Na sjednici je predloženo da Laginja napravi pravila za savez posujilnica i za ustrojenje konzumnih društava. U međuvremenu će biti utemeljena politička organizacija istarskih narodnjaka, Političko društvo za Hrvate i Slovence u Istri, i osnažena gospodarska organizacija utemeljenjem novih zadružnih organizacija, kao i utemeljenjem Gospodarske sveze za Istru u Puli 1903. godine. Pred općinske

156. „Za sveobće pravo glasa“, *Naša sloga*, 6. kolovoza 1903.; „Socijalistički sastanak u Puli“, *Naša sloga*, 29. listopada 1903.

157. „Puljsko-rovinjski-kotar: Domaće stvari.“, *Naša sloga*, 15. rujna 1904.; „Puljsko-rovinjski kotar: Uzduž i poprieko.“, *Naša sloga*, 22. rujna 1904.

158. Mandić je izjavio „da je socialistička stranka u Trstu usporedna sa lažiliberalnom židovskom strankom. Dapače nekoji talijanske vodje javno priznaše da je talijanska stranka na umoru i stavili su predlog da se spoji sa socialističkom strankom. Čitao sam da je jednaka u tomu i socialistička stranka u Puli, koja se slaže sa vladajućom talijanskom klikom! Ti elementi uvijek su se do sada pokazali protivnim nama, premda je naša stranka i svi mi najveći socijalisti, te ako nam puste u miru vjeru i narodnost, mi smo veći socijalisti od njih.“ „Skupština političkog društva za Hrvate i Slovence u Istri“, *Naša sloga*, 22. prosinca 1905.

izbore u Puli početkom 1905. grupa narodnjaka pokreće „mali dnevnik“, list *Omnibus*, kojim se namjeravalo suzbiti proces asimilacije Hrvata na pulskom području, ali i približiti Talijane i Nijemce hrvatskim problemima, odnosno izvijestiti ih o problemima Slavena u Austrijskom primorju. List je izlazio trojezično kako bi ga mogli čitati Talijani, Nijemci i Hrvati (lat. *omnibus*, svima).¹⁵⁹ Može se konstatirati da su istarski narodnjaci napredovali u organizacijskom smislu i ostvarivali bolje materijalne preduvjete kada su istupali samostalno na općinskim izborima.

Građanska stranka, Talijanska liberalna stranka, odnosno Odbor jedanaestorice na općinskim izborima održanim od 16. do 24. siječnja 1905. odnosi pobjedu u trećem i drugom izbornom tijelu. U trećem tijelu dobiva 1342 glasa. Nezavisni građanski odbor, nastao odvajanjem od Odbora jedanaestorice i Građanske stranke, zajedno sa socijalistima osvaja 768 glasova, a Slaveni dobivaju 641 glas.¹⁶⁰

Hrvatsku stranku u Puli prevodio je Matko Laginja. Vodio je računa o postojećim odnosima snaga uzimajući u obzir razne čimbenike koji su mogli imati utjecaja na postizanje društveno-političkih ciljeva hrvatskoga nacionalnog pokreta. Laginja tako iznosi Spinčiću u prosincu 1904. svoje razmišljanje o načinu kojim bi se na sljedećim izborima mogao steći utjecaj Narodne stranke uzimajući u obzir čimbenik Ratne mornarice pomoću kojega bi se moglo parirati talijanskim građanskim liberalima u pulskoj općini. Pri tome izborne liste treba revidirati, odnosno ispraviti i na idućim općinskim, zemaljskim ili državnim izborima jačati pozicije. Smatrao je da činovnici službenici mornarice, ako nisu bili u časničkom rangu, jačaju pozicije Ratne mornarice u prvom izbornom tijelu te da bi tako još uvijek utjecajnim i vladajućim talijanskim građanskim liberalima mogli „diktirati nešto obzira“ prema Hrvatima, odnosno Slavenima.¹⁶¹

Hrvatsko-slovenski predstavnici Mandić, Laginja i Spinčić na izborima su 14. svibnja 1907. izabrani gotovo jednoglasno u četvrtom, petom i šestom izbornom kotaru, dok talijanski liberalni predstavnici nisu osvojili dovoljan broj glasova u prvom, drugom i trećem izbornom kotaru. Laginja je osim toga ušao u uže izbore u drugom, porečkom, i trećem, pulskom

159 Klaić, „Matko Mandić i pitanje *Naše sloge* u vrijeme utemeljenja *Političkoga društva za Hrvate i Slovence u Istri*“, 72; isti, „Promišljanja o političkoj aktivnosti Matka Laginje, povodom pokretanja lista *Omnibus* i održavanja općinskih izbora u Puli 1905. godine“, 544-546.

160 Benussi, *Povijest Pule u svjetlu municipalnih ustanova do 1918. godine*, 605-606.

161 Klaić, „Promišljanja o političkoj aktivnosti Matka Laginje, povodom pokretanja lista *Omnibus* i održavanja općinskih izbora u Puli 1905. godine“, 548-561.

izbornom kotaru. Treba reći da su za narodnjaka Laginju dolazili glasovi i iz redova talijanskih seljaka iz pulske okolice. Bila je to posljedica njegova gospodarskoga rada ne samo za hrvatsko i slovensko seljaštvo, već i za talijanskoga seljaka. Kod užih izbora 23. svibnja, u trećem, pulsском izbornom kotaru, bio je kandidat talijanskih liberala Lodovico Rizzi, a u drugom, porečkom izbornom kotaru, njihov je kandidat bio Matteo Bartoli. Felice Bennati kao kandidat talijanskih liberala kod užih izbora – kako je već navedeno – povlači se pred predstavnikom talijanskih socijalnih kršćana u prvom, koparskom izbornom kotaru.¹⁶²

Neposredno nakon izbora 14. svibnja suprotstavljene strane u Istri počele su se pripremati za uže izbore kojih je bilo i u drugim dijelovima Austrije. Drugi dan nakon provedenih izbora, tj. 15. svibnja, bečki centar socijalne demokracije donosi zaključak da pristalice stranke na užim izborima, ondje gdje se neće istupiti sa samostalnim listama, svuda glasuju protiv klerikalaca. Temeljem toga zaključka talijanski su socijaldemokrati u Trstu svojim proglasom od 21. svibnja pozvali radništvo Trsta i Istre da glasuje protiv slavenskih izbornih lista jer da su njihove liste klerikalne. Proglašeni su tako bili nacionalni prvaci i nositelji lista Otokar Rybář i Matko Laginja klerikalcima, što će izazvati nezadovoljstvo u redovima hrvatskoga i slovenskoga radništva. Pomoću socijalističkih glasova na užim izborima u Istri 23. svibnja u drugom i trećem izbornom kotaru pobijedili su talijanski liberalni kandidati. Zbog postupka talijanskih socijalista na užim izborima, među slavenskim radništvom ubrzo se počinje razgovarati o novoj sindikalnoj organizaciji po uzoru na češke sindikalne organizacije. U Trstu je na državnim izborima 14. svibnja u prvom izbornom kotaru izabran talijanski socijalist Valentino Pittoni, a u petom izbornom kotaru Otokar Rybář. U užim izborima 23. svibnja u tršćanskom drugom, trećem i četvrtom izbornom kotaru izabrani su predstavnici talijanskih socijaldemokrata, tako da su u bečki parlament izabrana četiri socijalista i jedan Slovenac. Slovenski povjesničar Boris Gombač navodi da su slovenski narodnjaci razglasili kako će kod užih izbora glasovati za socijalističke poslanike pa da je tako svakome bilo jasno, posebno talijanskim nacionalnim liberalima, da nemaju nikakva izgleda za uspjeh. Zato da su proglasili apstinenciju, kako bi izbjegli izgledan poraz. Gombač ističe da su uspjeh u izborima za bečki parlament socijalisti ostva-

¹⁶² Tone Peruško, „Hrvatski narodni pokret u Istri“, *Istarski zbornik 1949.*, Zagreb 1949., 57–58; M., „Izborne pobjede u Istri i u Trstu“, 29–30; Barbalić, *Narodna borba u Istri od 1870. do 1915. godine*, 109–115; Percan, *Obzori istarskog narodnjaštva*, I, 130–141.

rili uz pomoć slovenskih glasova. Kada se Matko Mandić osvrće na uže izbore u Istri i Trstu, piše da u Istri ne bi ovako ispali da se nisu okrenule „baš na glavu“ prilike u Trstu. Talijanski liberali i nacionalisti izgubili su u tom „čistom“ talijanskom gradu sve mandate, a porazili su ih socijalisti i Slovenci. Trst da je „žrtvovan“: Mandić ukazuje na povezanost kod provođenja užih izbora u Istri i Trstu, kao da su Talijani, tj. talijanski liberali, prepustili kod užih izbora Trst socijalistima, „a ove time obvezaše nekako da glasuju (bar djelomično) za njih u II. i III. kotaru Istre“. Nakon tih će užih izbora i u Trstu i u Istri doći do razjedinjavanja unutar radničkih redova, kada se utemeljuju sindikalne Narodna delavska organizacija u Trstu i Narodna radnička organizacija u Puli. I jedna i druga bile su pod utjecajem ili su se oslanjale na vodstvo slovenskih i hrvatskih narodnjaka. Vlasti su Narodnu delavsku organizaciju prikazivale kao društvo koje ima svoj socijalni program na nacionalnoj osnovi te da je program društva borba za ekonomske interese. Društvo se suprotstavljalo talijanskim socijalistima, a bilo je i u sukobima s Talijanskom liberalnom strankom. Organizacija je utemeljena i 1909. u Gorici.¹⁶³

Još jedan moment potrebno je uzeti u obzir kada je riječ o rezultatima užih izbora u Istri 23. svibnja, i s obzirom na drugi izborni kotar, gdje je izabran Matteo Bartoli, i s obzirom na treći izborni kotar, gdje je izabran Lodovico Rizzi. Riječ je o istupu Vjekoslava Spinčića na sjednici Istarskoga sabora 15. listopada 1907. godine, u kojemu je naglašavao da je kod užih izbora za bečki parlament 23. svibnja Matteo Bartoli izabran uz pomoć glasova socijalnih kršćana, a Lodovico Rizzi uz pomoć glasova socijaldemokrata.¹⁶⁴

* * *

Političko društvo za Hrvate i Slovence u Istri razvijalo je i nadalje svoju aktivnost. Na sastanku u Pazinu 19. lipnja 1913. navodio je Dinko Trinajstić kako Političko društvo u početku nije imalo mnogo članova, ali je jačalo i širilo svoju aktivnost te zahvaljujući „redu i stegi“ otada ostvarilo lijepih uspjeha na političkom, gospodarskom i prosvjetnom polju. *Naša*

163 Ivan Stari, „Slavensko radništvo i prijeratna socijalistička stranka“, *Edinost 1876-1926, Popolnjen in preurejen ponatis jubilejne številke*, Trst 1926., 37-38; Boris Gombač, „Slovenska politika v Trstu v desetletju pred prvo svetovno vojno“, *Zgodovinski časopis*, 33, 2, 1979., 251, 253-255; M., „Izborne pobjede u Istri i u Trstu“, 30-31; Gabršček, *Goriški Slovenci*, II, 314-315.; *Istorijski arhiv KPJ*, IV, 215; Kramar, *Narodna prebuja istrskih Slovencev*, 140-141, 143-145, 147.

164 „Govor nar. zast. prof. Vjekoslava Spinčića o proračunu i o narodnostnom izmirenju u Istri, izrečen u posljednoj sjednici istarskoga sabora“, *Naša sloga*, 31. listopada 1907.

sloga ne navodi konkretan podatak o broju tadašnjih članova.¹⁶⁵ Na godišnjoj skupštini Političkoga društva 10. prosinca 1905. u Puli blagajnik Josip Mandić informirao je kako je Društvo tada imalo 38 članova prvoga reda, 55 članova drugoga reda i 69 članova trećega reda, ukupno 162 člana, ali svi pojedinci nisu uplaćivali članarinu. Od članarine se ukupno skupilo 1280,90 kruna, a potrošilo 748 kruna. Članovi duguju ukupno još 1064 krune. Bez obzira na to što je Odbor već dvaput pozvao članove da uplate zaostalu članarinu, odaziv nije bio najpovoljniji. Tako se može govoriti da ima članova koji su samo prividno članovi, a upravo takvi najvećim dijelom predbacuju Odboru Političkoga društva da ne obavlja svoje dužnosti. Ako i nadalje bude postojao nemar s uplaćivanjem članarine, budući Odbor bit će u velikoj neprilici kako bi obavio svoje dužnosti u pogledu raznih nacionalnih potreba. U blagajnikovu izvješću članovima se preporučuje da se zauzmu za napredak Političkoga društva, da složno i sporazumno rade sa svim staležima pučanstva jer je zadaća veoma teška.¹⁶⁶ Isti problem s članarinom javljao se i u idućim godinama. Na godišnjoj skupštini Političkoga društva 25. lipnja 1908. u Pazinu blagajnik Mandić naveo je prihod od 1928,20 kruna, a izdaci su iznosili 1653,04 krune. Istaknuo je „da su mnogi članovi zaostali sa članarinom, te preporuča, da se čim prije sjete svoje dužnosti“.¹⁶⁷ Prema Spinčićevim zapisima o skupštini Političkoga društva održanoj 26. veljače 1912. u Opatiji, blagajnik Mandić podnio je izvješće prema kojem su mnogi članovi dužni platiti članarinu, iako su im bile upućene opomene.¹⁶⁸ Problem s uplaćivanjem članarine očito je bio stalno prisutan.

Zaključak

Slabljenje pozicija nacionalnoga pokreta istarskih Hrvata i Slovenaca na prijelomu XIX. u XX. st. utjecat će na istarske narodnjake da utemelje vlastitu političku organizaciju. Zastoj u razvoju pokreta nije se očitovao samo u političkim relacijama – u izbornim rezultatima – već i u gospodarskim odnosima. Upravo u vrijeme slabljenja pozicija na prijelomu stoljeća traje rad istarskih narodnjaka na utemeljenju i izgradnji zadružnih organizacija, koje će predstavljati temelj nacionalnoga pokreta. U svibnju 1902. u Pazinu je utemeljeno Političko društvo za Hrvate i Slovence u Istri, a u ožujku 1903.

165 „Sastanak Političkoga Društva u Pazinu“, *Naša sloga*, 26. lipnja 1913.

166 „Skupština političkog društva za Hrvate i Slovence u Istri“, *Naša sloga*, 22. prosinca 1905.

167 „Glavna skupština političkog društva za Hrvate i Slovence u Istri“, *Naša sloga*, 9. srpnja 1908.

168 HR-DAZ, kutija 50.

u Puli je utemeljena središnja Gospodarska sveza za Istru. Ovo su značajni momenti koji su vodili prema prevladavanju problema u razvoju nacionalnoga pokreta te u konačnici – uz neizostavan čimbenik provedenoga općega izbornog prava za bečki parlament – do uspješnih rezultata na državnim izborima 1907. Sâm čin uspostave i početak djelovanja političke organizacije nije nužno odmah morao ostvarivati rezultate, a i sama se organizacija u svom radu susretala s mnogobrojnim problemima, pogotovo izgradnjom i utvrđivanjem organizacije na terenu. Ipak se osnivanjem Političkoga društva prilikom općinskih izbora na početku XX. st. uspjelo suzbijati još uvijek snažan utjecaj talijanskih liberala na terenu u Istri, što pokazuju rezultati po pojedinim izbornim tijelima u navedenim općinama.

Središnji dio Istre za Političko je društvo bio vrlo važan, stoga je njegovo sjedište i uspostavljeno u Pazinu. Nakon učvršćenja pozicija u tom dijelu Istre, mogla se uzimati u obzir mogućnost jačanja utjecaja u zapadnom dijelu poluotoka, porečkom i pulskom kapetanatu. Međutim, zbog jakih pozicija talijanskih liberala u zapadnom dijelu Istre, Političko društvo nije tu moglo ostvarivati dobre izborne rezultate, to više što su talijanski liberali i u središnjem i u istočnom dijelu Istre imali svoje pristalice i ostvarivali velik utjecaj u općinskim upravama. Pritom su se u prvom redu oslanjali na istrijanski pokret Ivana Krstića, ali je taj pokret ubrzo i oslabio smrću njegova voditelja 1906.

Političko društvo za Hrvate i Slovence u Istri trebalo je nakon osnivanja utvrditi svoju organizaciju na terenu. Sâm Popis od šezdesetak članova Društva bio bi osnova za izgradnju organizacije. Međutim, problem sa stručnim osobama koje su u nekom mjestu ili općini trebale voditi aktivnost stranke, pogotovo pomanjkanje odvjetnika, ključnih pojedinaca u vođenju javne djelatnosti, očito je postojao i nije se mogao tako brzo riješiti. O problemima kojima se bavila politička organizacija izvješćivao je Vjekoslav Spinčić na godišnjoj skupštini Političkoga društva 7. travnja 1904. u Pazinu. On je već na osnivačkoj skupštini Društva 1902. govorio o potrebi discipline i posluha u redovima Narodne stranke, očito smatrajući jedinstvo stranke te izgrađenu stranačku organizaciju preduvjetom za ostvarenje ciljeva nacionalnoga pokreta. I premda su pripadnici mlađe generacije upućivali primjedbe nacionalnom vodstvu zbog njegova rada, upravo se Spinčić zalagao za to da što više mladih bude uključeno u osnivanje i rad mjesnih, općinskih i kotarskih odbora Društva, kao i u rad njegova Glavnoga odbora.

Sažetak

Rezultati izbora za Istarski sabor na prijelazu stoljeća, kao i rezultati izbora za Carevinsko vijeće, ukazali su na zastoj u razvoju nacionalnoga pokreta istarskih Hrvata i Slovenaca. Oslabljene pozicije pokreta nisu se očitovale samo u političkim, već i u gospodarskim odnosima. Zbog prevladavanja toga stanja vodstvo je istarskih narodnjaka odlučilo 1902. pokrenuti vlastitu političku organizaciju Političko društvo za Hrvate i Slovence u Istri, što dakako nije značilo odustajanje od zajedničkoga rada i djelovanja s Političkim društvom Edinost iz Trsta oko raznih pitanja.

Nastanak i djelovanje Političkoga društva ponajprije je išlo u smjeru širenja nacionalnoga pokreta i suprotstavljanja utjecaju talijanskih liberala. Središnji je dio Istre za Političko društvo bio vrlo važan, zato je društveno sjedište i uspostavljeno u Pazinu. Nakon učvršćenja pozicija u tom dijelu Istre mogla se uzimati u obzir mogućnost jačanja utjecaja u zapadnom dijelu poluotoka, u porečkom i pulskom kapetanatu. Međutim, zbog jakih pozicija talijanskih liberala u zapadnom dijelu Istre – čemu je pogodovao kurijalni izborni sustav – Političko društvo nije ondje moglo ostvarivati dobre izborne rezultate, to više što su talijanski liberali i u središnjem i u istočnom dijelu Istre imali svoje pristalice i ostvarivali utjecaj u općinskim upravama temeljem izbornih rezultata. To se može dosta jasno uočiti ako se usporedi etnički sastav stanovništva s rezultatima nekih općinskih izbora.

U radu je prikazan i odnos istarskih narodnjaka prema socijaldemokratima i talijanskim socijalnim kršćanima. Prikazano je zalaganje istarskih narodnjaka na rješavanju pitanja liturgijskoga jezika, koje se smatralo dijelom sveukupnoga nacionalnog pitanja u koje su spadali širi društveni odnosi, kao i socijalno-ekonomski odnosi. U istraživanju su korišteni dokumenti C. i kr. poglavarstva u Pazinu pohranjeni u Državnom arhivu u Pazinu te dokumenti Rukopisne ostavštine Vjekoslava Spinčića u Hrvatskom državnom arhivu u Zagrebu.

Utemeljenjem i djelovanjem političke organizacije, utemeljenjem i djelovanjem gospodarske organizacije, djelovanjem kulturnih institucija te uz pomoć novoga izbornog zakona za bečki parlament (kada je temeljem općega izbornog prava Hrvatsko-slovenska narodna stranka na izborima 1907. ostvarila uspjeh) zastoj u razvoju nacionalnoga pokreta istarskih Hrvata i Slovenaca bio je prevladan.

Movimento nazionale dei Croati e Sloveni dell'Istria a cavallo tra il XIX e XX secolo e la fondazione della Società politica per i Croati e gli Sloveni nel 1902

Riassunto

I risultati delle elezioni per la Dieta istriana al volgere del secolo, come i risultati delle elezioni per il Consiglio Imperiale, indicavano la presenza di uno stallo nello sviluppo del movimento nazionale dei croati e degli sloveni dell'Istria. Le posizioni indebolite del movimento non erano visibili soltanto nei rapporti politici, ma anche in quelli economici. A causa del predominio di tale stato, il comando del Partito Popolare aveva deciso nel 1902 di fondare una propria organizzazione politica, la Società politica per i Croati e gli Sloveni in Istria, il che naturalmente non significava rinunciare al lavoro e alle attività comuni con la società politica Edinost di Trieste incentrati su varie questioni.

La nascita e l'attività della Società politica si svolgevano principalmente verso l'ampliamento del movimento nazionale e l'opposizione all'influsso dei liberali italiani. La parte centrale dell'Istria era molto importante per la Società politica, perciò la sede della società fu istituita a Pisino. Dopo il rafforzamento della posizione in questa zona dell'Istria, poteva venir preso in considerazione il rafforzamento dell'influsso nella zona occidentale della penisola, nei capitanati di Parenzo e Pola. Ma, a causa della forte posizione dei liberali italiani nell'Istria occidentale – favorito dal sistema elettivo curiale – la Società politica non poteva realizzare dei buoni risultati elettorali, anche perché i liberali italiani avevano i propri sostenitori nella zona centrale e quella orientale dell'Istria e realizzavano la propria influenza nell'amministrazione comunale in base ai risultati delle elezioni. Ciò è facilmente denotabile se si paragona la composizione etnica della popolazione ai risultati di certe elezioni comunali.

Nell'articolo è presentato anche il rapporto dei Popolari istriani verso i Socialdemocratici e i Cristiano-sociali italiani. È presentato inoltre l'impegno dei Popolari istriani nella soluzione della questione della lingua liturgica, considerato parte della totalità della questione nazionale che comprendeva più ampi rapporti sociali e i rapporti socio-economici. Nella ricerca sono stati consultati i documenti dell'autorità imperiale e reale di Pisino custoditi dall'Archivio di Stato di Pisino e i documenti manoscritti di Vjekoslav Spinčić dell'Archivio di Stato della Croazia a Zagabria.

Con la fondazione e l'attività dell'organizzazione politica, la fondazione e l'attività dell'organizzazione economica, l'attività delle istituzioni culturali e grazie alla nuova legge elettorale per il parlamento viennese (quando in base al diritto elettorale il Partito popolare croato-sloveno ebbe successo alle elezioni del 1907) venne superato lo stallo nello sviluppo del movimento nazionale dei Croati e Sloveni in Istria.

National movement of Istrian Croats and Slovenians at the turn of the 20th century, and the founding of Political Society for Croats and Slovenians in Istria in 1902

Summary

The results of the elections for Istrian Provincial Parliament at the turn of the 20th century, as well as the results of the elections for the Imperial Council, were an indication of Croatian and Slovenian national movement's stagnation in Istria. Weakened positions of national movement were not only obvious in political, but in economy relations as well. In order to overcome the state of the affairs, the leaders of the Istrian nationalists decided in 1902 to form their own political organisation Political Society for Croats and Slovenians in Istria, which, of course, was not an indication of that they were withdrawing from joint work and activity with Political Society Edinost from Trieste when it came to mutual concerns.

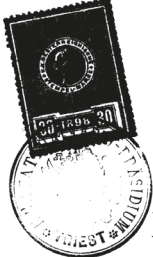
The formation and the activities of Political Society were at first centred on spreading the national movement and opposing the influence of Italian liberals. The central part of Istria was extremely important to Political Society; this is why

the seat was in Pazin. After their position was consolidated in that part of Istria, it became possible to consider consolidating the influence in the Western parts of the peninsula: to Poreč and Pula district captaincies. However, due to strong positions of Italian liberals in Western Istria – which were enabled by the curial electoral system – Political Society was not able to achieve good electoral results, even more so because Italian liberals had their own supporters in central and Eastern parts of Istria and had strong influence on municipal administration based on the results of the elections. This is most noticeable when population's ethnicities were compared to the results of some municipal elections.

The text also demonstrates the attitude of Istrian Croatian and Slovenian nationalists towards Social-Democrats and Italian Social Christians. It also showed work Istrian nationalists have put into solving the question of the language used in liturgy which at the time was considered to be of national importance and included broader social relations, such as socio-economic relations. Documents from Imperial and Royal Authority of Pazin stored in the State Archives in Pazin were used for the research, as well as documents belonging to Handwritten legacy of Vjekoslav Spinčić from Croatian State Archives in Zagreb.

With founding and subsequent work of the political organisation, with founding and subsequent work of economic organization, with the activities of cultural institutions, and with the help of the new election law for Viennese Parliament (when based on the general election law, Croatian-Slovenian National Party achieved a great success in 1907 elections), the halt in the development of nationalist movement of Istrian Croats and Slovenians had been overcome.

Prilog

Pravila

političkog društva za Hrvate i Slovence u Istri.

I. Ime i sjedište.

§ 1. Naziv je: „Političko društvo za Hrvate i Slovence u Istri“.
Sjedište: Pazin.

II. Svrha društva.

§ 2. Svrha je društvu: buditi i širiti narodnu svijest među Hrvatima i Slovencima u Istri, te braniti i promicati njihove političke, prosvjetne i gospodarstvene probitke i prava u svakoj struci javnoga života.

§ 3. Društvo postizava tu svrhu:

- a) sastajanjem članova u društvenim prostorijama k čitanju i međusobnom pogovoru;
- b) skupštinama članova, u kojih se razpravljaju predmeti odgovarajući društvenoj svrhi, napose izborne stvari, prošnje, predstave i resolucije;
- c) novinama i knjigami;
- d) zabavnim sastancima;
- e) sazivanjem pučkih zborova pod vedrim nebom, te javnih obćih sastanaka u smislu zakona 15. novembra 1867 br. 135 d. z. l.;
- f) izdavanjem vlastite novine.

III. Članovi, njihova prava i dužnosti.

§ 4. Članove prima, odbija i izključuje odbor, a da pri tomu ne navede razloga. Malodobnici, ženske i tuđji državljeni nemogu biti članovi.

§ 5. Svaki član imade pravo u društvenim prostorijama čitati društvene novine i knjige, učestvovati društvenim zabavama, pogovorom, skupštinam, javnim sastankom, te pri istih govoriti, svjetovati, predlagati i glasovati.

§ 6. Svaki član dužan je prema svojim silama promicati i podpirati društvene namjene, ravnati se polag pravila i odborovih zaključaka i plaćati članarinu. Članovi se dijele na tri jednakopravna reda:

I. red sa K 12 članarine na godinu.
II.   "   "   6   "   "   "
III.   "   "   2   "   "   "

Članarinu se može platiti i u dva jednaka obroka.

IV. Uprava.

§ 7. Društvom upravlja predsjednik i 9 odbornika, kojih svih izabere glavna skupština među društvenimi članovi.

Odbor si izabere između sebe relativnom većinom podpredsjednika, tajnika i blagajnika. Ova potonja dvojica te predsjednik ili njegov zamjenik, imadu biti nastanjeni u pazinskom kotaru.

Glavna skupština izabere također 9 zamjenika, od kojih istotako četvorica imadu biti iz pazinskoga kotara.

Biva li koji odbornik zapričen da pristupi k sjednici, tada imade to obznaniti predsjedništvu bar 2 dana pred sjednicom, da se umogne pozvati zamjenika, koji zadobiva sva odbornička prava.

Zadaća je pojedinih odbornika i njihovih zamjenika, da proučavaju potrebe i odnose u svojim kotarima, i nje naznane predsjedništvu na pretres i odluku odbora, te da u svojem djelokrugu promiču društvene svrhe.

§ 8. Odbor prima članove, sazivlje sastanke, skupštine, obće zборе, upravlja društvom, provadja zaključke skupština i zborova, te njih razglasuje, pozivlje gostove na zborove, te daje izvješće i račun o svom poslovanju glavnoj skupštini.

Predsjednik ili njegov zamjenik zastupaju društvo naprama oblastim i trećim osobam. Izprave, obznane, zapisnike i pisma podpisuje predsjednik ili zamjenik uz tajnika.

Novce prima blagajnik i za nje daje namiru. Izdavati novce nesmije bez odborova zaključka. Svaka tri mjeseca izvješćuje odbor o stanju blagajne.

§ 9. Odbor stvara valjane zaključke sa nadpolovičnom većinom glasova u sjednicama, kojim prisustvuje bar pet odbornika. Jesu li glasovi jednaki, odlučuje glas predsjednika odnosno zamjenika. Sjednice odbora sazivlje predsjednik, ili, kada je on zapričen, njegov zamjenik.

V. Glavna skupština.

§ 10. Redovitu glavnu skupštinu imade se obdržavati bar jednom na godinu. Na toj skupštini odbor položi račun i daje izvješće o svojem poslovanju.

Na zahtjev 6 odbornika ili trećine članova, mora odbor sazvati izvanrednu glavnu skupštinu. Glavne skupštine sazivlje odbor u društvene prostorije ili bilo u koji kraj Istre prema svojoj uvidljivosti.

§ 11. Glavna skupština bira odbor, zaključuje o predmetima spadajućim u društveni djelokrug, pretresa i zaključuje vrhu društvenih računa i odborova izvješća, preinačuje pravila, raspusta društvo i zaključuje u tom slučaju o društvenoj imovini, te bira kao pregledače računa trojicu članova, koji nespadaju u odbor.

§ 12. Kod izbora odlučuje relativna većina odanih glasova. U slučaju jednakosti glasova odlučuje zrieb. Drugi zaključci stvaraju se nadpolovičnom većinom. Kad je glasova jednako, odlučuje predsjednik odnosno njegov zamjenik.

§ 13. Glavna skupština stvara valjane zaključke, ako je prisutnih barem 20 članova.

Radi li se o prestanku društva, ima biti prisutna polovica članova i za prestanak glasovati njih dvie trećine.

Način glasovanja odlučuje predsjednik.

§ 14. Odbor imade pravo k skupštinam pripustiti punoljetne muževe kao gostove, koji uz predsjednikovu dozvolu mogu utjecati u razpravu, ali istim nikad ne pripada pravo glasa.

Svaki gost imade se upisati u posebnu za to odlučenu knjigu.

U razpravu kod javnih društvenih sastanaka nemogu utjecati do li članovi i pozvani gostovi.

VI. Društvena knjiga.

§ 15. U društvenu knjigu unasa se sve što se događa kod glavnih skupština, naime predmeti razprava, postavljeni predlozi, stvoreni zaključci i sve druge okolnosti važne za društvo. Tu knjigu vodi tajnik.

VII. Pristup u društvene prostorije i zabavam.

§ 16. U društvene prostorije mogu zahadjati k čitanju i pogovorom samo članovi i uvedeni gostovi.

§ 17. Zabavne sastanke odlučuje i vodi odbor, a mogu učestvovati članovi, njihove obitelji i uvedeni gostovi.

VIII. Društveni priepori.

§ 18. Priepore potičuće iz društvenih odnošaja razsude obranici. Svaka stranka izabere po dva obranika izmedju članova, i ako se ovi ne slože, izaberu si petoga, koji konačno i neprizivno razsudjuje.

Ako koja stranka ne imenuje svoje obranike u roku osam dana iza obzname obranika imenovanih od protustranke, tada razsuduju imenovana dva obranika, i ako se ovi ne slože, izaberu si trećega, koji konačno i neprizivno razsudjuje.

Ne slože li se obranici u izboru petoga, odnosno trećega obranika, tada izmedju odnosnih predloženika odlučuje žrieb.

IX. Društvene objave.

§ 19. Odborove pozive, odredbe, oglase, kao i sve za javnost određene društvene zaključke, objavljati će se putem lista „Naša Sloga“ u Puli, dokgod glavna skupština nebude u tom obziru inače odredila.

X. Izstup i izključenje iz društva.

§ 20. Tko hoće, da izstupi iz društva, mora to naznaniti odboru jedan mjesec prije.

Biva izključen iz društva, tko radi proti njegovim svrhama ili mu ne služi na čast, te tko zastane dvogodišnjom članarinom uzprkos odborovoj opomeni.

XI. Razpust društva.

§ 21. Biva li društvo razpušteno uredovno i mimo glavne skupštine, tada zadnji odbor odluci i raspoloži njegovom imovinom, kako drži najshodnijim za hrvatski i slovenski puk u Istri, a inače odredi istotako zadnja glavna skupština.

XII. Prolazna ustanova.

§ 22. Najkasnije dva mjeseca nakon potvrde ovih pravila saziva osnivateljni odbor glavnu skupštinu u Pazinu, na kojoj se imade društvo konačno konstituirati.